

Aforisme asupra înțelepciunii în viață

Arthur Schopenhauer

Cuprins:

Împărțire fundamentală.

Despre ceea ce este cineva.

Despre ceea ce are cineva.

Despre ceea ce reprezintă cineva.

Paronese și maxime

Despre purtarea noastră către noi înșine

Despre purtarea noastră cu alții.

Despre purtarea noastră față cu soarta și cu întâmplările lumii.

Despre deosebirea păcatelor.

De întrebuințat n-am întrebuințat pe acești premergători, căci a lua de la alții nu e obiceiul meu, cu atât mai puțin, cu cât atunci se pierde unitatea, care este sufletul scrierilor de acest fel. Dealtminteri, nu trebuie să uităm că înțelepții tuturor timpurilor ne-au dat totdeauna aceleași povește, iar nebunii – marea majoritate a tuturor timpurilor – au răspuns totdeauna cu aceleași fapte, adică cu fapte contrarii; și așa vor rămâne lucrurile și de acum înainte. De aceea zice Voltaire „Nous laisserons ce monde-ci aussi sot et aussi méchant que nous l’avons trouvé en y arrivant”.

Împărțire fundamentală.

Pe scenă unul face pe prinț, altul pe ministru, altul pe slugă, sau pe soldat, sau pe general, etc. Dar aceste deosebiri sunt numai pe dinafară; înăuntru, în miezul unei astfel de înfățișări, se află la toți același lucru un biet comediant cu grijile și nevoile lui. În viață este tot așa. Deosebirile rangului și ale avuției dau fiecăruia un rol deosebit de jucat, fără a produce însă vreo deosebire internă în fericirea și liniștea sufletească, ci și aici se găsește în fiecare din noi același sărman muritor, cu nevoile și neajunsurile lui, car în privința materiei sunt felurite la feluriți oameni, dar în privința formei, adică a adevăratei firi, sunt cam aceleași pentru toți, deși cu diferențe de grad; și nici măcar diferențele de grad nu se iau după starea socială sau după bogăție, adică după rol. Căci tot ce există și se întâmplă pentru un om, există nemijlocit numai în conștiința lui și se întâmplă numai pentru dânsa; astfel este evident că cel dintâi element esențial va fi calitatea conștiinței însăși, de la care va atârna în mai toate cazurile mai mult decât de la formele și figurile ce se înfățișează în ea. Toată strălucirea și toate petrecerile, oglindite în conștiința tâmpită a unui nerod, sunt foarte sărace față cu conștiința lui Cervantes, când scria el pe Don Quijote într-o temniță întunecată. Partea obiectivă a actualității și realității este așezată în mâna sorții și prin urmare schimbătoare; cea subiectivă suntem noi înșine, de aceea ea este esențial neschimbătoare.

Astfel viața fiecărui om, cu toate schimbările și prefacerile dinafară, are totdeauna același caracter și se poate compara cu un șir de variații pe o singură temă. Din individualitatea sa nu poate ieși nimeni. Și precum animalul, în orice împrejurare l-ar pune, rămâne mărginit în cercul cel strâmt, în care natura i-a închis fire în mod neschimbător (din care cauză d. E. Dorința noastră de a face plăcere unui animal iubit rămâne totdeauna în margini foarte strâmte, potrivite tocmai cu acele margini ale firii și conștiinței lui) tot așa și omul prin individualitatea sa îi este de mai înainte hotărâtă măsura fericirii putincioase. Îndeosebi marginile puterilor sale intelectuale i-au fixat capacitatea pentru plăcerile mai înalte o dată pentru totdeauna. Dacă sunt strâmte, atunci toate ostenele dinafară, tot ce face omul, tot ce face soarta pentru el nu va fi în stare de a-l ridica peste măsura fericirii și tihnei obișnuite, jumătate omenești, jumătate animalice el rămâne îndreptat spre plăcerea trupească, spre viața intimă și plăcută a familiei, spre relațiile sociale de rând și petrecerile vulgare. Chiar cultura nu va putea să-l întindă prea mult, deși întrucâtva, acel orizont sufletesc; căci plăcerile cele mai înalte, mai felurite și mai statornice sunt cele intelectuale, oricât ne-am înșela noi în tinerețe în privința lor; aceste însă atârnă mai ales de la puterea intelectuală. De aici se vede cât de mult are a face fericirea cu ceea ce suntem, cu individualitatea noastră, pe când mai adeseori se ține în seamă numai soarta noastră, numai ceea ce avem sau ce reprezentăm. Soarta însă se poate îndrepta; afară de aceasta, cine-și are avuțiile înăuntru lui, nu va cere mult de la ea; iar nerodul rămâne nerod, tâmpitul tâmpit până la sfârșitul vieții, măcar de-ar fi în rai și înconjurat de hurii. De aceea zice Goethe „Popor, slugă și stăpân, toți o spun în felul lor cea mai mare fericire a omului pe pământ este numai propria personalitate.”

Că pentru plăcerea și fericirea noastră elementul subiectiv este cu mult mai esențial decât cel obiectiv, se arată în toate începând de la vorba cunoscută, că foamea e cel mai bun bucătar, sau că bătrânul vede cu nepăsare femeia ce farmecă pe tânăr și înălțându-ne până la viața geniilor și a sfinților. Mai ales sănătatea covârșește toate

bunurile materiale și toate foloasele poziției sociale într-atât, încât, zău! Un cerșetor sănătos e mai fericit decât un împărat bolnav. Un temperament liniștit și voios, izvorât dintr-o sănătate deplină și dintr-o organizare fericită, o minte luminată, vie, pătrunzătoare și dreaptă, o voință cumpătată și blândă și în urma ei o conștiință curată – aceste sunt însușiri pe care nici rangul, nici avuția nu le poate locui. Căci, lucru evident, ceea ce este fiecare pentru sine însuși, ceea ce-l rămâne și în singurătate și ce nimeni nu-l poate da nici lua, este pentru dânsul mai de căpetenie, decât ceea ce posedă sau decât tot ce poate fi el în ochii altora. Un om de spirit, în deplină singurătate, are o petrecere foarte bună cu propriile sale gânduri și fantezii, pe când un cap tâmpit nu poate scăpa de chinul urâtului nici cu cea mai felurită schimbare de societăți, priveriști, plimbări și petreceri. Un caracter bun, măsurat și blând, poate să fie mulțumit în împrejurări strâmtorate; pe când cel lacom, pizmuitor și răutăcios, nu va fi mulțumit nici în mijlocul tuturor avuțiilor. Iar dacă e vorba de un om care simte pururi în sine o individualitate extraordinară și eminentă prin inteligența ei, pentru acela mai toate plăcerile dorite de alții sunt cu totul de prisos, ba chiar o sarcină neplăcută. De aceea zice Horațiu despre sine „Sunt mulți oameni care n-au pietre scumpe, marmură, fildeș, tablouri și statuie din Tyrrhenia, bani și veșminte colorate cu purpură, dar este și unul care nici nu vrea să le aibă”.

Și Socrate, la privirea unor obiecte de lux expuse la vânzare, a zis „Câte lucruri mai sunt, de care n-am eu trebuință!”

Așadar, condiția dintâi și cea de căpetenie pentru fericirea vieții noastre este ceea ce suntem, personalitatea; – fie numai fiindcă este statornică și lucrează în toate împrejurările și fiindcă nu este supusă sortii, ca bunurile din celelalte două rubrici și nu ni se poate răpi. În acest înțeles valoarea ei se poate numi absolută, în opoziție cu valoarea numai relativă a celorlalte două. De aici urmează că binele sau răul, ce-l pot aduce unui om împrejurările din afară, este mult mai mic decât se crede.

Singurul lucru, ce în această privință stă în puterea noastră, este de a ne întrebuința personalitatea dată spre cel mai mare folos ce-l îngăduie, urmărind numai scopurile care-l corespund, căutând modul dezvoltării ca este tocmai potrivit cu ea și ferindu-ne de toate celelalte, alegând prin urmare condiția socială, ocupația și traiul cu care se poate împăca.

Un om înzestrat cu o putere musculară neobișnuită, dacă este silit de împrejurări să aibă o ocupație sedentară, vreo meserie migăloasă, sau să facă studii sau lucrări intelectuale, care cer alt soi de facultăți, rămase înapoi în firea lui, cu alte cuvinte dacă este silit să lase neîntrebuțate tocmai puterile lui cele covârșitoare, se va simți nefericit pentru toată viața; și mai nefericit acela în care facultățile intelectuale covârșesc cu mult pe celelalte și care se vede totuși silit să le lase nedezvoltate și neîntrebuțate, pentru a se deda la vreo speculă de rând unde nu se cer, necum la lucrări trupești, pentru care puterile sale nu sunt de ajuns. Însă aici, mai ales în tinerețe, trebuie să ne ferim de o prea mare încredere și să nu ne atribuim o îmbelșugare de facultăți, pe care poate nu o avem.

Dar din precumpănirea hotărâtă a rubricii noastre dintâi asupra celorlalte două urmează încă regula că este mai înțelept a stăruie întru păstrarea sănătății și dezvoltarea facultăților, decât întru dobândirea avuției; ceea ce însă nu trebuie să se întoarcă în înțelesul greșit că adică să nu ne îngrijim de agonisirea celor trebuincioase. La dreptul vorbind, bogăția cea mai mare face puțin pentru fericirea noastră; din care cauză mulți

bogați se simt nefericiți, fiindcă sunt fără cultura minții, fără cunoștințe și de aceea fără un interes obiectiv, care să-l pună în stare a se ocupa intelectual. Căci ceea ce ne mai poate da bogăția pentru îndeplinirea trebuințelor reale și firești, este de puțină însemnătate pentru adevăratul nostru bine; din contră, îl împiedică prin multele și neapăratele griji ce le aduce cu sine păstrarea unei averi prea mari. Totuși oamenii caută de o mie de ori mai mult a dobândi bogăție decât cultura minții; pe când, desigur ceea ce suntem face mult mai mult pentru fericirea noastră decât ceea ce avem. Pe mulți îi vedem în mișcare neobosită, harnici ca furnicile, lucrând de dimineața până seara pentru a-și mai spori bogăția. Tot ce trece peste orizontul strâmt al mijloacelor pentru a cest scop, le rămâne necunoscut; mintea lor este închisă, de aceea neprimitoare de alte gândiri și simțiri. Plăcerile cele mai înalte, cele spirituale, le sunt străine; și în zadar caută a le înlocui prin cele trecătoare, senzuale, ce și le îngăduie din când în când și care le cer timp puțin și bani mulți. La sfârșitul vieții, ca un rezultat al ei au, ce e drept, o grămadă foarte mare de bani înaintea lor, pe care o lasă acum moștenitorilor ca să o mai mărească sau poate să o risipească. O astfel de viață, deși cel ce o duce își dă un aer cât se poate de serios și important, este tot așa de ne bună ca o viață al cărei simbol ar fi fost de-a dreptul masca arlechinului.

Așadar, ceea ce are fiecare în sine însuși este lucrul cel mai de căpetenie pentru fericirea vieții sale. Numai fiindcă această înzestrare de la natură este adeseori așa de mică, mai toți din cei scăpați din luptele pentru existența zilnică sunt tot așa de nefericiți ca cei ce se află încă în acele lupte. Goliciunea sufletului lor, seceta conștiinței, sărăcia minții îi împinge spre societăți care sunt compuse din același soi de oameni, căci similis simili gaudet. Apoi numai îi vezi alergând în gloată după petreceri și distracții, pe care le caută mai întâi în plăceri senzuale, în desfătări de tot felul și mai pe urmă în desfrânări. Izvorul ispitirii fără margini, prin care atâția copii de familie din părinți bogați își pierd moștenirea cea mare, adese în câteva luni, nu este altul decât urâtul ce se naște din descria goliciune și sărăcie a minții. Asemenea tineri au fost trimiși în lume bogați din afară, dar săraci dinăuntru și au căutat în zadar a îndeplini prin bogăția externă pe cea internă, voind a primi toate din afară – analog bătrânilor care caută a se întări prin exalațiile fetelor tinere. Cu acest chip sărăcia dinăuntru a produs, în sfârșit și pe cea din afară.

Despre ceea ce este cineva.

Ceea ce are cineva în sine, în scurt personalitatea și valoarea ei, este singurul lucru de-a dreptul hotărâtor pentru fericirea și binele său. Toate celelalte sunt indirecte; de aceea efectul lor se și poate nimici, dar niciodată efectul personalității. Și tocmai de aceea invidia îndreptată în contra calităților personale este cea mai neîmpăcată, precum se și ascunde cu cea mai mare îngrijire. Apoi numai calitatea conștiinței este statornică și nestrămutată și individualitatea influențează fără întrerupere, fără încetare, mai mult sau mai puțin în fiecare moment; toate celelalte lucrează numai vremelnic, la întâmplare, în treacăt și mai sunt și supuse schimbării și încetării; de aceea zice Aristotel natura este eternă, nu împrejurările (Eth. Eud. VII, 2). De aici se explică pentru ce o nefericire, care ne lovește cu totul fără vina noastră și de dinafară, o răbdăm cu mai mult cumpăt decât pe cea provenită din vina noastră, căci soarta se poate schima, dar firea niciodată. Astfel bunurile personale, precum este un caracter nobil, un cap deștept, un temperament fericit, o dispoziție voioasă și un trup bine organizat și sănătos, cu un cuvânt „mens sana în corpore sano” (Juvenal, Sat. X, 356), sunt cele mai însemnătoare pentru fericirea noastră, din care cauză ar trebui să stăruim cu mult mai mult întru păstrarea și dezvoltarea lor, decât întru dobândirea bunurilor materiale și a reputației.

Compararea impresiei, ce ne-o fac aceleași lucruri sau întâmplări, când suntem sănătoși și æn putere, cu aceea ce ne-o fac atunci când prin boală am ajuns a fi posomorâți și slabi, ne învață cât de mult atârână fericirea noastră de la o dispoziția veselă și prin urmare de la starea sănătății. Nu ceea ce sunt lucrurile obiectiv și în realitate, ci numai ceea ce sunt pentru noi, în impresia noastră, ne dă fericire sau nefericire; aceasta ne-o spune vorba lui Epictet, că „pe oameni nu-l mișcă lucrurile, ci părerea lor despre lucruri”. Dar îndeobște nouă zecimi ale fericirii noastre ne vin numai din sănătate. Cu ea toate sunt un izvor de plăcere; fără de ea, nici un lucru, oricare ar fi, nu ne este plăcut și chiar bunurile subiective, însușirile minții, ale inimii și ale temperamentului, la o stare bolnăvicioasă ajung a fi împușinate și micșorate. De aceea e lucru cu temei că ne întrebăm unii cu alții, cum ne aflăm și ne dorim sănătate; căci în adevăr aceasta este cea dintâi și cea mai însemnată trebuință pentru fericirea omenească. De aici însă urmează că este nebunia nebuniilor să-și jertfească cineva sănătatea pentru orice ar fi, pentru agonisire, pentru înaintare, pentru erudiție, pentru glorie, necum pentru plăcerile trupești și trecătoare; din contră, toate trebuie să-l dea întâietatea.

Aceeași deosebire o face Platon prin cuvintele dyscolos și eucolos. Ea se poate reduce la impresionabilitatea, foarte deosebită la deosebiții oameni, pentru lucrurile plăcute și pentru cele neplăcute, în urma căruia unul este încă în stare să râdă acolo unde altul ar ajunge aproape la disperare; și anume susceptibilitatea pentru impresiile plăcute este de regulă mult mai slabă, cu cât este mai tare cealaltă și viceversa. La o deopotrivă putință ca un lucru să se sfârșească bine sau rău, cel dyscolos se va supăra sau se va mâhni dacă sfârșitul este rău, iar dacă este bun, nu se va bucura; cel eucolos, dimpotrivă, nu se va supăra nici nu se va mâhni la cel rău, iar la cel bun se va bucura. Dacă celui dyscolos i se împlinesc nouă din zece dorințe, el nu se bucură de cele nouă, ci se necăjește de cea unică neîmplinită; cel eucolos, dimpotrivă, când i se strică nouă și izbutește una, se bucură de această și știe să se mângâie de celelalte.

Dar precum nu este ușor să existe vreun rău fără nici o compensație, așa vedem și aici, că cei dyscolici, adică caracterele posomorâte și fricoase, deși vor avea să sufere mai multe rele și dureri închipuite, însă vor avea mai puține rele decât cei veseli și fără griji; căci cine vede toate în negru, cine se teme totdeauna de nenorociri și se pregătește astfel a întâmpina viitorul, nu se va înșela așa de des, precum se înșeală cel ce vede toate în culori trandafirii. Când însă o afecțiune bolnăvicioasă a sistemului nervos sau a organelor mistuirii întărește încă dyscolia înăscută, atunci aceasta poate ajunge la un grad în care indispoziția statornică produce dezgustul de viață și aplecarea spre sinucidere. Sinuciderea se întâmplă atunci după cea mai mică neplăcere; ba în gradele cele mai înalte ale răului nici nu se cere vreuna, ci numai în urma indispoziției statornice se hotărăște sinuciderea și se săvârșește cu un sânge rece și cu o siguranță așa de mare, încât bolnavul, care în acest stadiu este de regulă și pus sub pază, se folosește în preocuparea sa neîntreruptă de cel dintâi moment nepăzit spre a apuca, fără șovăire, fără luptă sau frică, acel mijloc de ușurare firesc și dorit pentru starea în care se află. Pe larg descrie Esquirol aceasta în cartea sa *Les maladies mentales*. Pe de altă parte însă și omul cel mai sănătos, poate și cel mai vesel, este în stare, după împrejurări, să se hotărăscă la sinucidere, când adică mărimea suferințelor sau a nefericirii covârșește spaima morții. Deosebirea stă numai în mărimea motivului îndemnător, care se află în proporție inversă cu dyscolia. Cu cât este mai mare dyscolia, cu atât poate să fie mai mic motivul, poate chiar să ajungă să fie nul; dimpotrivă, cu cât este mai mare eucolia și sănătatea ce o sprijină, cu atât ocazia externă este mai hotărâtoare. Astfel există gradări nesfârșite între cele două extreme ale sinuciderii, de la cea cauzată printr-o creștere bolnăvicioasă a dyscoliei înăscute până la aceea a omului sănătos și vesel, săvârșită numai în urma împrejurărilor din afară.

Cu sănătatea seamănă în parte frumusețea. Deși această însușire personală nu contribuie de-a dreptul la fericirea noastră, ci numai indirect, prin impresia asupra altora, ea este totuși de mare însemnătate, chiar și la bărbați. Frumusețea este o scrisoare de recomandare deschisă, care ne câștigă inimile de mai înainte; mai ales ei i se aplică versul lui Homer (*Ilias*, III, 65).

„Nu sunt de disprețuit falnicele daruri ale zeilor; ei singuri le dau și nu muritorii și le pot lua după placul lor”.

Cea mai generală privire ne arată doi dușmani ai fericirii omenești durerea și urâtul. Și aici vedem că în proporția în care izbutim să ne depărtăm de unul din ei, ne apropiem de celălalt și viceversa, așa încât viața noastră înfățișează în adevăr o oscilație mai mare sau mai mică între amândouă. Aceasta vine din îndoitul antagonism, în care stau către o altă unul din afară sau obiectiv și altul dinăuntru, sau subiectiv. Adică din afară, nevoia și lipsa nasc durerea; dimpotrivă siguranța și prisosul nasc urâtul. De aceea vedem poporul de jos într-o luptă necurmată cu nevoia, așadar cu durerea, iar clasele bogate și înalte în luptă veșnică, adesea chiar disperată, cu urâtul. Viața nomadă, care este un semn al treptei celei mai de jos a civilizației, se ivește iarăși pe treapta cea mai de sus în viața „turiștilor”, în călătoriile ajunse la modă. Cea dintâi s-a născut din nevoie, cea din urmă din urât.

Iar antagonismul dinăuntru sau cel personal al celor doi dușmani ai fericirii omenești provine din proporția inversă, în care se află la fiecare om susceptibilitatea pentru amândouă după gradul inteligenței lui. Căci tâmpirea minții este totdeauna unită cu tâmpirea impresiilor și cu lipsa de excitabilitate, ceea ce face pe om mai puțin

primitor pentru dureri și înstrăinări de tot felul și de tot gradul; dar din aceeași tâmpire intelectuală se produce pe de altă parte acel gol sufletesc, întâpărit pe cele mai multe fețe și manifestat prin pândirea necurmată după orice întâmplare dinafară, fie cea mai neînsemnată – gol, care este adevăratul izvor al urâtului și e totdeauna setos de excitații externe, pentru a-și pune minte și inima prin ceva în mișcare. De aceea nici nu este delicat în alegere; precum dovedește nemernicia distracțiilor, după care aleargă oamenii, ca și soiul petrecerilor și al conversației lor; tot de aici se naște și mulțimea de pierde-vară și de gură-cască. Mai ales această goliciune sufletească deșteaptă dorul de adunări, petrecerile, plăcerile și luxul de tot felul, ce pe mulți îi duce la risipă și pe urmă la sărăcie. De această rătăcire ferește mai sigur bogăția internă, bogăția minții; căci mintea, cu cât se apropie mai mult de eminentă, cu atât lasă mai puțin loc urâtului. Iar mișcarea nesfârșită a gândurilor, jocul lor preînnoit la fiecare ocazie externă sau internă, puterea și tendința spre combinații tot mai felurite ale lor, scutesc capul cel eminent cu desăvârșire de apropierea urâtului, afară poate de momentele de oboseală. Însă, pe de altă parte, inteligența mai înaltă are de condiție directă și o sensibilitate mai înaltă și are rădăcina ei într-o mai mare violență a voinței, prin urmare a pasiunilor; din împreunarea ei cu aceste se produce o tărie mult mai mare a tuturor afectelor și o impresionabilitate înmulțită nu numai pentru durerile morale, ci și pentru cele fizice, chiar o nerăbdare mai mare la orice piedică sau numai la greutate; și toate aceste se sporesc încă prin vioiciunea tuturor reprezentărilor, așadar și a celor neplăcute, provenită din tăria fanteziei.

Cele zise mai sus se aplică în aceeași propoziție la toate gradele intermediare, care împlinesc spațiul larg de la omul cel mai nerod până la cel mai mare geniu și prin urmare fiecare este, obiectiv și subiectiv, cu atât mai aproape de unul din izvoarele suferinței omenești, cu cât este mai departe de celălalt. Pornirea sa firească îl va îndemna în această privință a-și întocmi pe cât pe cât se poate lumea dinafară după cea dinăuntru, adică a se pregăti mai bine la întâmpinarea acelui izvor de rele, la care este mai ușor expus. Omul inteligent va dori mai întâi de toate lipsă de durere, liniște și repaus, se va feri de a fi insultat de alții, va căuta doar o viață liniștită, modestă, însă pe cât se poate de netulburată și prin urmare, după ce va fi început să cunoască așa-numiții oameni, se va retrage din lume și, dacă are o mare inteligență, va preferi chiar singurătatea. Căci cu cât cineva are mai mult în sine, cu atât îi trebuie mai puțin dinafară și cu atât îi pot fi și ceilalți de mai puțină importanță. Astfel eminenta spiritului conduce la insociabilitate. Dacă s-ar putea suplini calitatea societății prin cantitate, atunci ar fi cu puțință să trăiești chiar în lumea cea mare; însă, din nenorocire, o sută de nebuni într-o grămadă nu fac un singur om cuminte. Omul din celălalt extrem, dimpotrivă, îndată ce nevoia îl va lăsa să răsuflă, va căuta petreceri și societăți cu orice preț și se mulțumi ușor cu toate, ferindu-se mai ales de sine însuși. Căci în singurătate, unde fiecare este redus numai la sine, se arată ceea ce are în sine însuși. Acolo nerodul în purpură oftează sub sarcina grea a individualității sale nemernice, pe când omul superior însufletește și înveselește cu gândurile sale cea mai searbădă societate. De aceea este foarte adevărat ceea ce zice Seneca „Omnis stultitia laborat fastidio sui” (Ep. 9), asemenea și vorba lui Iisus Sirah „Viața nebunului e mai rea decât moartea”. Așa vom afla pururi că fiecare om este sociabil în proporția în care este sărac la minte și îndeobște om de rând, căci în lume nu ne prea rămâne altă alegere decât între singurătate și înjosire.

Deoarece creierii se arată ca parazitul sau pensionarul organismului întreg, timpul liber sau răgazul ce și l-a dobândit omul, fiindcă îi permite mișcarea liberă a conștiinței și individualității, este rodul și câștigul întregii sale existențe, alcătuită, dealtminteri, numai din muncă și din osteneală. Însă la cei mai mulți oameni ce iese din răgazul lor Urât și tâmpire, dacă n-au la îndemână plăceri senzuale sau nimicuri; răgazul lor este acel „ozio lungo d'uomini ignoranti”, despre care vorbește Ariost. Oamenii de rând caută numai să petreacă timpul, cei de talent să-l întrebuițeze. Cauza, pentru care capetele cele nemărginite sunt așa de expuse urâtului, este că intelectul lor nu e nimic alta decât un medium al motivelor pentru voință. Dacă deocamdată nu sunt motive la mijloc, voința stă nemișcată și intelectul e amorțit, fiindcă nu se pot pune în lucrare de la sine; rezultatul este o stagnare grozavă a tuturor puterilor în întregul om.

— Urâtul. Pentru a-l combate, se pun înaintea voinței niște motive mici, provizorii și închipuite după plac, pentru a o deștepta și a deștepta și intelectul, care trebuie să le perceapă; aceste se raportează la motivele cele adevărate și firești ca banii de hârtie la cei de aur, fiindcă valoarea lor este convențională. Asemenea motive, iscodite pentru asemenea scop, sunt jocurile de cărți și altele. Dacă lipsesc și aceste, omul mărginit își ajută prin alte mișcări, învârtește bastonul, bate toba cu degetele, se joacă cu tot ce-l stă în îndemână. Și țigara este menită a ține locul ideilor. Pentru aceea, în toate țările ocupația de căpetenie a societății a ajuns să fie jocul de cărți; el este măsura valorii oamenilor și falimentul declarat al ideilor. Neavând adică idei de schimbat, ei schimbă cărți și cată să-și ia unul altuia banii din pungă. O, neam nemernic! Însă pentru a nu fi nici aici nedrept, nu vreau să trec cu vederea o scuză ce s-ar putea aduce jocului de cărți, că este adică o pregătire la jocul lumii și al afacerilor, întrucât ne învață arta de a întrebuița împrejurările impuse de soartă (cărțile) pe cât se poate de bine, pentru a scoate din ele cât se va putea mai mult și a ne deprinde astfel la păstrarea cumpătului (contenance), dându-ne un aer vesel când sunt cărțile rele. Dar pe de altă parte, jocul de cărți demoralizează din aceeași cauză. Scopul jocului este de a câștiga averea celuilalt în orice mod, prin orice șiretlic și tertip. Însă obiceiul de a se purta astfel la joc prinde rădăcini mai adânci, trece în viața practică și jucătorul ajunge cu încetul a privi toate lucrurile, unde este vorba de proprietate, ca o partidă de cărți și a crede că-l este iertat să se folosească de orice atout ce-l are în mână, numai să nu fie oprit de lege. Dovezi ne dă viața socială în toate zilele. Fiindcă dar, după cum am zis, răgazul este floarea sau mai bine rodul vieții fiecăruia, ce singur îl face stăpân pe sine însuși, sunt binecuvântați oamenii cari și au atunci de ce să se bucure în propria lor conștiință, pe când celor mai mulți nu le rămâne în timpul lor liber decât un soi de om, cu care nu-l chip să faci ceva, care moare de urât și-și este sieși cea mai mare povară. Să ne bucurăm dar „fraților, că nu suntem feciori ai roabei, ci ai femeii slobode”. (Gal. 4, 31).

Apoi, precum cea țară este cea mai fericită, căreia îi trebuie mai puțin import sau nici unul, asemenea este și omul, care se mulțumește cu bogăția sa dinăuntru și nu are trebuință pentru petrecerea sa de mulți alții sau mai bine de nimeni, căci astfel de import de la alții și dinafară este costisitor, ne face atârnați, aduce primejdii, cășunează supărări și, în sfârșit, tot nu este decât o compensație re pentru produsele de pe pământul propriu. De la alții, de la lumea dinafară, nu trebuie să așteptăm mult în nici o privire. Ceea ce poate fi un om pentru altul, e foarte puțin lucru; la urma urmelor, fiecare rămâne tot singur și toată întrebarea este atunci, cine rămâne singur. Și aici se potrivește ceea ce a zis Goethe (Wahrheit und Dichtung, vol. 3, p. 474), că la urma

urmelor omul se află totdeauna redus la sine însuși, sau cum zice Oliver Goldsmith „Fericirea ne-o facem sau ne-o găsim, fiind mărginiți în noi înșine oriunde ne-am afla”.

(The Traveller, v. 431)

Cel mai bun ajutor și cel mai mare sprijin trebuie dar fiecine să și-l găsească în sine. Cu cât izbutește mai mult întru aceasta și prin urmare cu cât își află mai mult izvoarele petrecerii în sine însuși, cu atât este mai fericit. Foarte bine zice Aristotel (Eth. Eud., VII, 2) fericirea este a celor ce-și sunt sieși de ajuns. Căci toate izvoarele externe de fericire și de plăceri sunt după firea lor foarte nesigure, grele, dacă nu primejdioase, trecătoare și supuse întâmplării și pot să înceteze în împrejurările cele mai priincioase; întreruperea lor este chiar neapărată, fiindcă nu pot să fie în orice moment la îndemână. Apoi la bătrânețe se pierd cu necesitate mai toate; atunci ne părăsește amorul, ne părăsesc glumele, dorul de călătorii, plăcerea pentru cai și gustul pentru societăți; chiar și prietenii și rudele ni-l răpește moartea. Atunci se naște mai mult decât oricând întrebarea ce are cineva în sine Căci aceasta se va păstra mai îndelung, precum și este și rămâne în oricare altă vârstă adevăratul izvor nesecat al fericirii. Știut este, de altminteri, la cât de puțin ne putem aștepta în lumea aceasta; de nevoi și de dureri este plină și pe cei ce au scăpat de ele îi pândește urâtul din toate unghiurile. Răutatea ține îndeobște cârma în lume și glasul nebunilor se aude mai tare. Soarta e crudă și oamenii sunt mișei. Într-o lume astfel întocmită, cel ce prețuiește mult în sine, seamănă unei odăi vesele, luminate și încălzite, în mijlocul gerului unei nopți de iarnă. A avea, prin urmare, o individualitate distinsă și bine înzestrată, mai ales a avea mult spirit, este fără îndoială soarta cea mai fericită pe pământ, oricât de deosebită ar fi în comparare cu soarta cea mai strălucită. A fost doar o vorbă înțeleaptă, pe care regina Christina de Suedia, în vârstă abia de nouăsprezece ani, a zis-o în privința lui Descartes, deși nu-l cunoștea decât dintr-o singură scriere a lui și după spusa altora, dar îl știa trăind de multă vreme în cea mai mare singurătate în Olanda „Mr. Descartes est le plus heureux de tous les hommes, et sa condition me semble digne d'envie.” (Vie de Descartes)

Atâta numai, că împrejurările dinafară, precum erau și la Descartes, să fie destul de priincioase pentru a lăsa omului putință să se aibă pe sine însuși și să se bucure de sine. Din care cauză și Koheleth zice „Înțelepciunea este bună pe lângă o moșie părintească și ajută pe om ca să se bucure de soare”. Cine, dar, prin favoarea naturii și a împrejurărilor, a avut parte de această soartă, va veghea cu toată luarea-aminte ca izvorul dinăuntru al fericirii sale să-l rămână accesibil și pentru aceasta se cere neatârnare și timp liber. Pe aceste dar și le va răscumpăra bucuros prin cumpătare și economie; cu atât mai mult, cu cât el nu este, ca ceilalți, mărginit în izvoarele dinafară ale plăcerilor. De aceea perspectiva de funcții, bani, favoruri și aplauzele lumii nu-l va îndupleca să se piardă pe sine însuși, pentru a se potrivi intențiilor celor de rând sau gustul celui rău al oamenilor. La întâmplare va face ca Horațiu în epistola către Maecenas. Este o mare nebulie să pierzi înăuntru pentru ca să câștigi exterior, adică să-ți dai liniștea, timpul liber și neatârnarea în totul sau în mare parte pentru strălucire, rang, fală, titluri și onoruri. Aceasta însă a făcut-o Goethe. Pe mine m-a condus geniul cu tărie spre cealaltă parte.

Adevărul explicat aici, că fericirea fiecărui om izvorăște mai ales dinăuntru lui, se întărește și prin observarea foarte dreaptă a lui Aristotel în Etica Nicomachee, că orice fel de plăcere presupune o activitate fără de care nu poate exista. Această doctrină a lui Aristotel, că fericirea unui om consistă în întrebuințarea liberă a facultății sale

predomnitoare, se află reprodusă și în rezumatul ce ni-l dă Stobaeus despre Etica peripatetică, când zice D. E. că „fericirea este funcționarea facultăților după virtutea (areth) ce o au de a produce lucrări pline de rezultat”, adăugând explicarea că acea areth sau virtute însemnează orice putere eminentă. Însă destinația primitivă a puterilor, cu care a înzestrat natura pe om, este lupta în contra nevoilor ce-l amenință din toate părțile. Când această luptă încetează pentru câțiva timp, puterile neocupate îl apasă ca sarcină; el trebuie să se joace cu ele, adică să le întrebuințeze fără scop; altminteri cade în celălalt izvor al suferinței omenești, în urât. De aceea urâtul chinuiește mai ales pe oamenii bogați din societatea mai înaltă, despre a căror mizerie ne-a dat Lucretius o descriere ce se potrivește și astăzi cu cele ce le vedem petrecându-se zilnic în orașele mari „Numai îl vezi ieșind din palatul său, fiindcă i se urâse acasă și în curând întorcându-se înapoi, căci nu petrece mai afară de acasă. Apoi pune să-l înhame telegarii și îi mână în goană la moșia din apropiere parcă i s-ar fi aprins casele și ar da zor să stingă focul; dar abia ajuns pe pragul ușii, începe să caște și sau se culcă și doarme dus ca să-și uite urâtul, sau se întoarce iarăși în goană ca să revadă orașul”.

Acest soi de oameni, cât sunt tineri, se îndeletnicesc cu puterea musculară și cu cea genitală. Dar mai târziu nu rămân decât puterile intelectuale; dacă lipsesc acestea sau lipsește dezvoltarea lor sau materialul adunat pentru aplicare lor, atunci nevoia este mare. Fiindcă însă voința este singura putere veșnic nesleită, se pune acum în ea mișcare prin deșteptarea pasiunilor, D. E. prin jocuri de noroc, acest viciu într-adevăr înjositor. Ca regulă generală însă, orice om fără ocupație va alege, după cum e felul puterilor predominante în el, un anume joc pentru distracția lui, de exemplu popice sau șah; vânătoare sau pictură; alergări de cai sau muzică; joc de cărți sau poezie; heraldică sau filozofie, etc. Putem chiar cerceta fiziologic această deosebire, ducându-ne până la rădăcina tuturor manifestărilor de puteri omenești, așadar la cele trei puteri fiziologice fundamentale și privindu-le acum în jocul lor fără scop. Atunci ni se arată că izvoarele a trei feluri de plăceri posibile, dintre care fiecare om, după predominarea uneia sau alteia din acele puteri, își va alege felul potrivit cu sine. Întâi dar plăcerile puterii productive; ele consistă în mâncare, băutură, mistuire, odihnă și somn. Sunt chiar popoare întregi cărora alte popoare le atribuie aceste plăceri ca însușiri naționale. Al doilea, plăcerile iritabilității; ele consistă în exerciții corporale, plimbare, salt, trântă, danț, scrimă, călărie și jocuri atletice de tot felul, precum și în vânătoare și chiar în luptă și război. Al treilea, plăcerile sensibilității; ele consistă în contemplare, cugetare, simțire, în compuneri de poezii, în pictură și artă plastică, în muzică; în învățare, citire, meditare, invenții, filozofie, etc. Asupra valorii, gradului, duratei fiecăreia din aceste petreceri se pot face felurite observări, pe care însă le lăsăm în seama cititorului. Tot omul va înțelege că plăcerile sunt totdeauna izvorâte din întrebuințarea propriilor puteri și că, prin urmare, fericirea noastră, adică suma plăcerilor, va fi cu atât mai mare, cu cât este mai nobilă puterea din care se produce. Asemenea nu va tăgădui nimeni înțâietatea ce în această privință i se cuvine sensibilității; a cărei preponderență hotărâtă este semnul de preferință a omului în comparare cu alte animale; pe când celelalte două puteri fiziologice sunt date și animalelor în același grad și chiar într-un grad mare. De sensibilitate se țin puterile noastre intelectuale; de aceea predominarea ei ne face primitivi de plăcerile care consistă în cunoștințe, de așa-numitele mulțumiri sufletești și pe acestea le vom simți cu atât mai mult, cu cât este mai mare aceea predominare. Căci toate celelalte plăceri, adică cele ce nu sunt intelectuale, sunt cu mult mai prejos; ele își

au rădăcina în îmboldirile voinței, adică în poftă, în speranțe, în temeri, în tendințe spre un scop oarecare și toate acestea nu pot fi lipsite de dureri, cu atât mai mult, cu cât rareori se atinge vreun scop fără a aduce cu sine un grad oarecare de decepție. Pe când, din contră, plăcerile intelectuale ne descopăr adevărul din ce în ce mai limpede.

Atenția mai deosebită a unui om normal, adică a unui om de rând, o poate atrage un lucru numai atunci când îi deșteaptă voința, așadar când are un interes personal pentru el. Însă orice excitație continuă a voinței este cel puțin mixtă în felul ei, prin urmare împreună cu durere. Un mijloc pentru a deștepta voința într-adins și numai prin interese așa de mici, încât să nu poată produce decât dureri momentane, nu permanente și serioase, așadar o simplă gândire a voinței, este jocul de cărți, această ocupație generală a „societății” de pretutindeni.

Ceea ce se numește vulgaritate unui om este predominarea desăvârșită a voinței (adică a dorințelor, poftelor, pasiunilor) peste inteligență și această predominare ajunge până la un grad în care inteligența nu funcționează decât în slujba pasiunilor. Unde slujba nu o reclamă, adică nu există motive, fie mari, fie mici, pentru deșteptarea voinței, inteligența stă pe loc și mintea omului rămâne goală. Însă orice pornire a voinței fără intelect este lucrul cel mai comun; și piatra o are și o arată cel puțin în momentul când cade. De aceea o asemenea stare face pe om vulgar. Atunci îi rămâne active numai sensurile și puțină mișcare a minții, câtă se cere pentru a percepe senzațiile; și el este pururi accesibil la toate impresiile, așa încât prinde îndată de veste tot ce se petrece în jurul lui și cel mai mic zgomot, cea mai neînsemnată întâmplare îi ocupă atenția, tocmai ca la animale. Această stare permanentă se traduce și în fața și în tot exteriorul lui și dă acea expresie comună, care este cu atât mai dezgustătoare, cu cât pornirile voinței, care umplu asemenea conștiința de om, sunt mai triviale, mai egoiste și mai rele.

Din contră, omul cu inteligență predominantă este capabil de cel mai mare interes și simte chiar necesitatea pentru lucruri curate intelectuale fără nici un amestec al voinței, adică a vreunui interes personal. Această atenție însă îl înalță deodată într-o regiune, căreia durerea îi este esențial străină, oarecum în atmosfera zeilor, „cu viață ușoară” Pe când dar viața celorlalți se petrece în tâmpire, pe când lucrarea și simțirile lor sunt toate îndreptate spre interesele mici ale stării personale și prin urmare spre mizerii de tot felul, așa încât îi apucă urâtul cel nesuferit, îndată ce li se întrerupe preocuparea pentru acele scopuri și îndată ce sunt siliți a se mărgini în sine înșii, fiindcă numai focul sălbatic al pasiunii mai putea trezi oarecare mișcare în firea lor cea întelenită; omul înzestrat cu puteri intelectuale mai mari are o existență bogată în idei, totdeauna plină de viață și de însemnătate; obiecte vrednice și interesante îl ocupă îndată ce poate fi liber în mintea sa și în sine însuși are un izvor de cele mai înalte plăceri. Deșteptare dinafară îi dau obiectele naturii și privirea mișcărilor omenești, precum și operele așa de felurite ale capetelor de geniu din toate timpurile și din toate locurile, pentru care numai el simte adevărata plăcere, fiindcă numai el înțelege și le simte cu desăvârșire. Așadar pentru el au trăit acei oameni, la el s-au adresat; pe când ceilalți, ca niște auditori din întâmplare, prind numai un fragment și-l înțeleg pe jumătate. Dar ce e drept, tocmai de aceea el și are o trebuință mai mult decât ceilalți, trebuința de a învăța, de a vedea, de a studia, de a medita, de a se desprinde, prin urmare trebuința timpului liber; însă fiindcă „il n'est de vrais plaisirs qu'avec de vrais besoins”, după cum observă cu drept cuvânt Voltaire, această trebuință este condiția sub care îi sunt date plăcerile

refuzate celorlalți, cărora frumusețile naturii și ale artelor și operelor intelectuale de tot felul, chiar când le grămădesc în jurul lor, nu le sunt decât ceea ce sunt hetererele pentru un om bătrân. Un astfel de cap eminent duce, prin urmare, pe lângă viața sa personală, o a doua viață, adică cea intelectuală, care cu vremea îi devine scopul principal, pentru care cea personală îi apare numai ca un mijloc; pe când celorlalți viața aceasta goală și tristă, precum este, trebuie să le apară ca scop. Viața intelectuală dar îl va ocupa mai întâi de toate și ea dobândește, prin neîntrerupta sporire a cunoștințelor și a vederilor celor nouă, o conexitate, o înălțare continuă, o întregire crescândă spre totalitate și perfecție, încât pare a fi o adevărată lucrare de artă în dezvoltarea ei; în comparație cu ea stă într-un contrast foarte trist viața practică, care, fiind îndreptată numai spre bunăstare personală, nu poate crește decât numai în lungime, nu în adâncime. Și cu toate acestea, după cum am zis, omul de rând este silit să o privească drept scopul lui de competență aici pe pământ, pe când celuilalt îi este numai un mijloc.

Cu alte cuvinte viața noastră practică sau reală, dacă nu este mișcată de pasiuni, este searbădă și urâcioasă; iar dacă este mișcată, devine în curând dureroasă; de aceea sunt fericiți numai cei ce sunt înzestrați cu un prisos al intelectului peste măsura trebuincioasă la slujba voinței. Cu acest prisos duc, pe lângă viața lor reală, o a doua viață în idei, care îi ocupă și-l distrage fără durere și totuși cu vioiciune. Simplul răgaz, adică o inteligență neocupată de slujba voinței, nu este de ajuns; ci se cere un adevărat prisos al puterii; căci numai acesta ne face capabili de o ocupație curat intelectuală și nesupusă voinței; din contră, „otiumsine litteris mors est et hominis vivi sepultura”, adică pe românește răgaz fără cultură este un fel de moarte, este îngroparea de viu a omului (Seneca, Epist. 82). După cum însă acel prisos este mic sau mare, se produc și nenumărate grade ale acelei vieți intelectuale, pe care o duce un om pe lângă viața reală, de la simpla adunare și descriere de insecte, păsări, minerale, monete, până la operele cele mai înalte ale poeziei și ale filozofiei. În orice caz, o asemenea viață intelectuală este un scut de apărare în contra urâtului și în contra urmărilor lui dăunătoare și pune pe om în stare de a se feri de societățile cele rele și de numeroasele primejdii, nenorociri, pierderi și risipiri, de care nu poate scăpa cel ce își caută mulțumirea numai în lumea cea reală. Mie personal D. E. filozofia nu mi-a adus nici un folos material, dar m-a păzit de multe rele.

Din contra, omul cel normal, adică omul de toate zilele, când e vorba să se bucure de viață, se vede silit să se adreseze la lucruri tot în afară de el, la bani, la ranguri, la nevastă și copii, la prieteni, la întruniri, etc. Pe ele se întemeiază fericirea lui; de aceea se și pierde sau când s-a amăgit în privința lor. Pentru a exprima aceasta cu un termen din știința exactă, am putea zice că punctul lui de gravitație cade în afară de el. Tocmai de aceea va avea totdeauna o mare mobilitate a dorințelor și a caprițurilor; dacă îl iartă mijloacele, va cumpăra când case, când cai, când va da baluri și ospete, când va porni în călătorie și în genere va duce mare lux; căci în toate lucrurile el caută mulțumirea de dinafară, precum cel fizicește sleit își caută în consommé-urile bucătarului și în hapurile spițerului sănătatea și tăia, al căror izvor este numai propria putere vitală.

Dacă acum, pentru a nu trece îndată la extrem, punem în comparație cu un asemenea om pe un altul, care să aibă puteri intelectuale nu tocmai eminente, dar totuși ceva mai presus de strâmăta măsura obișnuită, îl vedem ocupându-se poate ca diletant cu vreo artă frumoasă sau cu vreo știință reală, cu botanica, mineralogia, fizica, astronomia, istoria, etc. Și aflând de îndată în asemenea ocupație o mare parte a

plăcerilor sale și un fel de refugiu în momentele în care izvoarele externe sunt secate sau nu-l mai mulțumesc. Despre el putem zice acum, că punctul lui de gravitație cade în partea înăuntrul lui. Însă fiindcă simplul diletantism în artă este încă foarte departe de puterea creatoare și fiindcă științele reale rămân mărginite în raporturile fenomenelor către olaltă, ele nu pot ocupa totalitatea omului, nu pot împlini firea lui întreagă până în fundul cugetărilor și simțurilor lui și nu se pot împleti în existența lui așa încât el să-și piardă interesul pentru toate celelalte. Aceasta rămâne rezervat celei mai înalte superiorități intelectuale, care se numește genialitate; numai geniul găsește tema absolută a preocupărilor sale în totalitatea existenței și a ființei lucrurilor și va căuta să eprime adâncă înțelegere a acestei teme de artă, prin poezie și prin filozofie, după cum îl va îndemna predispoziția individuală. Numai pentru un asemenea om netulburata ocupare cu sine însuși, cu cugetările și operele sale, este de neapărată trebuință; numai pentru el răgazul este cel mai mare bine, toate celelalte îi sunt de prisos, ba dacă le are, nu-l sunt adeseori decât o sarcină. Numai despre un asemenea om putem zice, așadar, că punctul lui de gravitație cade cu totul înăuntrul lui. De aici se și poate înțelege cum foarte rarii oameni de geniu, chiar când au cel mai bun caracter, nu arată acel interes viu și intensiv pentru prieteni, pentru familie sau pentru stat, de care sunt capabili mulți din ceilalți; căci, la urma urmelor, ei se pot lipsi și mângâia de toate, numai să se aibă pe sine înșii. În el se află dar un element mai mult de izolare, car este atât mai simțitor în efectele sale, cu cât ceilalți oameni nu le pot fi niciodată de ajuns și nici cu totul apropiați, nefiind de aceeași seamă cu ei; din contră, ei se vor simți în toate împrejurările ca niște ființe eterogene, se vor deprinde cu încetul a trăi printre oameni ca și când ar fi cu totul străini și, în cugetările lor despre ei, vor întrebuința persoană a treia a pluralului, în locul persoanei întâi.

Din acest punct de vedere, omul cel mai bine înzestrat în privința intelectuală se arată a fi și cel mai fericit, după regula știută, că partea subiectivă, care e totdeauna secundară, neputând avea efect asupra noastră decât prin mijlocirea cea dintâi. Dovadă și frumoasele versuri ale lui Lucian.

„Bogăția sufletului este singura bogăție; celelalte bunuri sunt bogate în dureri”.

Un astfel de om cu bogăția internă nu cere lumii externe altceva decât un dar negativ, adică răgazul pentru a-și dezvolta facultățile intelectuale și a se bucura de comoara sa sufletească, cu alte cuvinte cere numai voie de a putea fi numai el însuși în toată viața sa, în fiecare zi și în fiecare oră. Dacă este cineva menit a întâipări urma spiritului său în întreaga omenire atunci pentru el nu există decât o unică fericire sau nefericire, adică de a-și putea desfășura pe deplin dispozițiile interne și a-și termina opera sa, sau de a fi împiedicat de la acestea. Toate celelalte sunt de prea puțină valoare pentru el. Și așa vedem că spiritele cele înalte ale tuturor timpurilor au pus cel mai mare preț pe răgaz. Căci răgazul fiecărui om prețuiește cât prețuiește și omul. „Fericirea pare a sta în răgaz”, zice Aristotel și Diogen Laerțiu ne spune că „Socrate lăuda răgazul ca cea mai frumoasă bogăție”. În același interes declară Aristotel viața filozofică cea mai fericită și zice în Politica sa (IV, 11) „Adevărata fericire a vieții unui om stă în libera dezvoltare a talentelor lui, ceea ce se potrivește cu cuvintele lui Goethe din Wilhelm Meister „Cine e născut cu un talent, pentru un talent, își găsește în aceasta cea mai frumoasă existență”.

A avea însă răgaz, este lucru străin de soarta obișnuită și de natura obișnuită a oamenilor; căci menirea lor firească este de a-și consuma viața cu agonisirea celor

trebuincioase pentru traiul lor și al familiei. Omul e un copil al nevoilor, nu o inteligență liberă. De aceea răgazul ajunge în curând să fie o sarcină pentru omul de rând, ba chiar un adevărat chin, dacă nu e în state să și-l ocupe cu tot felul de interese meșteșugite și închipuie, cu jocuri, cu distracții și cu mici pasiuni favorite; din aceeași cauză ajunge a îi fi un izvor de primejdii, după proverbul latin „difficilis în otio quies”, cum am zice pe românește e greu să fii cuminte, când n-ai de lucru. Pe de altă parte însă și un intelect care trece cu mult peste măsura normală este ceva abnorm și prin urmare nefiresc. Dacă totuși se produce câteodată, fericirea celui înzestrat cu el cere neapărat acel răgaz așa de nesuferit sau de primejdios pentru oamenii de rând; căci fără de el va fi un Pegas înhămat la jug, prin urmare nefericit. Dar dacă se întâmplă să se întâlnească în același om amândouă condițiile nefirești, cea externă și cea internă, atunci este un mare noroc căci atunci omul este favorizat va duce o viață de un gen mai înalt, ferită de cele două izvoare contrare ale suferinței omenești, de nevoie și de urât, de care ceilalți oameni nu pot scăpa decât prin neutralizarea și alternarea lor reciprocă.

Dar pe lângă cele zise mai sus nu trebuie să uităm că o mare putere intelectuală, în urma predominării activității nervoase, aduce cu sine o susceptibilitate exagerată pentru toate formele durerii; că apoi, fiind condiționată de un temperament pasionat și totdeauna împreună cu o mai mare vivacitate și perfecție a tuturor reprezentărilor, prin chiar aceasta produce o mai mare violență a afectelor, pe când în sumă totală există mai multe afecte penibile decât plăcute; că, în fine, cel înzestrat cu așa inteligență extraordinară se simte înstrăinat de ceilalți oameni și de traiul lor, fiindcă în proporția în care găsește mai mult în sine, caută mai puțin la alții. Mii de lucruri, care pentru ei sunt de mare interes, nu au pentru dânsul nici cea mai mică însemnătate și nu-l fac nici o plăcere. Din toate acestea pare a rezulta că și aici se aplică acea lege a compensației, care se vede domnind în atâtea alte împrejurări; și nu fără o aparență de dreptate s-a zis adeseori că, la urma urmelor, toți cei săraci cu duhul sunt cei mai fericiți, de-și nimeni nu-l va pizmui pentru o asemenea fericire. În hotărârea definitivă asupra acestei controversate vreau cu atât mai puțin să influențez eu pe cititor, cu cât însuși Sofocle s-a exprimat în două moduri diametral opuse. În *Antigona* zice „Cugetarea este cea dintâi și cea mai însemnată parte a fericirii”, iar în *Ajax* zice din contră „Cea mai plăcută viață este a celor ce nu cugetă nimic”.

Tot așa de dezbinăți sunt asupra acestei întrebări și filozofii Vechiului Testament „Viața nebunului e mai rea decât moartea”, zice Iisus Sirah (22,21). Însă în *Kohleth* (1, 18) citim „Unde e multă cunoștință, e multă supărare”.

La sfârșitul capitolului de față nu vreau să trec sub tăcere că ceea ce se numește cu un cuvânt exclusiv german *Philister* este tocmai un om care după măsura strâmt normală a puterilor sale cugetătoare nu are trebuințe intelectuale. Această expresie este luată din viața studenților germani și s-a aplicat apoi într-un înțeles mai înalt, dar totuși analog celui primitiv, la cel ce este antiteza unui fiu al muzelor. Căci *Philister* este și rămâne *amousoz anhr* (omul cu gusturi vulgare, fără nici o trebuință de cultură artistică). Dintr-un punct de vedere mai înalt, eu aș defini „*filistru*” un om care în modul cel mai serios se ocupă de o realitate ce nu este realitate. Însă o asemenea definiție transcendentă nu s-ar potrivi cu stilul popular al acestei cărți și nu ar fi înțeleasă de toți cititorii. Să ne oprim dar la definiția dintâi, care admite mai ușor o explicație specială și cuprinde îndestul notele esențiale, rădăcina tuturor însușirilor ce caracterizează „*filistru*”. Acesta este așadar un om fără trebuințe intelectuale. De aici urmează multe

alte lucruri întâi, în privința lui însuși, că este și lipsit de plăcerile intelectuale, după regula citată il n'est de vrais plaisirs qu'avec de vrais besoins. Nici o aspirație spre știință și judecată pentru propria lor valoare nu-l însuflețește existența și nici spre plăcerile adevărat estetice, care sunt totdeauna înrudit cu cele dintâi. Dacă asemenea plăceri îi sunt totuși impuse prin modă sau prin autoritatea altora, le va istovi cât se poate mai repede ca o muncă silnică. Adevăratele plăceri sunt pentru el numai cele senzuale cu ele se despăgubește. Astfel stridiile și șampania sunt culminarea existenței lui și scopul vieții este de a-și procura tot ce se ține de bunăstarea materială. Ferice de el, dacă acest scop îi ocupă îndestul vremea. Căci dacă este de mai înainte înzestrat cu bunuri materiale, ajunge neapărat prada urâtului, în contra căruia încearcă apoi toate mijloacele imaginabile baluri, teatru, societăți, cărți de joc, ruletă, cai, femei, beție, călătorii, etc. Dar toate acestea nu pot acoperi urâtul, când lipsa de trebuințe intelectuale face imposibile plăcerile intelectuale. De aceea un fel de seriozitate ursuză și seacă este caracteristică pentru „filistru” și-l aseamănă cu animalele. Nimic nu-l înveselește, nimic nu-l trezește, nimic nu-l atrage. Căci plăcerile senzuale se sleiesc în curând; societatea, compusă din aceiași „filiștri”, devine și ea urâcioasă, jocul de cărți obosește până în sfârșit. Poate îi mai rămân la urmă plăcerile deșertăciunii, care pentru el consistă în a întrece pe alții în bogăție sau în rang sau în influență și putere și a se vedea apoi onorat de ei; sau cel puțin în a se afla în societatea celor ce sunt astfel distinși și a se încălzi la reflexul splendoarii lor (englezescul a snob).

Din mai sus arătata însușire fundamentală a „filistrului” urmează al doilea, în privința altora, că, neavând ei trebuințe intelectuale, ci numai fizice, va căuta societatea celor ce îi pot îndeștula pe acestea și nu pe acelea. Mai puțin decât toate va cere de la alții vreo deosebită capacitate intelectuală; din contră, unde o va întâlni, o va primi cu antipatie, ba chiar cu ură. Căci față de ea nu va avea decât un simțământ supărător de inferioritate și încă de-o surdă și tainică invidie, pe care o va ascunde cu cea mai mare îngrijire și o va ascunde chiar sieși – fără alt folos decât de a o simți crescând până la turbare. Niciodată nu-l va trece dar prin cap să-și măsoare respectul și stima lui după asemenea calități, ci își păstra considerarea exclusiv numai pentru rang și avuție, pentru putere și influență, care în ochii lui sunt singurele distincții adevărate, la care ar dori să ajungă și el. Toate aceste sunt însă urmări ale faptului că el este un om fără trebuințe intelectuale. Marea suferință a tuturor „filiștrilor” este că lucrurile ideale nu le pot sluji de petrecere, ci ei au totdeauna nevoie de cele reale pentru a scăpa de urât. Aceste sunt însă foarte curând sleite și atunci nu mai e petrecere, ci oboseală; și apoi ele mai aduc totdeauna cu sine primejdii de tot felul; pe când, din contră, plăcerile ideale sunt nesfârșite și îi sunt nevinovate.

Despre ceea ce are cineva.

A hotărî marginile unei dorințe înțelepte în ceea ce privește averea, este greu, dacă nu este puțință. Căci mulțumirea fiecăruia din noi în această privință se întemeiază pe un factor numai relativ și nu absolut; din care cauză, averea privită singură însemnează tot așa de puțin ca și numărătorul unei fracțiuni fără numitor. Omul nu simte lipsa bunurilor, pe care nu s-a gândit niciodată să le aibă, ci este și fără de ele pe deplin mulțumit; pe când altul, deși are de o sută de ori mai mult, se simte nefericit, fiindcă îi lipsește ceva ce dorește. Fiecine are și în această privință un orizont propriu al limitelor, până unde există pentru el puțința să ajungă până acolo și se întind și pretențiile. Când un obiect din cele ce se află înăuntrul acestor limite, i se înfățișează așa încât să poată avea încredere că-l va dobândi, se simte nefericit; din contra, se simte nefericit când greutățile ce le întâmpină îi răpesc această perspectivă. Ceea ce se află în afară din acele margini, nici nu-l impresionează. De aceea cel sărac nu este tulburat de averea cea mare a bogatului și pe de altă parte bogatul, care nu a izbutit într-o dorință a sa, nu se mângâie cu celelalte multe ce-l sunt împlinite. (Bogăția seamănă cu apa de mare; cu cât o bei mai mult, cu atât îți crește setea. Așa este și gloria). Din micșorarea ce o facem în factorul pretențiilor noastre, îndată ce soarta ne-a restrâns factorul averii, se explică pentru ce după pierderea averii, îndată ce am trecut peste durerea dintâi, dispoziția obișnuită nu se deosebește prea mult de cea de mai înainte. Această operație însă este însă adevărata cauză a durerii la o întâmplare nefericită; după ce este săvârșită, durerea se simte tot mai puțin și la urmă nu se mai simte deloc rana se vindecă. Viceversa, la o întâmplare fericită, compresorul pretențiilor noastre se împinge mai sus și ele se largesc; în aceasta consistă bucuria. Dar nici ea nu ține mai mult decât până la săvârșirea totală a acestei operații; atunci ne obișnuim cu măsura largită a pretențiilor și devenim indiferenți pentru averea ce le corespunde. Aceasta ne-o spun și versurile din Homer, Od. XVIII, 131-137, care se termină cu cuvintele „Mintea celor ce calcă pământul se schimbă precum înaltul părinte al zeilor și al oamenilor schimbă zilele”.

Izvorul nemulțumirii noastre sunt încercările ce le tot facem de a urca factorul pretențiilor, pe când celălalt factor rămâne nemișcat și le împiedică.

Oamenilor li se impută adeseori că dorințele lor se îndreptează mai ales spre bani și că iubesc banii mai presus de toate. Dar este lucrul firesc, poate chiar neapărat, să iubește acest Proteu neobosit, care în orice moment este gata a se preface în obiectul spre care țintesc tocmai acum dorințele noastre schimbătoare și feluritele noastre dorințe. Orice alt bun îndestulează numai una în pofte, numai una din lucrurile ce ne trebuie; mâncările sunt bune numai pentru cel flămând, vinul pentru cel sănătos, doftoria pentru cel bolnav, o blană pentru iarnă, femeile pentru tinerețe, etc. Toate acestea sunt prin urmare agaua proz ti, adică numai relativ bune. Banii singuri sunt absolut buni fiindcă nu îndestulează numai o trebuință în concreto, ci trebuința îndeobște, în abstracto.

Averea moștenită sau agonisită trebuie să o privești ca un scut de apărare în contra multor rele și nenorociri posibile; dar nu ca o înlesnire sau poate chiar ca o îndatorire de a-ți procura plăcerile lumești.

Oamenii, care nu au avere de la părinți, ci numai prin talentele lor de tot felul ajung să câștige mai mult, se obișnuiesc mai totdeauna să privească talentul lor ca un capital statornic și prin urmare venitul ca o dobândă.

Despre ceea ce reprezintă cineva.

Mai toți oamenii, în urma unei slăbiciuni deosebite a naturii, pun prea mult preț pe ceea ce reprezintă, adică pe existența lor în opinia altora, deși cea mai simplă reflecție ne-ar putea arăta că, în sine însăși, părerea altora este fără însemnătate pentru fericirea noastră. Cu greu se poate deci explica bucuria ce o simte fiecare, îndată ce constată opinia bună ce o au alții despre el și se vede lingușit în deșertăciunea sa. Cu asemenea aprobări ale altora se mângâie omul adese de nefericiri adevărate sau de puțina favoare a sorții în privința celor două elemente principale ale fericirii, despre care am vorbit până acum; și, viceversa, e de mirare cât de mult îl supără și cât de adânc îl doare orice atingere, orice lipsă de respect sau de considerare. Această exagerată impresionabilitate este însă de aproape înrudită cu simțământul onoarei și poate să aibă un efect favorabil asupra buneii purtări a multor oameni ținându-le loc de moralitate; dar pentru propria lor fericire și mai întâi pentru liniștea și neatârarea lor sufletească, fără de care nu poate exista fericire, este mai mult stricăcioasă decât folositoare. De aceea, din punctul nostru de vedere, e mai bine să-l punem stavilă și prin o cugetare sănătoasă și o dreaptă cumpănire a valori bunurilor să înfrânăm pe cât se poate acea mare susceptibilitate față de opinia altora, fie în bine, fie în rău; căci din aceeași cauză, din care ne place lingușirea, ne doare critica.

După o vorbă latină „este așa de ușor și așa puțin lucru se cere pentru a descuraja sau a îmbărbăta o inimă setoasă de laude,” încât trebuie să căutăm aici o îndreptare, dacă nu vrem să rămânem pentru totdeauna robii părerilor și judecății altora.

Prin urmare, o dreaptă prețuire a ceea ce suntem în noi și prin noi înșine față cu ceea ce suntem numai în ochii altora, va contribui mult la fericirea noastră. În noi și pentru noi se află tot ce se împlinește timpul existenței noastre, cuprinsul și valoarea ei, așadar toate acele bunuri de care am vorbit mai sus în capitolele „ce este” și „ce are cineva”. Căci toate aceste își au locul lor de acțiune în propria noastră conștiință. Din contră, opinia ce o au alții despre noi și reflecțiile ce le adaogă ei la această opinie, se petrec în mintea lor și prin urmare locul lor de acțiune este o conștiință străină. Tocmai clasele cele mai înalte ale societății cu tot luxul lor, cu toată fala și cu toată splendoarea lor, trebuie să-și zică fericirea noastră se află în afară din noi, locul ei este în capetele altora. Aici avem dar a face cu niște părerii, care nici nu există pentru noi de-a dreptul, ci numai indirect, adică întrucât după ele se îndreptează purtarea altora către noi. Dar și purtarea lor poate fi luată în considerare numai întrucât ar putea modifica ceea ce suntem noi în noi și pentru noi înșine. Căci, dealtminteri, ceea ce se petrece într-o conștiință străină, fiind străină, ne e indiferent și asemenea vom deveni și noi cu timpul indiferenți, după ce vom fi ajuns a cunoaște ușurința și nulitatea cugetărilor, mărginirea noțiunilor, micimea simțămintelor, rătăcirea opiniilor și mulțimea de erori în cele mai multe capete și după ce vom fi învățat din propria experiență, cu ce lipsă de respect vorbesc oamenii de fiecare, după împrejurări, îndată ce nu le e frică de el sau îndată ce cred că nu o va afla; iar mai ales după ce vom fi auzit o dată, cu ce dispreț vorbesc neghiobii de omul cel mai însemnat. Atunci vom înțelege că cel ce pune mare preț pe opinia oamenilor, le face prea multă onoare.

Deci, fără îndoială rău și-a întocmit viața acela care nu își află fericirea în cele două categorii de bunuri, despre care vorbirăm mai înainte, ci trebuie să și-o caute în reprezentare, adică nu se uită la ceea ce este în realitatea sa proprie, ci se uită la ceea

ce este în opinia altora. Căci temelia existenței și prin urmare și a fericirii noastre este natura noastră animală. De aceea, pentru ca să ne aflăm bine se cere mai întâi sănătate, iar apoi mijloacele pentru susținerea noastră adică să avem cu ce să trăim fără grijă. Onoare, fală, rang, glorie oricât de mult le-ar prețui cineva, nu pot concura cu acele bunuri esențiale, nici nu le pot înlocui din contră, la caz de nevoie trebuie jertfite fără șovăire. Va fi dar mai bine pentru fericirea noastră ca să ajungem de timpuriu la înțelegerea că fiecare trăiește mai întâi în propria sa piele și nu în opinia altora și că prin urmare starea noastră reală și personală, precum se hotărăște prin sănătate, temperament, talente, venit, femeie, copii prieteni, locuință, etc., este pentru fericirea noastră de o sută de ori mai importantă decât ceea ce le place altora să facă din noi. Eroarea contrară ne face nefericiți. Când se declamă cu emfază „onoarea trece înaintea vieții”, aceasta vrea să zică „a fi și a se afla bine, nu-l nimic dar ce gândesc alții despre noi, aceasta e totul”. Mai curând am putea înțelege asemenea fraze ca niște expresii hiperbolice, sub care se ascunde adevărul prozaic, că, pentru existența și înaintarea noastră între oameni, onoarea, adică opinia lor despre noi, este adesea neapărat trebuincioasă, precum vom arăta mai jos. Când vedem însă cum mai toate stăruințele oamenilor, nesfârșitele lor opintiri, miile de necazuri și de primejdii ce le încearcă, au de scop final a se înălța în opinia altora și cum mai ales din această cauză umblă după funcții, după ranguri și decorații, după avere și chiar după știință și artă și cum astfel respectul mai mare al altora este ținta din urmă la care aspiră, atunci nu ne rămâne decât să constatăm și aici gradul nebuniei omenești.

A pune un preț prea mare pe opinia altora este dar o greșeală și este greșeala cea mai răspândită fie că e înrădăcinată în chiar firea noastră, fie că e un efect al societății și al civilizației; în tot cazul, ea are asupra faptelor și cugetărilor noastre o înrâurire prea mare și dușmană fericirii, începând de unde se arată numai ca o frică oarbă și exagerată de qu'en dira-t-on, până acolo unde o vedem împlântând pumnalul lui Virgilius în inima fiicei sale sau îndemnând pe unii oameni să-și jertfească liniștea, averea, sănătatea, chiar și viața pentru slava numelui. Această rătăcire, ce e drept, devine mijlocul cel mai comod pentru cel ce are să stăpânească sau să guverneze un popor, din care cauză arta de a cultiva și de a rafina simțământul de onoare ocupă locul de căpetenie în meseria educațiunii politice; însă cu privire la propria fericire a omului, care este aici tema noastră, lucrul se înfățișează altfel și regula este, din contră, să nu punem prea mult preț pe opinia străină. Dacă totuși, precum ne dovedește viața de fiecare zi, cei mai mulți oameni pun tocmai pe opinia altora prețul cel mai mare și se îngrijesc mai mult de ea, decât de ceea ce-l atinge de-a dreptul și ce se petrece în propria lor conștiință; dacă astfel, prin o răsturnare a ordinii naturale, partea reală a existenței lor le pare a sta în mintea altora, pe când în mintea lor proprie nu ar sta decât partea ideală sau închipuită; dacă ei, prin urmare, fac din lucrul derivat și secundar lucrul de căpetenie și se gândesc mai mult la imaginea persoanei lor în capul străinilor decât la însăși persoana lor, atunci vedem o asemenea prețuire a unui lucru, care nici nu există direct pentru noi, al simptom al nebuniei ce s-a numit deșertăciune, vanitas, pentru a arăta golul și deșertul năzuințelor ei. Nu mai puțin vom înțelege din cele zise mai sus, că această nebunie, ca și zgârcenia, este din acelea care, uitându-se la mijloace, pierd din vedere scopul.

În adevăr, prețul ce-l punem pe opinia altora și veșnica noastră îngrijire pentru ea, depășește cu mult orice scop înțelept și se poate privi ca un fel de manie epidemică sau

mai bine înăscută. În tot ce facem și ce nu facem ne gândim mai întâi de toate la opinia publică și cercetând mai de aproape vom vedea că poate jumătate din toate spaimile și grijile ce le-am suferit vreodată, s-au născut din teama de opinia oamenilor. Căci ea este temelia amorului nostru propriu, așa de des atins, fiindcă este atât de bolnăvicios și susceptibil; ea este temelia tuturor vanităților și pretențiilor, precum și a grandomaniei și îngâmfării noastre. Fără această teamă și nebunie, luxul nu ar fi nici a zecea parte din ceea ce este. Toată mândria, point d'honneur și puntiglia de tot felul și în toate clasele se naște din ea.

— Și ce jertfe nu cere adese de la noi! Ea începe a se arăta la copil, apoi crește cu vârsta și ajunge a fi tare la bătrânețe; după ce s-a sleit capacitatea pentru plăcerile trupești, deșertăciunea și îngâmfarea nu-și mai împart stăpânirea decât cu zgârcenia. Foarte lămurit se poate studia acest fel de nebunie la francezi, la care este endemică și se arată sub forma celor mai extravagante ambiții, a celei mai ridicule vanități naționale și a celei mai impertinente fanfaronade, care prin exagerarea lor își greșesc scopul și ajung a fi de răs pentru celelalte popoare, așa încât la grade nation a devenit o poreclă de bațjocură. Pentru a ilustra mai bine greșeala acelei mari îngrijiri de opinia altora, să aducem aici un exemplu foarte puternic și oarecum superlativ pentru o nebunie, așa de înrădăcinată în firea omenească, exemplul care, prin efectul coincidenței împrejurărilor cu un anume fel de om, poate arăta totdeodată tăria acestei însușiri foarte curioase. Este următorul pasaj scos dintr-o lungă dare de seamă publicată în Timas de la 31 martie 1846 și relativă la execuția întâmplată pe atunci a lui Thomas Wix, unei calfe de meseriaș, care își omorâse stăpânul din răzbunare „În dimineața hotărâtă pentru săvârșirea osândei, venerabilul caplan al temniței s-a dus de timpuriu la cel condamnat. Însă Wix, deși se arăta liniștit, nu avea nici o intenție pentru povețele lui; din contră, singurul lucru de care se îngrijea era cum să izbutescă a se înfățișa cu mai mare curaj înaintea spectatorilor veniți ca să asiste la sfârșitul său cel rușinos. Și, în adevăr, a și izbutit. În curtea prin care trebuia să treacă pentru a ajunge la furcile ridicate în apropierea temniței, strigă „A sosit momentul, cum zicea doftorul Dodd, acum am să aflu secretul cel mare!” Deși cu brațele legate, se sui pe scară fără nici un ajutor; ajuns sus, făcu în dreapta și în stânga complimente, care fură întâmpinate cu semne zgomotoase de aplauze din partea mulțimii adunate, etc.” Iată un exemplu străluci de ambiție cu moartea, în forma cea mai îngrozitoare și cu veșnicia înaintea ochilor, să nu ai altă grijă decât de impresia asupra grămezii de gură-cască adunați în acel moment și de opinia ce va rămânea în capul lor! Cu toate acestea și Lecomte, executat în același an, în Franța, pentru încercare de omor asupra regelui, era în tot timpul procesului mai ales supărat că nu se va putea înfățișa înaintea Camerei Pairilor în haine mai bune și chiar la executarea sa, cea mai mare mâhnire i-a fost că nu i se dase voie să se radă. Tot așa se petreceau lucrurile și mai înainte, precum vedem din introducerea (declaracion) lui Mateo Aleman la celebrul său roman Guzman de Alfarache, unde ne spune să mulți criminali rătăciți, în loc să-și consacre momentele din urmă la mântuirea sufletului, le întrebuintează pentru a compune și a învăța pe din afară câte un mic discurs, pe care să-l rostească de pe scara furcilor. În asemenea trăsături însă ne putem oglindi noi înșine; căci pretutindeni exemplele colosale dau cea mai bună explicare. Grijile noastre ale tuturor, necazurile, frământările, ostenele, temerile, etc., privesc poate în cele mai multe cazuri opinia străină și sunt tot așa de absurde ca

acelor bieți păcătoși. Tot aici trebuie căutată și cauza principală a invidiei și a urii noastre.

Este clar lucrul că nimic nu ar contribui mai mult la fericirea noastră, ale cărei temelii sunt desigur liniștea inimii și mulțumirea, decât restrângerea și micșorarea aceluși mobil până la o măsură înțeleaptă, care va fi poate a cincizecea parte din ceea ce este astăzi; așadar, scoaterea acestui ghimpe chinuitor din carnea noastră. Dar lucrul este foarte greu; căci avem de-a face cu o rătăcire firească și înnăscută. „Chiar la cei înțelepți, pofta de slavă este cea din urmă care-l părăsește”, zice Tacit. Singurul mijloc pentru a ne scăpa de așa nebunie obștească, ar fi să o privim și să o recunoaștem ca nebunie și prin urmare să înțelegem cât de false, rătăcite, greșite și absurde sunt cele mai multe opinii din capetele oamenilor, din care cauză nici nu merită vreo atenție; să mai înțelegem cât de puțină influență reală poate să aibă asupra noastră în cele mai multe cazuri opinia altora; și, în genere, cât este de puțin favorabilă, cu mici excepții, așa încât mai toți n-am îmbolnăvi de necaz, când am afla ce se zice asupra noastră și în ce ton se vorbește de noi; să considerăm, în sfârșit, că însăși onoarea, drept vorbind, are o valoare numai indirectă și nu directă și așa mai departe. Dacă am izbuti să ne vindecăm astfel de această nebunie obștească, urmarea ar fi o nespusă creștere a liniștii noastre sufletești și a veseliei, precum și o înfățișare mai hotărâtă și mai sigură, o purtare mai firească și întru toate mai dreaptă. Întrăurirea cea binefăcătoare ce o are pentru liniștea inimii noastre viața retrasă, provine mai ales din faptul că ne sustrage de la veșnica petrecere sub ochii altora, prin urmare de la veșnica considerare a opiniei lor și astfel ne lasă să fim noi înșine. Asemenea am scăpa de multe nefericiri adevărate, în care ne aruncă acea amăgire a închipuirii sau mai bine zis acea nenorocită nebunie și ne-ar rămânea mult mai multă îngrijire pentru bunurile solide, de care ne-am bucura cu mai multă tihnă. Dar cum am zis calea cala, adică greu este binele.

Din nebunia firii noastre, precum am descris-o aici, se nasc și se hrănesc mai ales trei vlăstare ambiția, vanitate și mândria. Deosebirea dintre cele două din urmă este ca omul mândru are convingerea hotărâtă despre marea sa valoare, pe când omul vanitos are numai dorința de a deștepta în alții o asemenea convingere, având adeseori speranța tăcută că va putea apoi să o dobândească și el însuși. Așadar, mândria este stimarea sa proprie provenită dinăuntru, prin urmare direct, pe când vanitatea e dorința de a o dobândi dinafară, prin urmare indirect; potrivit cu aceasta, vanitosul este vorbăreț, mândrul e tăcut. Nu e mândru cine vrea; de-abia poate să simuleze mândria, dar iese curând din rolul său, ca din orice rol studiat. Căci numai o încredere tare și neclintită în merite covârșitoare și în o deosebită valoare face pe om în adevăr mândru. Această încredere poate să fie greșită sau să se întemeieze numai pe merite externe și convenționale; însă mândria nu se slăbește prin aceasta, dacă încrederea este dealtminteri adevărată sau serioasă. Fiindcă mândria își are rădăcina în convingere, ea este, ca orice cunoștință, nesupusă liberei noastre voințe. Antagonistul ei, adică piedica ei cea mai mare, este vanitatea, care umblă după lauda altora, pentru a-și putea întemeia pe aceasta propria sa opinie despre sine, în privința căreia, din contră, trebuie să fii cu totul hotărât pentru a fi mândru.

Însă mândria cea mai ușoară este mândria națională. Cel ce o are, arată prin această lipsă de însușiri individuale, de care ar putea să fie mândru; căci altfel nu și-ar pune fudulia într-o însușire ce o împărtășește cu atâtea milioane. Din contră, cine are adevărate merite personale, va recunoaște foarte bine greșelile propriei sale nații,

fiindcă le are totdeauna înaintea ochilor. Dar orice mișel, care nu are nimic pe lume cu ce să se poată mândri, își găsește scăpare în nația în care s-a întâmplat să se nască și se apucă a i fudul de ea; cu aceasta se mângâie și din recunoștință îl găsești gata a apăra pux cai lax (cu mâinile și cu picioarele) toate greșelile și nebuniile care o caracterizează. De aceea vei găsi spre pildă între cincizeci de englezi de-abia unul care să-ți dea dreptate, când vorbești cu disprețul convenit despre bigoteria stupidă și înjositoare a nației sale; acest unul este mai totdeauna un om cu caP. Nemții nu au fudulie națională și dovedesc prin aceasta onestitatea ce li se atribuie; dovada contrară o dau aceia dintre care se fac de râs simulând-o, precum sunt „frații germani” și democrații, care lingușesc poporul pentru a-l înșela. De zis se zice că nemții au descoperit praful de pușcă, dar eu nu mă pot uni cu opinia aceasta. Și Lichtenberg întrebă „De ce găsești cu greu pe cineva care să vrea să treacă de neamț, dacă nu este Pe când, dacă vrea să treacă de ceva deosebit, își zice francez sau englez Dealtminteri, individualitatea covârșește cu mult naționalitatea și în orice om cea dintâi merită de o mie de ori mai multă considerare decât cea din urmă. Despre caracterul național, dacă e să fim dreți, nu vom avea niciodată să spunem mult bine, fiindcă vorbind de el, vorbim de mulțime. Numai mărginirea, nebunie și răutatea omenească se arată în fiecare țară sub o formă diferită și aceasta se numește apoi caracterul național. Dacă suntem dezgustați de unul din aceste caractere, laudăm pe celălalt; până când o pățim și cu el. Fiecare națiune își bate joc de cealaltă și toate au dreptate.

Onoarea sexuală cred că va cere mai multă dezvoltare; va trebui să așezăm principiile ei pe adevăratul lor fundament; atunci se va vedea totodată, că, la urma urmelor, orice onoare se întemeiază pe motive de utilitate. Onoarea sexuală se împarte, firește, în onoarea femeilor și onoarea bărbaților și este dintr-o parte și din alta un esprit de corps bineînțeles. Cea dintâi este cu mult mai importantă decât cea de a doua, fiindcă în viața femeilor raportul sexual este lucrul de competenție.

Așadar, onoarea femeiască, când e vorba de o fată, este opinia generală că ea n-a trăit cu nici un bărbat; iar când e vorba de o femeie, că n-a trăit decât cu bărbatul cu care s-a cununat. Însemnătatea acestei opinii, se întemeiază pe următoarele sexul femeiesc cer și așteaptă de la cel bărbătesc tot, adică tot ce dorește și tot ce îi trebuie; sexul bărbătesc însă – drept vorbind – nu cere de cel femeiesc decât un singur lucru. De aceea a trebuit să se facă un fel de regulă convențională ca sexul bărbătesc să nu poată dobândi de la cel femeiesc acel singur lucru decât luând asupra sa grija pentru toate celelalte, precum și pentru copii născuți din un asemenea raport; pe această regulă se întemeiază bunăstare a întregului sex femeiesc. Spre a o dobândi și a o păstra, femeile trebuie numaidecât să ție unele cu altele și să arate esprit de corps. Și astfel stau ca un corp de armată mobilizat cu rândurile strânse împotriva sexului bărbătesc ca a unui dușman comun, care, fiind din fire mai tare la trup și la minte, se află în stăpânirea tuturor bunurilor și prin urmare trebuie biruit și cucerit, pentru ca și femeile să ajungă prin subjugarea lui la stăpânirea bunurilor pământestești. Spre acest sfârșit, maxima de onoare a întregului sex femeiesc este ca bărbaților să le fie refuzată orice împreunare sexuală în afară de căsătorie, pentru ca așa fiecare bărbat să fie cu de-a sila adus la însurătoare, care pentru el este un fel de capitulație și toate femeile să fie căpătuite. Dar acest scop nu poate fi ajuns pe deplin decât prin o strașnică observare a maximei de mai sus și întregul sex femeiesc, cu un adevăr esprit de corps, stă de pază pentru ca fiecare membru al sexului lor să o observe. Astfel fata care a

consimți la o împreunarea trupească nelegitimă, este izgonită din societatea lor și acoperită de rușine și-a pierdut onoarea; nici o femeia cumsecade nu mai poate sta în relație cu dânsa, toate se feresc de ea ca de ciumă; căci a trădat sexul femeiesc, a cărui căpățuire ar fi primejduită dacă asemenea fapte s-ar repeta prea des. Aceeași soartă o are femeia adulteră; fiindcă nu a păzit capitulația primită de bărbatul ei și astfel de exemple sperie și depărtează pe bărbați de căsătorie, de la care tocmai atârnă mântuirea întregului sex femeiesc. Pe lângă aceasta femeia adulteră, a cărui faptă mai cuprinde și o călcare de cuvânt și o înșelăciune grosolană, pierde și onoarea civică împreună cu cea sexuală. De aceea se și zice uneori cu o expresie aplecată spre iertare „o fată căzută”, dar nu se zice „o nevastă căzută” și amăgitorul poate prin căsătorie să redea onoarea fetei, nu însă complicele femeii adultere, nici după divorț.

Parenese și maxime

1. Regula cea mai de căpetenie a unei vieți înțelepte o văd cuprinsă în propoziția zisă în treacăt de Aristotel în Etica Nicomachee „Omul cuminte caută ceea ce este lipsit de durere, nu ceea ce este plăcut”. Adevărul acestei propoziții se întemeiază pe adevărul mai general, că orice plăcere și orice fericire este de natură negativă, pe când durerea este pozitivă. Expusă și dovedită se află propoziția din urmă în cartea mea principală vol. I, 58, însă se poate explica și prin experiența de toate zilele. Dacă trupul întreg, afară de o mică parte care e vătămată sau ne doare, este sănătos, nu simțim sănătatea trupului, cu atenția este îndreptată numai asupra durerii locului vătămat și buna-dispoziție a întregului simț vital este pierdută. Asemenea când toate treburile ne merg după dorință afară de una, care merge rău, această una ne revine mereu în minte, chiar fiind de puțină însemnătate; ne gândim mai des la ea și mai rar la celelalte lucruri însemnate, în care am izbutit. În amândouă cazurile elementul cel contrariat este voința, într-un caz obiectivată în organism, în celălalt obiectivată în inspirarea omului și în amândouă vedem că mulțumirea lucrează numai negativ și prin urmare nu se simte de-a dreptul, ci de-abia ne vine în conștiință pe calea reflecției. Din contra, nemulțumirea este o simțire pozitivă și se vestește de la sine. Orice plăcere consistă numai în depărtarea piedicii, în scăparea de ea, are prin urmare o viață scurtă.

Așa se explică citata regulă aristotelică, care ne învață a nu căuta plăcerile și desfătările vieții, ci a ne feri pe cât se poate de nenumăratele ei rele. Dacă nu ar fi acesta drumul cel adevărat, atunci sentința lui Voltaire, „le bonheur n'est qu'un rêve, et la douleur est réelle”, ar fi atât de falsă, pe cât este din contra de adevărată. Prin urmare și acela care vrea să-și rezume rezultatul vieții în privința eudemonologică, nu trebuie să-și facă socoteala după plăcerile ce le-a gustat, ci după neplăcerile de care a scăpat. Eudemonologia trebuie chiar să înceapă cu observarea că numele ei însuși este un eufemism și că sub vorba „a trăi fericit” trebuie să se înțeleagă „a trăi mai puțin nefericit”, adică suportabil. Și în adevăr, viața nu ne este dat a o petrece, ci pentru a o trece; aceasta se vede din multe expresii latinește degere vitam, vita defungi, italienește și scampa cosi, nemțește man muss suchen durchzukommen, românește, „cum o mai duci” ș.a. asem. Da, este o mângâiere la bătrânețe de a fi trecut peste munca vieții. Așadar, soarta cea mai fericită o are acela care își duce viața fără prea mari dureri, fie sufletești, fie trupești, dar nu acela care a avut parte de bucuriile cele mai vii sau de plăcerile cele mai mari. Cine vrea să măsoare fericirea unei vieți după plăceri, a luat o măsură greșită. Căci plăcerile sunt și rămân negative; a crede că sunt izvorul fericirii este o iluzie ce o are invidia pentru propria ei pedeapsă. Durerile, din contra, se simt pozitiv; de aceea lipsa lor este măsura fericirii vieții. Dacă pe lângă o stare lipsită de dureri mai putem scăpa și de urât, atunci avem în esență fericirea pe pământ; căci celelalte sunt himere. De aici urmează că nu trebuie niciodată să cumpărăm plăcerile cu dureri, nici măcar cu riscarea acestora; căci atunci am plăti un lucru negativ și himeric cu o realitate pozitivă. Din contra, rămânem în câștig, dacă jertfim plăcerile pentru a scăpa de dureri. În amândouă cazurile e tot atât dacă durerile vin înaintea plăcerilor sau după ele. Este, în adevăr, cea mai mare rătăcire de a voi să prefacem această vale de lacrimi într-un loc de desfătare precum se încearcă așa de mulți, mult mai puțin greșește, cine cu o privire posomorâtă vede în lumea aceasta un fel de iad și prim urmare se gândește numai cum să-și facă o chilie apărută de flăcări. Nebunul umblă

după plăcerile vieții și se vede înșelat; înțeleptul se ferește de rele. Dacă totul se izbutește iese cel mai puțin din vina sortii, nu din propria sa nebbie, dar întrucât izbutește, nu este înșelat; căci relele de care s-a ferit, sunt foarte rele. Chiar de le-ar fi ocolit prea departe și ar jefuit mai multe plăceri decât trebuia, totuși în realitate nu a pierdut nimic; căci plăcerile fiind toate himerice, ar fi ridicol de a ne întrista de lipsa lor.

Necunoașterea acestui adevăr, favorizează prin optimism este izvorul multor nefericiri. În timpul în care nu suferim, dorințele neastâmpărate nălucesc himerele unei fericiri ce nici nu există și ne înduplecă a le urmării; prin aceasta ne atragem durerea, care este desigur reală. Atunci ne tânguim de pierderea acelei stări lipsite de dureri, la care ne gândim acum ca la un rai pierdut din vina noastră și dorim în zadar să facem nefăcut ceea ce s-a făcut. Astfel pentru că un demon rău, prin lucrea dorințelor, ne scoate totdeauna din starea cea fără de dureri, care este gradul suprem al fericirii reale.

— Pe nesimțite ajungem tânărul la credință că lumea există ca plăcerile ei să fie gustate, că este locașul unei fericiri pozitive, ce scapă numai din mâna celor neîndemânatici. Întru aceasta îl întăresc poeziile și romanele, nu mai puțin și ipocrizia, cu care își întocmește lumea pretutindeni aparențelor din afară și la care voi reveni îndată. De aici înainte viața lui este o vânătoare, întreprinsă cu mai multă sau mai puțină reflecție, după fericirea pozitivă, care are să consistă în plăceri pozitive. Primejdiiile, la care expune atunci se primesc ca o îngreunare necesare. Și astfel această vânătoare după un obiect care nici nu există, aduce de regulă nefericiri, care există foarte real și pozitiv. Ele se înființează ca dureri, suferințe, boli, pierderi, griji, sărăcie, rușine și mii de alte nevoi. Deșteptarea vine prea târziu. Dacă, din contra, prin păzirea maximei de mai sus, planul vieții este îndreptat spre fericire de suferință, așadar spre înlăturarea lipsei, a bolilor și a oricărei nevoi, atunci ținta este reală, atunci putem izbuti la ceva și cu atât mai mult cu cât ne vom abate mai puțin de la acest plan prin alergarea după himera fericirii pozitive. Mittler, care în Afinitățile electice ale lui Goethe, se ocupă de mereu de fericirea altora, zice „Cine vrea să scape de un rău știe totdeauna ce vrea; dar cine vrea un bine mai mare decât îl are, este lovit de orbire”. Aceasta o amintește că frumosul proverb francez „le mieux es l'ennemi du bien”. Tot de aici se poate deduce principiul al cinismului, precum l-am expus în cartea mea principală. Căci ce alta îndemna pe cinci să disprețuiască toate plăcerile, dacă nu reflecția că ele sunt mai mult sau mai puțin împreună cu dureri și că prin urmare este mult mai importantă depărtarea acestora decât dobândirea acelor. Ei era adânc pătrunși de cunoștința negativității plăcerilor și a pozitivității durerilor și făceau tot pentru a se feri de rele, lepădându-se cu premeditare de plăceri ca de niște curse întinse spre a ne da pradă durerilor.

Născuți în Arcadia, cum zice Schiller, suntem cu toții, adică intrăm în lume plini de aspirații spre fericire și plăceri și vrem credința copilărească că le vom și realiza. În curând însă ne surprinde soarta, pune cu asprime mâna pe noi și ne învață că nimic nu este al nostru ci toate sunt ale ei, având ea un drept necontestat de numai asupra averii și agonisirii noastre și asupra nevestei și copiilor și asupra mâinilor și picioarelor, a ochilor, a urechilor, ba și asupra nasului și obrazului nostru. Oricum însă, după o vreme și plăcerile sunt o Fata Morgana, care se vede numai din depărtare, dar în apropiere dispare și că, din contra, suferințele și durerile au realitate, se prezintă imediat ele înșile și nu au trebuință nici de iluzie nici de așteptare. Dacă învățătura ne folosește atunci încercăm a alerga după fericire și plăceri și ne gândim mai bine cum să ne păzim de

dureri și suferințe. Atunci înțelegem că lucrul cel mai bun ce ni-l poate da lumea e o existență fără dureri, liniștită, suportabilă și ne mărginim pretențiile la atâta, pentru a le realiza cu atât mai sigur. Căci mijlocul cel mai bun pentru a nu deveni prea nefericit, este să nu ceri a deveni prea fericit. Aceasta o recunoaște și prietenul din tinerețe a lui Goethe, Merck, când scrie „Ciudata pretenție la fericire și anume la gradul ce-l visăm, ne strică toate în lume. Cine poate scăpa de ea și nu cere decât ce are la îndemână, o mai poate duce”. (Briefe an und von Merck, pag 100). Este dar un lucru foarte cuminte de-ți micșora pretențiile de fericire, avere, rang, onoruri ș.c.l. Până la o măsură cât se poate de modestă; căci tocmai luptele și năzuințele după fericire, fală și plăceri, aduc nefericirile acela mari. Nu este nimic mai ușor decât a fi foarte nefericit; iar a fi foarte fericit nu este numai greu, ci este o neputință. Cu multă dreptate cântă dar Horațiu, adevăratul poet al înțelepciunii „Auream quisquis mediocritatem diligit”, adică pe românește „Cine fuge de extreme și se mulțumește cu prețioasa stare mijlocie, scapă prin prudența sa de rușinea de a trăi sub un acoperiș de mizerie, dar scapă totdeauna prin moderațiunea sa de invidia ce se naște în contra celor din palate. Mai tare zguduie furtuna bradul cel înalt; mai curând și mai rău cade la pământ turnul cel ridicat și vârful munților este mai des lovit de trăsnete”

„O lume-ntreagă de-ai pierdut,
Să nu te plângi, că nu-l nimic;
O lume nouă ți-ai făcut
Să nu te bucuri, nu-l nimic;
Curând simțirile-au trecut,
Treci și tu-n lume nu-l nimic.”
Anvari Soheili
Gulistan.

Însă ceea ce îngreunează mai ales dobândirea acestei înțelepciuni mântuitoare este ipocrizia lumii, care ar trebui prin urmare să fie din vreme demascată tinerimii. Mai toată fala și toate strălucirile lumești sunt numai arătare, ca decorurile unui teatru; ființa lucrului lipsește. de. corăbii împodobite cu coroane și cu steaguri fâlfăitoare, bubuitură de tunuri, iluminată, tobe și trâmbițe, strigăte și alai, etc. Sunt firma, semnul, hieroglifa bucuriei, dar bucuria nu se găsește niciodată acolo; ea singură a refuzat de a lua parte la această petrecere. Unde o găsești în adevăr, acolo vine fără să fie pofțită, vine de la sine și sans facon, ba chiar se strecoară pe furiș, adeseori cu prilejul celei mai neînsemnate, sub împrejurările cele mai de rând, la ocazii ce nu sunt nimic mai puțin decât strălucite sau glorioase; este ca aurul din Australia, împrăștiat pe ici pe acolo după capriciul întâmplării, fără nici o regulă și lege, mai totdeauna în grăunțe mititele, foarte rar în bucăți mari. Din contră, în toate lucrurile înșirate mai sus nici nu este alt scop decât de a face pe alții să creadă că acolo se află bucuria; această iluzie în mintea altora este intenționată. Și precum la bucurie, așa și la întristare. Ce melancolic și încet se apropie acel lung cortegiu funebru! Șirul trăsurilor nu mai are sfârșit. Însă uitați-vă înăuntru sunt goale și răposatul în realitate nu e condus la groapă decât de vizitii orașului. Credincioasă icoană a prieteșugului și a stimei din lumea asta! Iată dar ce vrea să zică falsitatea, goliciunea și ipocrizia în purtarea oamenilor.

Un alt exemplu ni-l dau mulțimea de musafiri în haine de sărbătoare invitați la o primire solemnă; ei sunt semnul din-afară al unei petreceri sociale mai nobile și mai alese; dar în locul acesteia nu s-a ivit decât sila, chinul și urâtul; căci unde sunt mulți

oaspeți, este și multă amestecătură, oricâte decorații ar avea pe piept. Societatea în adevăr bună este cu necesitatea și pretutindeni foarte mică.

Dar îndeobște serbările și petrecerile strălucite și zgomotoase au întotdeauna în ele ceva gol, poate chiar o disonanță; tocmai fiindcă contrastează prea tare o mizeria și sărăcia existenței omenești, iar contrastul face să simtă mai bine adevărul. Însă privite numai din afară își produc efectul și acesta era scopul. Foarte bine și foarte cu spirit dar Chamfort „La société, les cercles, les salons, ce qu'on appelle le monde, est une pièce misérable, un mauvais opéra, sans intérêt, qui se soutient un peu par les machines, les costumes et les décorations”.

— Tot astfel academiile și catedrele filozofice sunt firma, aparenței înțelepciuni. Dar tocmai aceasta lipsește și se află cu totul altundeva.

Sunetele clopotelor, veșmintele preoților, gesturile evlavioase și mătaniile pe la icoane sunt table dinafară, aparența falsă a religiei; Ș.c.l. Astfel mai toate sunt ca o nucă seacă; miezul este totdeauna lucrul rar, dar și mai rar îl găsești sub coajă. El se află aiurea și în cele mai multe cazuri îl descoperi numai din întâmplare.

2. Dacă vrei să-ți dai seama de fericirea unui om, nu trebuie să întrebi ce-l face plăcere, ci, din contră, ce-l supără; cu cât se supără de lucruri mai mici, cu atât este mai fericit, fiindcă cineva trebuie să se afle bine pentru a fi susceptibil la nimicuri; în nefericire nici nu le bagă în samă.

3. Să ne ferim de a întemeia fericirea vieții noastre pe prea multe pretenții, adică pe un fundament întins; căci tocmai atunci se surpă mai ușor, dând ocazii la mai multe accidente care apoi se și întâmplă. Clădirea fericirii e în această privință într-un raport invers cu celelalte clădiri, care sunt mai solide pe un fundament întins. A ne reduce pretențiile pe cât se poate în proporție cu mijloacele de care dispunem, rămâne dar calea cea mai sigură pentru a scăpa de mari nefericiri.

Îndeobște este una dintre cele mai mari și mai răspândite nebunii de a face pregătiri prea întinse pentru viață, or în ce mod ar fi. Căci atunci se presupune mai întâi o viață de om lungă și întreagă, la care nu ajung decât foarte puțini. Și apoi chiar dacă trăiesc atât de mult, viața tot se arată prea scurtă pentru planurile făcute, a căror punere în lucrarea cere totdeauna cu mult mai multă vreme decât se credea; afară de această, planurile, ca toate lucrurile omenești, întâmpină atâtea piedici și greutăți, încât foarte rar ajung la îndeplinire. În sfârșit, chiar dacă se îndeplinesc, n-au fost prevăzute și n-au fost ținute în seamă schimbările ce le aduce timpul în noi înșine; adică am uitat că puterile noastre slăbesc cu vremea și pentru lucrări și pentru plăceri. De aici vine că năzuim adese la lucruri care, după ce, în sfârșit, le-am dobândit, nu se mai potrivesc cu noi, precum și anii ce i-am întrebuițat la pregătirea unui lucru ne-au consumat în același timp și pe nesimțite puterile pentru realizarea lui. Așa se întâmplă adese că avuțiile agonisite cu atâta trudă și cu atâtea primejdii nu ne mai bucură și că am muncit pentru alții; sau iarăși că nu mai suntem în stare să îndeplinim funcția, după care am alergat atâția ani; lucrurile au venit prea târziu pentru noi. Sau, dimpotrivă, noi venim prea târziu pentru niște lucruri, unde este vorba de opere și de produceri ale momentului; gustul timpului s-a schimbat, o nouă generație a crescut, care nu se mai interesează de ele; ne-au luat alții pe dinainte, pe drumuri mai scurte și așa mai departe.

La toate acestea se gândește Horațiu, când zice „quid aeternis minore consiliis animum fatigas” (Ce-ți trudești mintea necoaptă cu proiecte nesfârșite) (Od. II, 11).

Această greșeală obișnuită o pricinuieste neapărata înșelare optică a ochiului intelectual, în urma căreia viața privită de la început ne pare nemărginit de lungă, iar privită de la sfârșit ne pare foarte scurtă. Dar această iluzie tot are și binele ei fără dânsa cu greu s-ar săvârși vreo faptă sau vreo operă mare.

În viață ni se întâmplă ceea ce se întâmplă unui călător cu cât înaintează, cu atât obiectele se arată altfel decât erau din depărtare; cu apropierea se prefac oarecum, mai ales cu dorințele o pățim așa. Adeseori găsim altceva, câteodată ceva mai bun decât căutam adeseori pe alt drum decât pe cel căutat de la început. Dar îndeosebi acolo unde ne așteptat la plăceri, fericiri și bucurii, aflăm în locul lor învățătură, cunoștință, înțelepciune – bunuri adevărate și statornice, în locul celor trecătoare și aparente.

Oamenii cu minte superioară și cu simțiri nobile își dau în curând seamă de această educație a sortii și se lasă cu inima primitoare și plină de recunoștință în voia ei; ei recunosc că înțelepciune se poate găsi în lume, dar fericire nu, se obișnuiesc și se mulțumesc a preface speranțele în învățături și zic, în sfârșit, cu Petrarca „Alto dilleto che'mparar non provo”.

(Nu mai simt altă plăcere decât de a învăța)

Astfel pot ajunge chiar să nu mai urmeze după dorințele și aspirările lor decât aparență și oarecum de petrecere, pe când în serios și în realitate nu așteaptă decât învățătură; ceea ce le dă apoi un aer sublim de contemplație genială. În același înțeles se mai poate zice că aici semănăm cu alchimiștii, care, căutând numai aur, au descoperit praf de pușcă, porțelanul, multe medicamente, chiar și unele legi ale naturii.

Despre purtarea noastră către noi înșine

4. Precum lucrătorul întrebuințat la zidirea unei case, nu-i cunoaște planul sau nu-l are totdeauna înaintea ochilor, tot așa e omul care își toarce tortul vieții zi cu zi oră cu oră, față cu întregimea existenței sale și cu caracterul ei. Cu cât acest caracter este mai demn, mai însemnat, mai potrivit și mai individual, cu atât este mai bine să se înfățișeze uneori înaintea conștiinței omului planul vieții sale în prescurtare. Dar ce e drept și pentru aceasta se cere să fi făcut un mic început cu nwdi sauton (cunoaște-te pe tine însuși), așadar se știe ce anume vrea mai întâi de toate, adică să știe care este lucrul de căpetenie pentru fericirea lui, apoi ce vine în rândul al doilea și al treilea; asemenea să înțeleagă până la un punct oarecare, în ce consistă chemarea lui, rolul și relația lui cu lumea. Dacă relația este însemnată și măreață, atunci privirea planului vieții sale în prescurtare îl va întări mai mult decât toate, îl va încuraja, îl va înălța îl va îndemna la lucru și-l va feri de rătăcire.

Precum călătorul nu-și dă seamă de toate întorsăturile și cotiturile drumului decât după ce a ajuns pe vârful dealului, tot așa nu cunoaștem nici noi adevărata legătură între faptele, lucrările și operele noastre, consecința și înlănțuirea lor exactă, nici valoarea lor, decât la sfârșitul unei epoci a vieții sau la sfârșitul vieții întregi. Câtă vreme suntem încă în mijlocul ei, lucrăm numai după însușirile statornice ale caracterului nostru, sub înrâurirea motivelor și în măsura capacității noastre, așadar totdeauna cu necesitate, neputând face în fiecare moment alta decât ceea ce în acel moment ne pare nouă drept și potrivit. Urma alege și ne arată ce a fost să fie și numai privirea înapoi peste toată înlănțuirea lucrurilor ne explică cum și prin ce s-au făcut toate. Din aceeași cauză nici când desăvârșim faptele cele mai mari sau când producem opere nepieritoare, nu avem conștiință despre însemnătatea lor, cu le vedem numai ca niște lucrări potrivite cu scopurile sau cu intențiile noastre actuale, tocmai bune pentru acel moment; de-abia din totalitate, în legătură și împreunarea ei apare mai pe urmă caracterul și capacitatea noastră și atunci vedem la fiecare pas, cum, conduși de geniul nostru, ca prin inspirație am apucat singura direcție dreaptă între mii de false. Aceasta se explică la lucrările teoretice ca și la cele practice și în sens invers la cele rele și greșite.

5. Un punct însemnat, dacă e vorba să ducem o viață înțeleaptă, este proporția în care luăm în băgare de seamă timpul de față și timpul viitor, pentru ca nu unul să ne strice pe celălalt. Mulți trăiesc prea în actualitate cei ușori; alții prea în viitorime cei fricoși și îngrijați. Rar se va găsi cineva care să păzească proporția cea dreaptă. Oamenii care prin proiecte și speranțe nu trăiesc decât în viitor, care privesc totdeauna înaintea lor și aleargă cu nerăbdare după lucrurile ce au să vie așteptând ca numai aceste, dar aceste desigur, să le aducă fericirea cea adevărată și pentru moment lasă să treacă actualitatea fără a se folosi de ea seamănă, cu tot aerul lor cel serios, măgarilor din Italia, cărora li se leagă la cap un smoc de fân ce-l văd mereu înaintea ochilor și, dând să-l prindă, grăbesc pasul. Astfel de oameni se înșeală întruna trăind tot ad interim – până când mor. În loc de a fi totdeauna prea mult ocupați cu planurile și grijile viitorului sau de a ne pierde în dorul trecutului, nu ar trebui să uităm niciodată că actualitatea este singură reală și că numai ea este sigură, pe când, din contra, viitorul iese mai totdeauna altfel decât ni-l închipuim și chiar trecutul a fost altfel; și unul și altul sunt mai prejos de închipuirile noastre. Depărtarea, care micșorează lucrurile pentru

ochi, le mărește pentru gândire. Numai actualitatea este adevărată și activă; ea este timpul real împlinit și existența noastră este cuprinsă numai de ea. De aceea ar trebui să o învrednicim totdeauna de o primire veselă și orice oră suportabilă și liberă de neplăceri imediate sau de dureri să o petrecem cu conștiința binelui ei, adică să nu o învenimăm cu gândul la speranțele înșelate din trecut sau la grijile din viitor. Căci este lucru foarte nechibzuit a lepăda ceasul cel bun când se înfățișează, sau a-l tulbura înadins, de necazul lucrurilor trecute sau de teama celor viitoare. Grija chiar și părerea de rău să-și aibă vremea lor hotărâtă; dar după trecerea ei să urmăm sfatul autorului grec „Cele trecute să fie uitate! Mânia să nu aibă loc în inima noastră! Cele viitoare sunt în mâna zeilor”.

Iar pentru cele prezente să ascultăm pe Seneca „singulas dies singulas vitas puta” (ia fiecare zi în parte drept toată viața) și să ne facem această vreme, singură reală, pe cât se poate de plăcută.

Dintre relele viitoare ne pot cu drept cuvânt neliniști numai cele care sunt sigure și a căror epocă este asemenea sigură. Dar de așa fel vor fi foarte puține; căci relele sau sunt numai posibile, cel mult probabile, sau, chiar sunt sigure, epoca lor este nesigură. Dacă și asemenea lucruri ar fi în stare să ne tulbure, atunci nu am avea nici o clipă liniștită. Pt a nu ne pierde dar liniștea vieții prin niște rele nesigure sau nehotărâte în epoca lor, trebuie să ne deprindem a privi pe unele ca și când nu ar veni curând.

Cu cât însă cineva este mai liniștit din partea fricii, cu atât îl neliniștesc mai mult dorințele și pretențiile. Cântecele așa de popular al lui Goethe Ich hab' mein' Sach auf nichts gestellt (nu aștept nimic de la viață), în adevăratul său înțeles ne spune că numai după ce omul a renunțat la toate pretențiile și s-a mărginit la o existență simplă și modestă, dobândește aceea liniște a spiritului, care este temelia fericirii omenești, fiindcă e neapărată pentru a ne putea bucura de actualitate, adică de viața întregă. În același scop ar trebui să ne aducem totdeauna că ziua de astăzi vine numai o dată și nu mai revine. Însă noi ne închipuim că vine și mâine; dar mâine este o altă zi, care vine iarăși numai o dată. Noi uităm că fiecare zi este o parte integrantă și prin urmare de sine stătătoare a vieții și o privim ca fiind cuprinsă în viață precum indivizii sunt cuprinși în noțiunea generică. Asemenea am prețui mai bine actualitatea și ne-am bucura mai mult de ea, dacă în zilele de liniște și de sănătate ne-am gândi totdeauna că la vreme de durere și de supărări aducerea-aminte ne înfățișează orice oră petrecută fără suferințe ca pe un rai pierdut, ca pe un prieten neprețuit. Dar noi trecem prin zilele cele frumoase fără a le simți; numai când vin cele rele, am dori să le aducem înapoi. Mii de ore vesele și plăcute le lăsăm să treacă pe dinaintea noastră, fără a ne bucura de ele și fără a le întâmpina măcar cu un zâmbet, pentru a ofta mai pe urmă după ele la vreme de întristare. Ar trebui, dimpotrivă, să prețuim actualitatea suportabilă, fie ea cât de banală, în loc să privim cu atâta nepăsare și să ne grăbim a scăpa de ea; ar trebui să ne aduce pururi aminte că în acel moment chiar se pierde pentru vecie, înălțându-se spre apoteoza trecutului și de acum înainte se păstrează numai în memorie, înconjurată de lumina nemuririi, iar de acum înainte se păstrează numai în memorie, înconjurată de lumina nemuririi, iar în ceasurile de restriște, când ridicăm vălul amintirilor, se deșteaptă în noi un dor nespus după cele ce nu mai sunt.

6. Orice mărginire ne face mai fericiți. Cu cât sfera noastră de activitate și de atingere este mai strâmtă, cu atât suntem mai fericiți; cu cât este mai largă, cu atât suntem mai expuși la neliniște și supărări. Căci cu întinderea ei se sporesc și grijile,

dorințele și temerile. De aceea nici chiar ochii nu sunt așa de nefericiți precât i-am crede a priori; aceasta o dovedește liniștea aproape veselă a fizionomiei lor. Tot așa se explică, în parte, pentru ce a două jumătate a vieții este mai tristă decât cea dintâi; în decursul vieții orizontul scopurilor și relațiilor noastre devine tot mai larg. În copilărie este mărginit la împrejurimea imediată și al relațiile cele mai strânse; în tinerețe este mult mai întins; în vârsta matură cuprinde toată mișcarea vieții noastre, uneori îmbrățișează chiar relațiile cele mai îndepărtate, state și popoare; la bătrânețe se adaugă generația următoare. Din contra, orice mărginire, chiar cea intelectuală, este priincioasă fericirii noastre. Cu împuținarea deșteptării voinței se împuținează suferințele; și se știe că suferința este pozitivă, iar fericirea negativă. Dacă ne este mărginit cercul de acțiune, îi lipsesc voinței ocaziile externe pentru a se deștepta; dacă ne este mintea mărginită, îi lipsesc cele interne. Însă cea din urmă are neajunsul de a deschide intrarea urâtului, care indirect devine un izvor de nenumărate suferințe, făcând pe om să se apuce de toate pentru a scăpa de el, să umble după distracții, după societate, lux, joc de cărți, băutură, Ș.C.L. Ceea ce aduce cu sine pagube și nefericiri de tot felul. *Difficilis in otio quies*. Cu cât mărginirea externă de favorabilă, ba chiar de neapărată pentru fericirea omenească, se vede din lădă, care, fiind singurul gen poetic ce-și propune a ne înfățișa oameni fericiți, ni-l arată anume și totdeauna în situația și în împrejurarea cea mai simplă. De acolo vine și plăcerea ce o avem pentru așa-numite tablouri de genere.

Astfel dar simplitatea ea mai mare și chiar monotonia vieții, până ce nu produce urâtul, ne face fericiți, fiindcă numai așa simțim mai puțin viața însăși, prin urmare și sarcina ei firească; ea curge atunci ca un pârâu fără valuri și fără vârtej.

7. Mulțumirea sau nemulțumirea se hotărăște în ultimă instanță prin ceea ce gândim și ce simțim, adică prin cuprinsul și ocupația conștiinței noastre. Orice ocupație curat intelectuală este de regulă mai folositoare pentru spiritul capabil de a o vedea, decât viața reală cu veșnicele ei alternări între succes și cădere, cu zbuciumările și cu necazurile ei. Dar pentru aceasta se cer însușiri intelectuale mai înalte. Și nu e de uitat că, precum viața activă externă ne distrage și ne abat de la studii luându-ne liniștea și concentrarea trebuincioasă pe ele, tot așa continua ocupație intelectuală ne face mai mult sau mai puțin incapabili pentru mișcarea și agitățile vieții reale; de aceea e bine să întrerupem cu totul asemenea studii atunci când împrejurările cer energie și activitate practică.

8. Pentru a trăi cu deplină conștiință și a scoate din experiență toată învățătura ce o cuprinde, trebuie să ne gândim adeseori la cele petrecute și să recapitulăm ceea ce ni s-a întâmplat, ce am făcut și ce am simțit în felurite ocazii, să comparăm opiniile noastre trecute cu cele prezente, proiectele și aspirările noastre cu rezultatul lor și cu nemulțumirea ce ne-a produs-o. Atunci ne facem singuri repetiție lecțiilor ce ni le-a predat experiența. Experiența se poate asemenea compara cu textul, iar meditarea și cunoștințele cu comentariile lui. Multă meditare și multe cunoștințe cu puțină experiență seamănă cu edițiile a căror pagini cuprind două rânduri de text și patruzeci de comentarii. Multă experiență cu puțină meditare și puține cunoștințe seamănă cu edițiile bipontine fără note, care lasă multe lucruri neînțelese.

Tot acolo tinde și sfatul lui Pythagoras ă recapitulăm seara înainte de a adormi ceea ce am făcut peste zi. Cel ce-și petrece viața în îmbulzeala treburilor sau a plăcerilor dintr-o zi în alta fără a mai cugeta asupra trecutului, acela pierde conștiința

clară a existenței; inima lui devine un haos și un fel de confuzie și se introduce în idei și se arată îndată în conversația lui abruptă, fragmentară, oarecum tăiată în bucățele, cu atât mai mult cu cât este mai mare mișcarea din afară, mulțimea impresiilor și cu cât este mai mică lucrarea dinăuntru a cugetului său.

Aici este de observat că, după oarecare vreme, u mai suntem în stare să ne aducem aminte de dispoziția și de simțirile noastre din trecut, nici de toate împrejurările care ne-au influențat; dar ne putem aduce aminte de manifestările noastre, adică de cele ce am zis sau am făcut. Aceste manifestări sunt rezultatul, expresia și măsura acelor dispoziții și simțiri. Memoria sau hârta va trebui dar să păstreze cu îngrijire asemenea lucruri din epocile mai însemnate. Pentru aceasta sunt foarte folositoare jurnalele personale, ceea ce numesc nemții Tagebücher.

9. Să ne fim singuri de ajuns, să ne fim noi înșine totul și să putem zice omnia mea mecum porto, este fără îndoială însușirea cea mai folositoare pentru fericirea noastră; de aceea nu se poate repeta îndeștul cuvântul lui Aristotel „Fericirea este a celor ce-și sunt singuri de ajuns”. (Cam aceeași idee o exprimă într-o formă foarte plăcută maxima lui Chamfort pusă ca moto în fruntea cărții de față). Căci pe de o parte nu ne putem încrede cu siguranță în nimeni decât în noi înșine și pe de alta greutățile, primejdiile și neplăcerile ce le aduce societatea cu sine sunt nenumărate și cu neputință de ocolit.

Nu e cale mai rătăcită pentru fericire decât viața în lumea cea mare (high life), cum am zice „în chef și petreceri”; căci aceasta vrea să prefacă existența noastră cea săracă într-un șir neîntrerupt de bucurii, de distracții și de plăceri, de unde dezamăgirea și neadevărurile ce ni le spunem unii altora în față și care sunt nedezlipite de o asemenea viață).

Mai întâi, orice societate cere neapărat o acomodare și o temperare reciprocă; de aceea devine cu atât mai searbădă, cu cât este mai numeroasă, cu cât este mai numeroasă. Nimeni nu poate fi așa cum este decât atunci când se află singur; prin urmare, cine nu iubește singurătatea, nu iubește libertatea; căci liberi suntem numai când suntem singuri. Orice societate are ca tovarăș nedezlipit sila și ne cere jertfe cu atât mai grele, cu cât individualitatea noastră este mai importantă. Astfel fiecine va ocoli, va suferi sau va prefera singurătatea în proporție cu valoarea persoanei sale. În izolare își simte cel sărac la minte toată sărăcia, spiritul cel mare toată importanța, în scurt, fiecine simte ceea ce este. Cu cât cineva stă mai sus pe scara naturii, cu atât se află din necesitate firească mai izolat. Dar atunci este o binefacere pentru el dacă izolarea trupească corespunde celei sufletești; căci altminteri, contactul prea des cu ființele eterogene îl tulbură, îi este chiar dușman, îi întunecă propria sa fire fără a-l da nici o compensație. Pe când natura a așezat între oameni cea mai mare deosebire, în inimă și în minte, societatea, neluând-o în seamă, îi face pe toți egali sau mai bine pune în locul egalității firești deosebiri și treptele meșteșugite ale stării și ale rangului, care foarte des sunt diametral opuse rangului naturii. Această alcătuire socială le convine prea bine celor pe care natura i-a așezat pe treptele de jos; dar acei puțini la număr, pe care i-a așezat sus, sunt nedreptățiți; din care cauză aceștia se retrag din societate, unde, prin urmare, îndată ce este numeroasă, predomină vulgaritatea. Ceea ce face neplăcută societatea pentru spiritele cele mari este egalitatea drepturilor și a pretențiilor pe lângă inegalitatea facultăților și a lucrării sociale. Așa numita „societate” admite calități de tot felul, afară de cele intelectuale; aceste sunt de contrabandă. Ea ne silește

să arătăm o răbdare nemărginită pentru orice absurditate, nebunie și prostie; din contra, însușirile eminente ale cuiva să-și cerșească iertare sau să se ascundă; căci superioritatea intelectuală vatămă prin simpla ei existență și fără voie. Astfel societatea, numită cea bună, nu are numai răul că ne impune oameni ce u-l putem lăuda nici iubi, ci ne și împiedică de a fi noi înșine așa cum ne este firea; din contra, ne silește, pentru a fi în consonanță cu ceilalți, să ne restrângem, să ne micșorăm și să ne desfigurăm singuri. Cuvinte de duh sau aspirații inteligente se cuvin numai într-o societate inteligentă; în cea de rând, deșteaptă de-a dreptul ura; căci pentru a plăcea acolo, se cere neapărat să fii om de rând și mărginit. Într-o asemenea societate trebuie dar să jertfim, cu mare abnegație, trei pătrimi din noi înșine pentru a ne asemăna celorlalți. Ca răsplată avem, ce e drept, pe ceilalți; dar cu cât cineva are mai multă valoare, cu atât va găsi mai curând, că aici câștigul nu acoperă paguba și că afacerea se sfârșește cu deficit, fiindcă oamenii sunt de obicei insolvabili, adică nu au în societatea lor nimic ce ne-ar despăgubi de urâtul, de sarcinile și de neplăcerile ei, precum și de abnegația ce ne-o impune. Așa fiind, cele mai multe societăți sunt astfel alcătuite, încât cine le dă pe singurătate, face o tocmeală bună. La aceasta se mai adaugă că societatea, pentru a înlocui superioritatea adevărată, adică cea intelectuală, pe care nu o poate suferi și care este și greu de găsit, a introdus o superioritate falsă, convențională, întemeiată pe reguli arbitrare, moștenite prin tradiție în cercurile mai înalte și adesea schimbătoare ca și lozinca la militari aceasta se numește apoi bună creștere, bon ton, fashionableness. Când însă vine vreodată în coliziune cu cea adevărată, își arată slăbiciunea. Dealtminteri, quand le bon ton arrive, le bon sens se retire.

Dar îndeobște nimeni nu poate sta în armonie deplină decât numai cu sine însuși; nici cu prietenul său, nici cu iubita sa, căci deosebirile individualității și ale dispoziției produc totdeauna o disonanță fie cât de mică. De aceea pacea adevărată și adâncă a inimii și liniștea deplină a sufletului – cel mai mare bine pe pământ, după sănătate – nu se pot găsi decât în singurătate și ca stare permanentă numai în retragerea cea mai desăvârșită. Dacă ai atunci o individualitate înaltă și bogată, te afli în situația cea mai fericită ce este cu puțință pe această sărmană lume. Și să o spunem fără sfială oricât de strâns sunt legați oamenii prin amiciție, amor și căsătorie, adevărat prieten nu-și este cineva decât sieși și cel mult copilul său. Cu cât omul după condițiile sale externe sau interne are mai puțină trebuință de a fi în relație cu alții, cu atât mai bine pentru el. Neajunsurile singurătății și părăsirii le poți prevedea, deși nu le simți pe toate deodată; din contra, societatea este insidioasă); ea, sub aparența petrecerii, a comunicării, a plăcerilor sociale, etc., ascunde rele foarte mari, adese incurabile. O îndeletnicire de căpetenie a tinerimii ar trebuie să fie deprinderea cu singurătatea, fiindcă în ea se află un izvor de fericire și de liniște sufletească. Din toate aceste urmează că partea cea mai bună și-a ales-o acela care nu se încrede decât în sine însuși și își află întru toate mulțumirea de sine. Cicero zice chiar „Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique în se uno ponit omnia.” (Cel mai fericit câtă să fie acela care nu are întru nimic trebuință de alții, ci și-a pus toate în sine.). Cu cât cineva are mai mult în sine însuși, cu atât cere mai puțin de la alții. Un fel de simțire a deplinei îndestulări oprește pe oamenii de valoare de a aduce societății însemnatele jertfe, ce le cere, necum de a o căuta cu abnegație de sine înșii. Simțirea contrară face pe oamenii de rând așa de sociabili și de acomodanți; lor le vine mai ușor să sufere pe alții decât să se sufere pe sine. La aceasta se mai adaugă că ceea ce are adevărată valoare nu se

prețuiește în lume și ceea ce se prețuiește, nu are valoare. Rezultatul este retragerea tuturor oamenilor de merit. Așadar, pentru acela care găsește ceva în sine, va fi o regulă înțeleaptă de a-și mărgini trebuințele numai pentru a-și păstra sau a-și mări libertatea și de a avea cât se va putea mai puține dorințe pentru persoana sa, împutinând astfel relațiile neapărate cu lumea.

Pe de altă parte, ceea ce face pe oameni sociabili este neputința lor de a suporta singurătatea și în singurătate de a se suporta pe sine. Goliciunea or internă și urâtul îi mână în societăți, precum și în călătorii prin țări străine. Spiritul lor îi lipsește puterea elastică a unei mișcări proprii; de aceea mulți caută întărirea lui prin alcool și ajung astfel la beție. Pentru aceeași cauză le trebuie totdeauna o excitație dinafară și anume cea mai energică, adică cea prin ființe de seama lor. Fără de ea, spiritul lor, neputându-și purta povara, își sporește mișcarea și se cufundă în letargie. (Se știe că relele sunt mai ușor de suferit împreună cu alții; printre rele par a socoti oamenii și urâtul, de aceea se asociază mai mulți pentru a se plictisi împreună. Precum iubirea de viață nu este decât frica de moarte, tot așa instinctul social al oamenilor nu este direct, adică nu se întemeiază pe iubirea societății, ci pe teama de singurătate; căci ei nu caută atât încântătoarea înfățișare a celorlalți, pe cât fug de pustietatea singurătății și de monotonia propriei lor conștiințe. Pentru a scăpa de aceasta, se mulțumesc și cu o societate rea și se supun silei și greutăților, ce le aduce orice societate. Dacă însă dezgustul de toate aceste a biruit și în urmă a prins rădăcină obiceiul singurătății și întărirea în contra impresiei celei dintâi, așa încât să nu mai producă efectele de care am vorbit mai sus, atunci putem rămânea în tihnă totdeauna singuri fără a dori societatea, tocmai fiindcă trebuința ei nu este directă și fiindcă ne-am deprins cu efectele binefăcătoare ale singurătății. Asemenea s-ar zice că fiecare din ei este numai o fracție mică din ideea omenirii și că îi trebuie, prin urmare, multă completare prin alții pentru a produce oarecum o cunoștință omenească întreagă; dimpotrivă, cine este om întreg, om par excellence, acela înfățișează o unitate și nu o fracție și prin urmare are destul cu sine. În acest înțeles societate de rând se poate compara cu muzica rusească de corn, unde fiecare corn nu are decât un singur ton și numai prin consonanța exactă a tuturor se produce o melodie. Căci monoton ca și cornul cu un singur ton este spiritul mai tuturor oamenilor și mulți din ei par a avea o singură idee, incapabili de a mai concepe și alta. De aici se explică nu numai anostia lor, ci și dorința de a fi în societate și de a umbla tot în grămadă ca în mijlocul unei cirezi (englezești the gregariousness of mankind). Monotonia propriei sale ființe îi devine fiecăruia din ei nesuferită – omnia stultitia laborat fastidio sui (tot nerodul se muncește cu propria-l nerozie); numai împreună și prin asociere sunt ceva, întocmai ca și acei corniști. Din contră, omul plin de spirit este comparat unei virtuos, care își execută singur concertul; sau și unui clavier. Precum clavierul singur este o mică orchestră, așa este și el o lume în mic și cea ce sunt ceilalți cu toții împreună, se înfățișează la el în unitatea unei singure conștiințe. Ca și clavierul, el nu face parte dintr-o simfonie, ci este potrivit pentru solo și pentru singurătate; iar dacă totuși trebuie să lucreze cu ei împreună, atunci o face numai ca voce principală cu acompaniere, ca și clavierul, sau pentru a indica tonul la muzica vocală, ca și clavierul, cui îi place însă societatea, își poate scoate din această comparare regula de a îndrepta întrucâtva prin cantitate ceea ce lipsește la calitatea persoanelor cu care este în relație. Cu un singur om plin de spirit poate avea destulă

societate; dar dacă nu se află decât soiul de rând, atunci este bine să aibă multe exemplare din acest soi, pentru ca din varietatea și conlucrarea lor să rezulte ceva.

— Și Dumnezeu să-l dăruiască răbdare!

Din acel gol și acea sărăcie sufletească a oamenilor trebuie să ne mai explicăm pentru ce, dacă uneori niște bărbați mai distinși formează o societate cu un scop ideal, rezultatul iese mai totdeauna contrar. Acea plebe a omenirii, care se îmbulzește pretutindeni cu grămada ca jivinele și este gată să se apuce de toate fără alegere pentru a scăpa de urât și uneori de sărăcie, se vâra și acolo și strică în curând toate sau prefăce lucrurile așa încât ies împotriva scopului primitiv.

Dealtminteri, sociabilitatea se poate privi ca o încălzire sufletească a oamenilor prin olaltă, analoagă celei fizice, ce o produc prin înghesuire, când e ger. Dar cine are însuși multă căldură sufletească, nu are trebuință de așa ceva. (Schopenhauer adaugă în vol. 2 din Parerga următoarea comparație „Într-o zi de iarnă, pe ger, o turmă de arici se înghesuiau unii într-alții ca să se apere de frig din propria ei căldură. Însă îndată simțiră împunsăturile ghimpilor lor și se îndepărtară unii de alții. Dorul de căldură apropiindu-l din nou, împunsăturile iarăși îi depărtară, așa încât se zbătea mereu între cele două chinuri, până când ajunseră a găsi o distanță mijlocie care ușura întrucâtva amândouă suferințele. Sociabilitate, născută din golul și din monotonia internă, împinge oamenii unii spre alții, însă nenumăratele lor însușiri respingătoare și greșeli nesuferite îi împrăstie din nou. Distanța mijlocie, la care ajung, în sfârșit și care face cu puțință o împreună viețuire, se numește apoi «politețe» și «bună-cuviință». Celui ce trece peste această distanță, i se zice în Anglia keep your distance! Cu acest chip, ce e drept, trebuința de căldură mutuală nu este îndestulată decât pe jumătate, dar pe de altă parte și împunsătura ghimpilor este mai puțin simțită. Cine însă are destulă căldură în sine însuși, preferă să rămână departe de lume, pentru a nu produce și a nu suferi dureri”). După toate acestea, sociabilitatea cuiva stă în proporție aproape inversă cu valoarea lui intelectuală și „a fi nesociabil” mai că vrea să zică „a fi un om eminent”.

Omul cu o inteligență mai înaltă găsește în singurătate două foloase întâi, de a fi cu sine însuși; și al doilea, de a nu fi alții. Pe folosul din urmă trebuie să punem un mare preț, dacă ne aducem aminte, câtă silă, câte greutate și chiar primejdii aduce cu sine orice relație socială. „Tout notre mal vient de ne pouvoir être seuls”, zice Laburyère. Sociabilitatea se ține de pornirile primejdioase și vătămătoare, fiindcă ne pune în raport cu niște ființe a căror mare majoritate e rea ca morala și tâmpită ca inteligența. Cel nesociabil nu are trebuință de ele. A afla în tine însuși atât încât să nu-ți mai trebuiască societate, este o mare fericire, fiindcă mai toate suferințele noastre se nasc din societate, iar liniștea intelectuală, care pe lângă sănătate este elementul cel mai esențial al fericirii, se primejduiește prin orice relații și prin urmare nu poate exista fără multă singurătate. Pentru fericirea liniștii intelectuale filozofii cinici renunțau la orice avere; cine pentru același scop renunță la societate, a ales mijlocul cel mai înțelept. Căci este pe atât de nemerit, pe cât este de frumos ceea ce zice Bernardin de St. Pierre „La diète des aliments nous rend la santé du corps et celle des homes la tranquillité de l'âme.” Prin urmare, cel ce se împrietenește din vreme cu singurătate și se deprinde a o iubi, a dat de o comoară. Dar nu toți o pot găsi, din contră, foarte puțini. Căci precum la început nevoia împreunează pe oameni, așa după încetarea ei îi împreunează urâtul. Când ar lipsi amândouă aceste, toți ar rămânea singuri, mai întâi fiindcă numai cu singurătatea se potrivește importanța exclusivă și unică ce și-o dă fiecare în ochii săi

propriu și care în mijlocul lumii se reduce la nimic, primind la fiecare pas o dezmințire dureroasă. În acest înțeles, singurătatea este chiar starea firească a fiecăruia ea îl așează din nou, ca pe Adam în condiția primitivă a fericirii potrivite cu natura lui.

Dar Adam nu avea nici tată nici mamă! De aceea, iarăși, într-un alt înțeles, singurătatea nu este firească omului, întrucât adică la intrarea sa în lume nu se afla singur ci între părinți, frați și surori, așa dar în societate. Prin urmare, iubirea singurătății nu poate exista ca pornire primitivă, ci se naște în urma experienței și a cugetării; și aceasta se va întâmpla în proporția dezvoltării puterilor intelectuale și totodată împreună cu înaintarea în vârstă, astfel încât dorința de societate a oricărui va sta de regulă în raport invers cu vârsta lui. Copilul cel mic plânge și se vaită îndată ce rămâne singur, fie numai câteva minute. Pentru băiat singurătatea este o pedeapsă. Tinerii se asociază ușor; numai cei cu minte și cu inimă aleasă caută uneori izolarea; dar a rămâna o zi întregă singur, le vine încă greu. Bărbatului însă îi este ușor; el poate sta multă vreme singur; iar moșneagul care este ultima rămășiță din generațiile dispărute și nu mai are nici plăcere, nici putere pentru distracțiile vieții, cu cât este mai bătrân, cu atât își găsește în singurătate adevăratul său element. Totdeauna însă, fiecare individ, aplecarea spre izolare și singurătate va crește în raport cu valoarea intelectuală. Căci o asemenea aplecare, după cum am zis, nu este firească, adică de-a dreptul născută din vreo trebuință, ci numai efectul experienței și al cugetării, mai ales al cunoștinței dobândite despre mizeria morală și intelectuală a celor mai mulți oameni, la care pentru a aduce răul la culme, imperfecțiile morale conspiră cu cele intelectuale și se ajută unele cu altele, producând astfel o sumă de fenomene hidoase și făcând relațiile sociale nesuferite. Rezultatul este că, în această lume, în care sunt multe lucruri rele, cel mai rău rămâne totuși societatea, așa încât chiar Voltaire, francezul cel sociabil, a fost silit să zică „La terre est couverte de gens qui ne méritent pas qu'on leur parle.” Același motiv îl dă și blândul Petrarca pentru marea și statornică iubire ce o avea pentru singurătate „Cerceto ho sempre solitaria vita (Le rive il sanno, e le campagne, e i boschi),

Per fuggir quest' ingegni storto e loschi Cha la strada del ciel' hanno smarita.”

În același înțeles explică el lucrul în frumoasa sa carte *De vita solitaria*, ce pare a fi servit lui Zimmermann de model pentru celebra scriere *Über die Einsamkeit*. Și Chamfort arată originea secundară și indirectă nesociabilității, când zice în felul său sarcastic *Ou dit quelquefois d'un homme qui vit seul il n'aime pas la société. C'est souvent comme si on disait d'un homme qu'il n'aime pas la promenade sous le prétexte qu'il ne se promet pas volontiers le soir dans la forêt de Bondy.* În același înțeles zice Saadi în *Gulistan* „De atunci ne-am luat ziua bună de la societate și ne-am hotărât pentru calea singurătății căci în singurătate este siguranță.” Dar și Angelus Silesius, suflet blând și creștinesc, ne pune în curiosul său limbaj mistic „Irod este dușmanul, iar Iosif rațiunea. Acestuia îi descoperă Dumnezeu primejdia în vis. Lumea este Betleemul, Egiptul este singurătate. Fugi, sufletul meu! Fugi! Ca să nu mori de durere.”

Tot așa cugetă Geordano Bruno „Tanti nomi che în terra hanno voluto gustare vita celeste, dissero con una voce ecce elongavi vugiens et mans în solitudine”. (Atâția oameni din cei ce au vrut să guste pe pământ viața cerească, a zis într-un glas iacă m-am depărtat fugind și am rămas în singurătate). În același înțeles spune persanul Saabi în *Gulistar*, despre sine însuși „Sătul de prietenii mei din Damasc, m-am retras în pustie lângă Ierusalim pentru a căuta tovărășia dobitoacelor”. În scurt, toți câți ia format

Prometeu dintr-un lut, au vorbit așa. Ce plăcere să poată găsi în societatea unei ființe cu care nu stau în legătură decât prin partea cea mai de rând și cea mai puțin nobilă a firii lor, adică prin cea de toate zilele, cea trivială și josnică, a unor ființe care nu se pot înălța la nivelul lor și prin urmare vor căuta să înjosească pe ceilalți până la ele

Este dar un simț aristocratic, care hrănește aplecarea spre izolare și singurătate. Toți mișeii sunt sociabili de ți-e milă; din contră, omul ales se arată mai întâi prin aceea că nu găsește plăcere în alții și preferă din ce în ce mai mult singurătatea și, înaintând în vârstă, ajunge cu încetul la înțelegerea că în lume, cu puține excepții nu este altă alegere decât între singurătate și înjosire. Și oricât de aspru pare acest adevăr se află totuși mărturisit de chiar Angelus Silesius, cu toată blândețea și iubirea lui creștinească (Singurătate e de trebuință; dar dacă nu te înjosești, poți fi pretutindeni ca în pustiu).

În ceea ce privește spiritele cele mari este lucrul firesc ca acești adevărați educatori ai neamului omenesc să aibă tot așa de puțină dorință de a se întovărăși cu ceilalți, pe cât au pedagogii de a se amesteca în jocul copiilor care fac zgomot în jurul lor. Ei au venit în lume pentru a călăuzi pe ceilalți din oceanul rătăcirilor spre limanul adevărului pentru a-l scoate din abisul nepriceperii și al înjosirii a-l ridica la lumină la cultură și la perfecționare și dacă trebuie să trăiască între ei, totuși nu se contopesc cu ei, ci se samt de la început ființe deosebite; dar la înțelegerea lămurită a izolării lor firește nu ajung decât încetul cu încetul, cu înaintarea vârstei, când apoi caută a adăuga la depărtarea lor intelectuală de ceilalți și pe cea fizică și a se feri ca nu cumva vreunul să le vină mai în apropiere, afară numai dacă este ceva mai presus de înjosirea obștească.

Din toate aceste rezultă că iubirea de singurătate nu se arată direct ci ca un instinct primitiv ci se dezvoltă indirect, mai ales cu inteligențele cele înalte și încetul, nu fără luptă în contra aplecării firești spre societate și chiar a șoptirilor mefistofelice „Nu te mai juca cu durerea, care își roade inima ca un vultur; chiar cea mai rea societatea te face să simți că ești și tu un om printre oameni.”

Singurătatea este soarta tuturor oamenilor înzestrați cu o capacitate deosebită; ei o vor deplânge uneori, însă o vor alege totdeauna ca pe cel mai mic dintre două rele. Dar cu înaintarea vârstei, sapere aude (să ai curajul înțelepciunii) devine tot mai ușor și mai natural în această parte și după șaizeci de ani, aplecarea spre singurătate este în adevăr firească, ba chiar instinctivă. Căci acum toate se unesc pentru a o susține. Îndemnul cel mare spre societate, iubirea de femei și instinctul sexual nu mai lucrează nesexualitatea bătrâneții produce un fel de mulțumire cu sine însuși, care absoarbe cu încetul toată aplecarea spre societate; de la mii de aluzii și de utopii a revenit omul; viața activă este de regulă sfârșită, de așteptat nu mai așteaptă nimic, planuri și intenții nu mai are, generația proprie, de care se ține el, nu mai trăiește; înconjurat de un veac străin, bătrânul a devenit obiectiv și din fire izolat. Pe lângă aceste, zborul timpului e mai grăbit și inteligența lui ar vrea să se mai folosească de el. Căci, presupunând numai că mintea i s-a păstrat în toată puterea ei, cunoștințele cele multe și experiența dobândită, adâncirea desăvârșită a tuturor cugetărilor, marea deprindere și ușurința întrebuițării tuturor facultăților face tocmai acum orice studiu mai interesant și mai ușor decât înainte. O mie de lucruri care până atunci erau ca învăluite în negură, se arată acum lămurite bătrânul vede rezultatele activității sale și își simte toată superioritatea. În urma experienței îndelungate el a încetat a aștepta mult de la omeni, căci a aflat că de obicei nu câștigă a fi cunoscuți mai de aproape; din contră, știe, că afară de rare excepții, nu

va întâlni decât exemplare defectuoase a firii omenești, de care este mai bine să nu se atingă. Cel înaintat în vârstă nu mai este dar expus la iluziile obișnuite, pătrunde îndată valoare fiecăruia și nu simte decât foarte rar dorința de a sta în relații mai de aproape cu cineva. În sfârșit, se adaugă, mai ales pentru cel ce recunoaște în singurătate o prietenă din copilărie, obiceiul izolării și al petrecerii cu sine însuși și devine o a doua natură. Astfel iubirea singurătății care mai înainte avea să se lupte cu aplecarea socială, a ajuns acum lucru firesc simplu te afli în singurătate ca peștele în apă. De aceea orice individualitate eminentă, prin urmare neasemănată cu ceilalți, așadar singuratică, se simte prin izolare apăsată în tinerețe, dar ușurată la bătrânețe.

Ce e drept, de această fericire a bătrânețe se împărtășesc oamenii numai în proporția puterilor lor intelectuale, așadar capul cel eminent mai înainte de toți; însă într-un grad mai mic fiecare. Numai naturile cele mai vulgare vor simți la bătrânețe aceeași plăcere pentru societate ca mai înainte; ele devin o sarcină pentru lumea cu care nu se mai potrivesc și ajung a fi de-abia suferite, pe când mai înainte era căutate.

Din raportul invers între anii vieții și gradul sociabilității se mai poate deduce și o considerare teleologică. Cu cât e omul mai tânăr, cu atât are mai mult de învățat în toate privirile; natura l-a îndemnat dar la învățământul mutual, pe care-l primește fiecare în relațiile cu semenii săi și în privința căruia societate omenească se poate numi un mare institut de educație Bell-Lancastriană; căci școlile și cărțile sunt instituții meșteșugite, fiind prea abătute de la direcția naturii. Este așadar foarte nimerit că omul urmează la acea școală naturală cu atât mai regulat cu cât e mai tânăr.

„Nihil est ab omni parte beatum” (nimic nu este în toate privirile fericit), zice Horațiu și după proverbul indic nici un lotus fără coadă. Astfel și singurătatea, pe lângă multe bune, are și ea micile ei greutăți și neplăceri, care însă, în comparare cu acele ale societății, sunt de puțină însemnătate, din care cauză cel ce simte ceva în sine va găsi totdeauna că e mai ușor a trăi fără oameni, decât cu dânșii. De altminteri, între acele inconveniente este unul de care nu ne dăm așa de ușor seamă ca de celelalte; precum adică trupul nostru, dacă ședem tot în casă, devine prea simțitor pentru influențele din afară și se îmbolnăvește la orice aer mai rece, asemenea prin retragerea și singurătatea prelungită, inima ne devine așa de simțitoare, încât la cele mai neînsemnate întâmplări, cuvinte sau gesturi ne găsim tulburați sau atinși sau ofensați, pe când cel ce rămâne tot în învălmășeală, nici că mai ia în băgare de seamă asemenea lucruri.

Cine însă, mai ales în vârsta mai tânără, cu tot dezgustul legitim de oameni, care l-a alungat de atâtea ori în singurătate, tot nu e în stare să sufere mai multă vreme pustiul ei, aceluia îi dau sfatul să se deprindă a-și aduce o parte a singurătății în societate, așadar să învețe a fi până la oarecare grad și în societate singur, să nu spună îndată celorlalți ceea ce gândește și pe de altă parte să nu pună mare temei pe ceea ce zic ei; din contră, să nu prea aștepte mult de la ei, nici în privința morală nici în privința intelectuală și față cu opiniile lor să-și întărească acea nepăsare care este mijlocul cel mai sigur pentru a avea o toleranță laudabilă. Atunci, deși în mijlocul lor, nu va fi totuși prea mult în societatea lor, ci își va păstra o privire obiectivă față de ei; ceea ce îl va apăra de o atingere prea de aproape cu societatea și prin urmare de murdării și pagube. Avea chiar o expunere dramatică, vrednică de citit, a acestei sociabilități restrânse sau înconjurată cu șanțuri, în comedia *El Café o sea la comedia nueva* de Moratin și anume în caracterul lui Don Pedro, mai ales se. 1 și 3 din actul întâi. În acest

înțeles societatea se poate compara cu un foc la care omul cuminte se încălzește din depărtare, pe când nebunul își bagă mâna în el și, după ce s-a fript, fuge în răceala singurătății și se vaită, că-l arde.

10. Invidia este firească omului; totuși este un viciu și în același timp o nefericire. (Invidia oamenilor arată cât se simt de nefericiți și atenția lor necurmată pentru ceea ce sunt și ce fac alții, cât le este de urât). Trebuie dar să o privim ca pe dușmanul fericirii noastre și să o năbușim ca pe un demon. La aceasta ne povățuiește Seneca în frumoasele cuvinte „Nostra nos sine comparatione delectent nuanquan erit felix quem torquebit felicior” și iarăși „quum adspexeris quot antecedant, cogita quot sequantur”. (Să ne bucurăm de ale noastre fără comparare cu alții niciodată nu vei fi fericit, dacă te vei mândri fiindcă e cineva mai fericit.

Când vezi, câți sunt înaintea ta, gândește-te câți sunt în urmă). Să ne uităm dar mai des la cei ce se află mai rău decât noi, decât la cei ce ne par că se află bine. La vreo întâmplare în adevăr nefericită, chiar mângâierea cea mai puternică, deși ieșită din același izvor cu invidia, ne o va da privirea unor nefericiri mai mari decât ale noastre, precum și relațiile cu oameni care se află în aceleași împrejurări, cu socis malorum.

Atât despre partea activă a pizmării. Despre cea pasivă trebuie să știm că nu este ură mai neîmpăcată decât invidia; din care cauză n-ar trebui să ne silim cu tot dinadinsul a o deștepta în alții, ci am face mai cu minte să ne lipsim de această plăcere, ca de multe altele, din pricina urmărilor primejdioase.

11. Când îți propui ceva, gândește-te matur și de mai multe ori înainte de a lucra și chiar după toată cugetarea, mai lasă o parte și pentru neajunsul minții omenești, din pricina căruia tot se mai pot întâmpna lucruri ce era peste putință să le afli sau să le prevezi și care pot zădărnici întregul plan. Această nesiguranță va face să atârne cumpăna întotdeauna spre partea cea rea și ne va da sfatul să nu ne atingem de lucrurile cele mari fără o mare necesitate quieti non movere. Iar dacă ai luat odată hotărârea și ai pus mâna la lucru, așa încât mișcarea e începută și nu mai rămâne decât să-l aștepti rezultatul, atunci nu te mai tulbura prin cugetări despre cele trecute și prin temeri de primejdii ce s-ar putea întâmpla în viitor; ci acum scoate-ți lucru din minte, încuie sertarul acestor gânduri și liniștește-te cu încrederea că te-ai gândit la vreme cât ai putut. Acest sfat ni-l dă și proverbul italian, „Leag-o bine și apoi dă-l drumul”. Dacă totuși iese rău, trebuie să fie soarta de vină și faptul general că toate lucrările omenești sun supuse greșelii. Și Socrate, cel mai înțelept dintre oameni, avea trebuință de conducerea unui daimonion în interesele sale spre a nimeri calea cea dreaptă sau cel puțin pentru a se feri de greșeli – o dovadă mai mult pentru neajunsul minții omenești. Așadar, vorba atribuită unui papă, că la orice nefericire ce ni se întâmplă suntem noi de vină, fie și parțial, nu este absolut și adevărată, deși se potrivește în cele mai multe cazuri. Aceasta pare a o simți oamenii când caută să-și ascundă nefericirea pe cât pot și să-și de-a aerul că sunt mulțumiți. Le este teamă să nu creadă lumea că suferința este din vina lor.

12. La o nefericire întâmplată, fiindcă nu se mai poate schimba, să nu ne permitem nici măcar ideea că s-ar fi putut înlătura și că ar fi fost bine dacă făceam astfel; căci tocmai asemenea înduri sporesc durerea și o fac nesuferită, așa încât ne prefac în ceea ce numesc grecii heavtontimorumeri, cum am zice sin-chinuitori. Să ne luăm, dimpotrivă, după regele David, care, pe cât timp fiul său zăcea bolnav, stăruia din toate puterile la Jehova cu plângeri și cu rugăciuni; dar după ce i-a murit, a dat din

umeri și nu s-a mai gândit la el. Cine însă nu se simte destul de nepăsător pentru aceasta, acela să-și găsească liniștea în fatalism și să înțeleagă marele adevăr că tot ce se întâmplă, trebuie să se întâmple și prin urmare nu se poate înconjura.

Cu toate acestea, regula de mai sus e bună numai în parte; e bună adică pentru a ne ușura și a bună adică pentru a ne liniști deocamdată în momentul nefericirii; însă acolo unde nefericirea, precum se întâmplă mai adeseori, a fost pricinuită în tot sau în parte din vina noastră, fie din lipsă de îngrijire, fie din prea mare îndrăzneală, este de mare folos să ne pedepsim noi înșine și să nu ne cruțăm durerea de a cugeta de multe ori, cum am fi putut face mai bine, pentru a ne învăța minte și a ne îndrepta în viitor. Dar mai ales să nu ne ascundem, după obicei, greșeli comise, nici să le înfrumusețăm sau să le micșorăm, ci să ni le mărturisim și să ni le punem în toată mărimea lor înaintea ochilor, pentru a putea lua cu tărie hotărârea de a nu mai cădea în ele pe viitor. Ce e drept, făcând așa simțim durerea cea mare de a fi nemulțumiți cu noi înșine; însă vorba grecească o creșterea omului nu se face fără luptă.

13. În tot ce ne privește în bine sau în rău trebuie să ne înfrânăm fantazia. Mai întâi să nu ne facem iluzii strălucite, fiindcă sunt prea scumpe și suntem prea curând siliți să le pierdem, cu multe oftări din parte-ne. Dar mai ales să ne păzim de a ne tulbura cumpătul cu închipuirea unor nefericiri posibile. Dacă aceste ar fi cu totul lipsite de adevăr sau cel puțin foarte îndepărtate, atunci ne-am veni mai curând în fire și am vedea că au fost numai închipuiri și ne-am bucura cu atât mai mult de o realitate mai fericită, luându-le poate numai drept o povață, cum să ne păzim din vreme de nefericiri foarte îndepărtate, dar posibile. Însă cu asemenea nefericiri nu se joacă fantazia degeaba; de bunăvoie își face numai năluciri vesele. Elementele visurilor celor triste sunt niște întâmplări nenorocite, care întrucâtva ne amenință în adevăr, deși din depărtare fantazia le mărește, le face să ne pară mult mai posibile și mai aproape decât sunt și le înfățișează sub chipurile cele mai grozave. De asemenea visuri, după ce ne deșteptăm, nu ne putem scăpa cu aceeași ușurință ca de cele vesele; pe aceste din urmă se însărcinează însăși realitatea să le împrăștie și ne îngăduie de-abia o slabă speranță pentru realizarea lor posibilă în viitor. Dar dacă ne lăsăm în voia gândurilor triste (ceea ce numesc englezii blue devils), atunci ne umplem capul cu închipuiri mai trainice; puțința lor în genere nu se poate tăgădui, iar noi nu ne aflăm totdeauna în stare de a măsura cu dreptate gradul acestei puțințe, așa încât ea se preface curând în probabilitate și deodată ne vedem inima cuprinsă de neliniște și de groază. Este dar mai bine să privim lucrurile, care se țin de interesul nostru personal, numai cu ochiul rațiunii și al judecății, să operăm prin urmare în reflecție rece și exactă cu simple noțiuni și în abstracto. Fantazia n-are ne căuta aici, căci ea nu e în stare să judece, ci aduce numai imagini înaintea ochilor, care mișcă inima degeaba și adese o chinuiesc. Mai ales seara ar trebui să păzim regula aceasta. Precum întunericul ne face fricoși și ne arată pretutindeni figuri de spaimă, tot așa lucrează asupra noastră și lipsa de precizie a gândurilor; din orice nedumerire naște nesiguranța. Seara, când oboseala a învăluit mintea și judecata într-o întunecime subiectivă, când intelectul e ostenit și nu poate pătrunde în măduva lucrărilor, obiectele meditației, relative la împrejurările noastre personale, iau ușor o aparență primejdioasă și se prefac în gogorițe. Mai ales ni se întâmplă așa la vreme de noapte, în pat, când mintea este cu totul obosită și judecata nu-și mai poate îndeplini chemarea ei firească, pe când fantazia rămâne încă deșteaptă; atunci noaptea acoperă toate lucrurile, văzute și nevăzute, cu culoarea ei

cea neagră. Gândurile noastre înainte de adormi și cu deosebire când ne trezim în mijlocul nopții, denaturează mai totdeauna lucrurile și le întorc pe dos, tocmai ca visul și încă, dacă este vorba de interes personal, ni le arată triste și îngrozitoare. Dimineața dispar asemenea spaime, precum dispăre visul; acesta e înțelesul proverbului spaniol Noaptea vopsită, ziua albă. Dar și seara, îndată ce s-au aprins lumânările, mintea și ochiul, nu mai văd așa de bine ca ziua; de aceea nici nu e bună seara pentru meditarea lucrurilor serioase, necum neplăcute. Adevăratul timp al meditărilor este dimineața, care și de altminteri este timpul nemerit pentru orice fel de lucrare, fie intelectuală, fie trupească. Căci dimineața este tinerețea zilei; toate sunt atunci vesele, proaspete și ușoare, omul se simte în putere și are toate facultățile lui la deplină dispoziție; de aceea să nu și-o scurteze sculându-se prea târziu, nici să și-o piardă în ocupații sau conversații zadarnice, ci să o privească ca o chintesență a vieții și oarecum să o sărbătorească. Seara, este bătrânețea vieții; atunci suntem slabi, vorbăreți și cam ușori. Orice zi este o mică viață; orice deșteptare și sculare o mică naștere, orice dimineață o mică tinerețe, orice culcare și adormire o mică moarte.

Starea sănătății, somnul, hrana, temperatura, vremea, împrejurimea și multe alte lucruri din afară au o mare influență asupra dispoziției noastre, iar aceasta asupra gândurilor. Atât părerile noastre, cât și destoinicia pentru o lucrare sunt foarte supuse timpului și chiar locului și bine a zis Goethe „Folosește-te de bune dispoziție a momentului, căci vie așa de rar”.

Și nu numai concepțiunile obiective și gândirile originale trebuie să le așteptăm, dacă și când au bunăvoința de a veni, dar chiar și chibzuința matură asupra unui interes personal nu se poate face la un timp de mai înainte hotărât, pentru care te-ai pregătit, ci își alege singură vremea ei, când șirul ideilor se pune de la sine în mișcare și noi n-avem decât să-l urmăm cu toată luarea-aminte.

Fiecare lună a anului are o influență particulară și imediată, adică neatârnată de atmosfera din afară, asupra sănătății noastre și în genere asupra stării noastre fizice, ba chiar intelectuale.

De aceeași regulă a înfrânării se ține și sfatul să nu lăsăm fantazia să ne împropăteze și să ne zugrăvească din nou suferințele de mai înainte, nedreptăți, pagube, pierderi, ofense, vătămări ș.c.l., căci prin aceasta ni se trezește iarăși mânia adormită, indignarea și toate patimile urâte și ne tulbură cugetul. Precum, după frumoasa comparare a neoplatonicului Proclus, în orice oraș, pe lângă oamenii de bine, locuiesc lepădăturile societății, tot așa se află în orice om și în cel mai bun și eminent, o parte josnică și chiar bestială a naturii omenești, cel puțin ca germen. Această plebe nu trebuie trezită și pusă la fereastră, căci aspectul ei este hidos; fantezia neînfrânată însă joacă rolul demagogilor. Și apoi orice neplăcere venită de la oameni sau de la lucruri, fie cât de mică, dacă ne tot gândim la ea și ne-o zugrăvim cu culori vii de care ne înspăimântăm; dimpotrivă, să ne deprindem a privi neplăcerile cu sânge rece și fără nici o exagerare, pentru a putea trece mai ușor peste ele.

Obiectele mici, dacă le ținem prea aproape de ochi, ne mărginesc orizontul și ne împiedică vederea; tot așa persoanele și lucrurile din înconjurimea noastră zilnică, fie cât de neînsemnate și de indiferente, ne ocupă luarea-aminte peste măsură și încă într-un mod neplăcut depărtând ideile și obiectele mai importante. Să ne ferim de această disproporție și să o combatem.

14. La privirea unor lucruri, ce nu le avem, ne avem ușor gândul „dar dacă ar fi ale mele” și ne face să simțim lipsa lor. Însă ar fi mai bine să ne întrebăm uneori „dar dacă nu ar fi ale mele”, adică să ne încercăm a privi lucrurile, ce le avem în adevăr, parcă le-am fi pierdut; și anume toate lucrurile avere, sănătate, prieteni, amantă, nevastă, copii, cai și câini; căci de obicei pierderea ne învață să cunoaștem prețul lor. În urma acestui mod de a le privi vom simți mai întâi, cu mai multă, mulțumire, că le avem și al doilea, vom lua toate măsurile în contra pierderii lor, așadar nu ne vom risca averea, nu vom supăra prietenii, nu vom duce în ispită credința soției noastre, vom păzi sănătatea copiilor ș.c.l.

Adeseori căutăm să ne ușurăm greutatea prezentului prin nălucirea unui viitor mai favorabil și ne facem felurite speranțe himerice, care mai de care expuse la dezamăgiri, îndată ce se lovesc de nemilostiva realitate. Mai bine ar fi să ne gândim în toate planurile noastre la relele posibile și să ne pregătim mijloacele de apărare împotriva lor; sau cel puțin să avem o surprindere plăcută, dacă nu se ivesc. Și, în adevăr, suntem totdeauna veseli de ori scăpăm de o frică. Din când în când este chiar folositor să ne închipuim că nefericirile cele mari, ce ar putea da peste noi, s-au și întâmplat, pentru a suferi cu atât mai ușor pe cele mici, ce ne lovesc în adevăr, adică să ne mângâiem cu gândul că am scăpat că am scăpat de mai rău. Însă pentru această regulă să nu uităm pe cea mai de sus.

15. Fiindcă toate lucrurile și întâmplările ce ne privesc, se petrec și se încrucișează fără nici o rânduială, fără relație întreolaltă, în cel mai mare contrast și fără o altă legătură decât numai aceea că sunt întâmplări privitoare la persoana noastră și gândirea și îngrijirea noastră pentru ele trebuie să fie tot așa de abruptă, ca să se potrivească. Dacă ne apucăm dar de un lucru, trebuie, să facem abstracție de celelalte și să ni le scoatem din minte, pentru a ne putea îngriji sau bucura sau apăra de fiecare la timpul său, cu nepăsare de ce-ar mai fi alătura, să avem dar oarecum niște săltare sau cutii în minte spre a putea deschide una, lăsând pe toate celelalte închise. Folosul ce-l tragem atunci este să împiedicăm grijile cele mari să ne strice plăcerile cele mici ale momentului și să ne răpească întreaga liniște; că o chibzuire nu înăbușă pe alta; că grija pentru vreun lucru neînsemnat nu aduce cu sine neîngrijirea multor altora mai mici și așa mai departe. Îndeosebi cine e în stare să aibă gândiri înalte, să nu-și umple și să nu-și cotopească mintea cu lucruri personale și cu griji prea de rând, așa încât să oprească intrarea ideilor căci aceasta ar însemna, cum zic latinii, propter vitam vivendi perdere causas, a pierde, din cauza vieții, tocmai rațiunea pentru care viețuim.

Ce e drept, pentru o concentrare a omului și pentru abaterea lui de la griji, se cere ca și pentru atâtea alte împrejurări stăpânire de sine; întru aceasta însă e bine să ne întărească observarea că omul trebuie să sufere foarte multe lucruri ce i se impun fără voia lui și de care nimeni nu scapă în cursul vieții, dar că o mică înfrânare ce ne o impunem noi înșine la timpul și locul nemerit, ne ferește mai pe urmă de multă silă ce ne-o impun alții, precum o mică parte a sferei în chiar apropierea centrului răspunde unei părți de o sută de ori mai mari la periferie. Prin nimic nu scăpăm mai bine de stăpânirea altora decât prin stăpânirea de noi înșine – acest înțeles îl are cuvântul lui Seneca „Și tibi vis omnia subicere, te subicere rationi” (Dacă vrei să-ți supui toate, supune-te pe tine însuși rațiunii). Pe lângă acestea, stăpânirea de noi înșine o avem totdeauna la îndemână și o mai putem îndulci după trebuință, spre pildă când ne atinge

o parte prea simțitoare pe când stăpânirea altora asupra noastră este fără milă și fără cruțare. De aceea e lucru cu minte de a preveni pe cea din urmă prin cea dintâi.

16. A pune o stavilă dorințelor, a ne înfrâna poftele, a ne stăpâni mânia, aducându-ne totdeauna aminte că nimeni nu poate dobândi decât o foarte mică parte din lucrurile dorite, pe când trebuie, din contră, să se aștepte la multe rele, cu un cuvânt abținere et susținere, a ne abține și a ne susține; aceasta este o regulă, fără a cărei pază ne vom simți nefericiți, oricât de bogați și de puternici am fi. Acolo țintește Horațiu, când zice (Epist., 1, 18) „Mai ales însă citește și învață de la cei înțelepți, cum să poți duce o viață liniștită fără a fi turburat și chinuit de pofte prea mari, nici de frică, dar nici de speranța unor lucruri ce nu sunt tocmai de folos.”

17. Viața consistă în mișcare, zice Aristotel cu drept cuvânt; și precum viața noastră fizică nu este alta și nu se poate susține astfel decât prin o mișcare neîncetată, asemenea și viața noastră intelectuală cere tot mereu ocupație, fie prin fapte, fie prin gândiri. Cea mai simplă dovadă e baterea tobei cu degetele pe fereastră sau pe masă, cu care se îndeletnicesc oamenii lipsiți de alte idei sau ocupații; și nici nu poate fi altfel existența noastră este din fire fără liniște și fără repaus; de aceea nici nu putem suferi o completă inactivitate, fiindcă ne aduce în curând urâtul cel mai chinător. Această dispoziție firească trebuie să ne-o regulăm, pentru a o satisface metodic și prin urmare mai bine. Așadar, a lucra, a se ocupa de ceva sau cel puțin a învăța este o condiție neapărată pentru fericirea omului; puterile lui cer întrebuințare și el vrea să le vadă întrucâtva efectul. Cea mai mare mulțumire o avem dacă lucrăm, dacă facem ceva, fie că împletim un coș, fie că scriem o carte; suntem fericiți când vedem lucrul din zi ce merge sporind sub mâinile noastre și ajungând la bun sfârșit. Această fericire ne o dă o lucrare de artă, o scriere, ba și un lucru de mână; dar ce e drept, fericirea este cu atât mai înaltă, cu cât lucrarea este mai aleasă. Cei mai fericiți sunt cei înzestrați cu o inteligență superioară ca unii ce își simt puterea de a produce opere însemnate, mărețe și concentrate în una și aceeași direcție a ideilor. Căci atunci un interes mai înalt se întinde peste toată existența lor și-i dă un fel de element picant, care, lipsind din viața celorlalți, o face foarte searbădă în comparație. Pentru cei dintâi viața și lumea, pe lângă interesul material ce-l are în ochii tuturor deopotrivă, are un al doilea interes mai înalt, un interes formal, ca una ce cuprinde materia operelor lor, întru a cărei adunare stăruie cu silință toată viața, îndată ce grija și nevoia zilnică îi lasă să răsuflă. Chiar și intelectul lor este oarecum împărțit în două unul pentru relațiile obișnuite ca la toți ceilalți (dorințe și intenții personale), altul pentru perceperea curat obiectivă a lucrurilor. Astfel ei trăiesc două vieți, sunt și actori pe scenă și spectatori în parter, pe când ceilalți sunt numai actori. Însă fiecare și cel mai de rând, să facă după puterile sale. Cât de neplăcută este lipsa unei lucrări regulate, o constatăm chiar în călătoriile mai lungi, unde din când în când ne simțim foarte fericiți, fiindcă, neavând o ocupație, ne vedem oarecum scoși din elementul nostru firesc. A ne trudi și a ne lupta cu lucrurile și cu oamenii este menirea noastră, pentru este a sobolului de a săpa. Liniștea ce ne-ar da-o deplina mulțumire a unei plăceri tihnite și neîntrerupte, ne-ar fi nesuferită. Biruirea greutăților este adevărata plăcere a vieții, fie greutățile materiale ca la munca pământului și la negoț, fie spirituale ca la învățătură și la cercetări științifice; lupta cu ele și izbânda sunt fericirea omului. Dacă-l lipsește prilejul, atunci și-l născocoște el cum poate; după felul individualității sale, se apucă de vânatoare sau joacă biliard, sau, împins de îndemnul ascuns al naturii sale, caută materie de ceartă, sau se pune pe

intrigi, sau iscodește vreo înșelăciune și tot felul de alte lucruri rele, numai să scape de starea nesuferită a nelucrării. Difficilis în otio quies, adică grea este liniștea când n-ai de lucru.

18. Ținta aspirărilor noastre să nu fie imaginile fanteziei, ci noțiunile cugetate cu mintea rece; noi însă de obicei facem tocmai dimpotrivă și dacă ne întrebăm mai cu dinadinsul, găsim că la toate hotărârile suntem în ultima instanță înduplecați – nu de noțiuni sau de judecăți, ci de vreo imagine a fanteziei, cu care este îmbrăcată una din alternativele, între care era vorba să alegem. În nu mai știu ce roman al lui Voltaire sau Diderot, eroul, fiind tânăr și având a lua o hotărâre ca Hercul la răspântii, vedea virtutea totdeauna sub figura unui pedagog bătrân, ținându-l lecții de morală cu tabachera într-o mână și cu priza într-alta, pe când vițiuul avea figura frumușică a fetei din casa mume-si. Mai ales în tinerețe ni se fixează ținta fericirii sub forma unor imagini care se înfățișează înaintea ochilor închipuirii și ne rămân uneori statornice toată viața. Dar ele în realitate nu sunt decât niște năluciri ademenitoare și dacă ajungem la dânsese, se prefac în văzduh și atunci înțelegem că nu au ținut nimic di ceea ce promiteau. De acest fel sunt scenele închipuite din viața casnică, patriarhală, socială, țărănească, imaginile locuinței, ale împrejurimii, ale decorațiilor, ale semnelor de respect și altele. Chaque fou a sa marotte și uneori nici imaginea iubitei nu este altceva. Cum de ni se întâmplă așa, este ușor de înțeles imaginea intuitivă, fiind oarecum mai pipăită, lucrează mai de-a dreptul asupra dorințelor noastre decât noțiunea, care, fiind o gândire abstractă, ne dă numai generalități, fără acele amănunte individuale ale realității și prin urmare nu lucrează decât indirect asupra voinței noastre. Și cu toate acestea, numai noțiunea se ține de cuvânt; a se încrede numai în ea, este o dovadă de bună creștere intelectuală, ceea ce nu împiedică a chema uneori în ajutor și unele imagini, ceea ce nu împiedică a chema uneori în ajutor și unele imagini, pentru explicare și parafrază, însă cum grano salis.

19. Regula de mai sus se poate subsuma sub regula mai generală că este bine să fim totdeauna stăpâni peste impresia momentului și a simțurilor îndeobște. O asemenea impresie are prea multă putere în comparare cu simplele gândiri și cunoștințe abstracte, nu din cauza cuprinsului și valorii ei, adeseori foarte mică, ci și din cauza formei sub care poate fi primită intuitiv și se introduce în minte, turburând inima sau slăbindu-l hotărârile. Căci lucrul prezent și intuitiv se percepe ușor și ne impresionează cu toată puterea sa deodată; pe când reflecțiile și motivările cer timp și liniște pentru a fi meditate una câte una, din care cauză nu se pot înfățișa toate în fiecare moment. De aceea un obiect plăcut, de care în urma reflecției am hotărât să ne abținem, ne atrage iarăși când îl vedem din nou; tot așa ne vatămă opinia unui om, căruia îi tăgăduim orice competență și ne supără o ofensă, deși înțelegem că trebuie desprețuită; asemenea zece argumente în contra existenței unui pericol sunt mai slabe decât falsa aparență a întâmplării lui, Ș.C.L. În toate aceste se arată slăbiciunea primitivă a inteligenței omenești. De aceea femeile cad adeseori din cauza unei impresii momentane și puțini bărbați au destulă precumpănire a rațiunii, pentru a nu suferi și ei din aceeași cauză. Unde dar nu putem stăpâni o asemenea impresie cu totul, prin simple reflecții, acolo e mai nemerit să o neutralizăm prin cea contrară, D. E. impresia unei ofense prin întâlnirea cu cei ce ne stimează, impresia unui pericol amenințător prin vederea mijloacelor de apărare. Și italianul, de care povestește Leibnitz (Nouveaux essais, 1, 2, 11), a putut să reziste chiar durerilor torturii, silindu-și mintea să rămână ațintită la imaginea spânzurătoarei, de care n-ar fi scăpat dacă mărturisea; de aceea

striga în timpul torturii io ti vedo, cuvinte pe care le-a explicat mai pe urmă în acest înțeles. Asemenea când toate persoanele dimprejurul nostru sunt de o altă opinie decât noi și ne-o arată, ne vine foarte greu să nu ne înduplecăm și noi, chiar dacă suntem încredințați de greșeala lor. Unui rege fugar și urmărit, care călătorește în cel mai strict incognito, trebuie să-l fie o adevărată întărire a inimii dacă vreun tovarăș credincios păzește în patru ochi obișnuitul ceremonial de supunere, fără de care ar ajunge mai la urmă a se îndoii chiar de sine însuși.

20. După ce am vorbit în capitolul al doilea de prețul cel mai mare al sănătății, ca una ce este cea dintâi și cea mai însemnată condiție a fericirii noastre, vreau să mai adaug aici câteva reguli cu totul generale pentru întărirea și păstrarea ei.

Spre a ne face trupul mai rezistent trebuie să-l impunem atât în întregul lui cât și în fiecare parte multe sarcini și osteneli și să-l deprindem la influențe contrare de tot felul, câtă vreme suntem sănătoși. Dar îndată ce ne simțim bolnavi peste tot sau numai în parte, să apucăm calea opusă, adică să cruțăm și să îngrijim cu tot dinadinsul trupul cel bolnav sau partea lui, căci cel se suferă și este slăbit, nu este destoinic pentru încercări de rezistență.

Mușchii se întăresc prin multă întrebuițare, însă nervii se slăbesc. Să deprindem dar mușchii cu orice muncă potrivită, dar să ferim nervii de orice încercări; să păzim ochii de prea multă lumină, mai ales reflectată, de orice oboseală în vremea amurgului, precum și de o privire continuă a unor obiecte prea mici; asemenea să ferim urechile de prea mult zgomot, dar mai ales creierii de o oboseală prea mare, forțată sau la vreme nepotrivită; așadar, să-l lăsăm în pace pe timpul mistuirii, fiindcă aceeași putere, care în creieri produce gândirile, lucrează în stomac și în intestine pentru a pregăti chinul și chilul; asemenea în timpul și în urma unei mari încordări musculare. Căci nervii motori sunt ca și cei sensibili; și precum durerea ce o simțim în mădulele vătămate, își are adevăratul ei locaș în creieri, tot așa-vorbind exactnu umblă și nu lucrează picioarele și mâinile, ci creierii, adică acea parte a lor care prin mijlocirea măduvei oblongonate și a măduvei spinării deșteaptă nervii acelor mădule și produce mișcarea. De aceea și oboseala ce o simțim în mâini sau în picioare, își are locașul ei adevărat în creieri, iar nu aceia care lucrează fără voia noastră, spre pildă, inima. Este dar preferat că se slăbesc creierii, când în același timp sau în prea mici intervale li se impune nu numai o mare activitate musculară, ci și o încordare intelectuală. Cu aceasta nu este în contradicție experiența, cum adeseori la începutul unei plimbări sau după alte mișcări mai scurte simțim un spor al activității noastre intelectuale, căci atunci nu sunt încă oboșite acele părți ale creierilor, pe când o asemenea lucrare musculară ușoară și în urma ei o respirație sporită ajută circularea sângelui arterial și mai bine oxidat spre creieri. Mai ales însă trebuie să dăm creierilor tot somnul cerut pentru întremarea lor, căci somnul este pentru om ceea ce este întoarcerea pentru ceasornic. Cantitatea de soen necesară va fi cu atât mai mare, cu cât creierii sunt mai dezvoltăți și mai activi. A dormi însă peste măsură ar fi o pierdere de vreme, căci atunci somnul pierde în intensitate ceea ce câștigă în extensiune (Somnul este o parte a morții, ce o împrumutăm anticipando și cu care susținem și preînnoim viața sleită într-o zi. Le sommeil est un emprunt fait a la mort. Sau cu alte cuvinte somnul este dobânda prealabilă a morții, care însăși este plata capitalului. Aceasta se execută cu atât mai târziu cu cât dobânda este mai mare și se plătește mai regulat).

În genere trebuie să înțelegem că gândirea noastră nu este altceva decât funcțiunea organică a creierilor și că, prin urmare, în privința încordării și repaosului seamănă cu orice altă activitate organică. Dacă prea multă încordare vatămă ochii, vatămă și creierii. Cu drept cuvânt s-a zis creierii gândesc precum mistuie stomacul. Închipuirea greșită despre un suflet nematerial, simplu, esențial și totdeauna cugetător, prin urmare neobosit, care ar ședea așa cu chirie în creieri și nu ar avea trebuință de nimic pe lume, a îndemnat desigur mulți oameni la un trai absurd în paguba inteligenței lor așa d. E. Frederic cel Mare s-a încercat o dată a se dezvăța cu totul de somn. Profesorii de filozofie ar face bine să nu mai răspândească prin o filozofie de babe, care umblă numai după catehism, asemenea erori periculoase în urmările lor practice. Trebuie să ne deprindem o dată a privi puterile noastre intelectuale numai ca funcțiuni fiziologice, pentru a le trata, a le cruța și a le încorda potrivit cu această natură a lor și a nu uita că toată suferința, greutatea sau neregula fizică din orice parte a trupului afectează spiritul. Cea mai bună învățătură ne-o dă în această privință Cabanis, Des rapports du physique et du moral de l'homme.

Din pricină nepăzirii acestui sfat, multe spirite mai înalte, precum și învățați mari, au ajuns a fi la bătrânețe tâmpiți, copilăroși și chiar nebuni. Așa d. E. Renumiții poeți englezi din secolul nostru Walter Scott, Wordsworth, Southey, Ș. A. erau la bătrânețe și încă la vârsta de șaizeci de ani, slabi la minte, incapabili, căzuți în imbecilitate; ademeniți de onorarii din ce în ce mai mari, începuseră a cultiva literatura ca o meserie și scriind pentru bai, și-au sleit puterile peste fire. Cine însă își pune Pegasul în jug și își duce Muza cu biciul, se va vedea pedepsit întocmai ca cel ce se obosește prea mult în serviciul Venerii. Mi-e teamă că și Kant în anii săi mai înaintați, după ce ajunsese, în sfârșit, a avea un mare renume, și-a ostenit mintea prea mult și astfel a căzut în cei din urmă patru ani ai vieții sale în copilărie.

Despre purtarea noastră cu alții.

Pentru a trăi în lume este bine să avem o mare provizie de prudență și de indulgență; de prudență pentru a ne păzi de pagubă, de indulgență pentru a ne feri de ceartă.

Cine are să trăiască între oameni, nu trebuie să desprețuiască în mod absolut nici o individualitate, ca una ce este o dată creată de natură așa cum este; nici pe cea mai rea, mai mizerabilă sau mai ridiculă. Din contră, are să o primească ca un ce fatal, care în urma unui principiu etern și metafizic trebuie să fie așa și nu altfel; iar la cazurile extreme să-și zică „Astfel este lumea, nu e vina mea”. Dacă face altfel, este nedrept și provoacă pe celălalt la luptă de moarte. Căci nimeni nu-și poate schimba adevărata sa individualitate, adică temperamentul său, caracterul său moral, puterile judecătii, fizionomia sa ș.c.l. Dacă îl osândim în toată firea lui, atunci nu-l mai rămâne decât să ne combată ca pe dușmanul său de moarte; căci noi nu-l îngăduim dreptul de a exista decât sub condiția de a fi ceea ce din fire trebuie să fie. De aceea, spre a putea trăi între oameni, trebuie să-l lăsăm pe toți în felul lor, oricum s-ar fi brodit și nu avem decât a ne gândi cum să ne folosim de ei, după firea și însușirea lor, dar nu să sperăm în vreo schimbare, nici să-l osândim absolut în ceea ce sunt. Acesta este înțelesul proverbului german „leben und leben lassen” (trăiește tu și lasă și pe alții să trăiască) Dar îndeplinirea acestei datorii nu este așa de ușoară pe cât este de dreaptă; și fericit e cel ce nu e silit să aibă a face cu tot felul de oameni. Deocamdată, spre a ne obișnui să suferim oamenii, este bine – și prilejul îl avem în toate zilele – să ne deprindem răbdarea cu lucruri neînsuflețite, care în urma unei necesități mecanice sau fizice se împotrivesc cu tărie la încercările noastre. Răbdarea astfel dobândită o putem apoi întrebuința și la oameni, aducându-ne aminte că și ei, ori de câte ori ni se împotrivesc, o fac dintr-o necesitate tot așa de neapărată și izvorâtă din chiar firea lor, ca și lucrurile neînsuflețite, din care cauză este tot așa de nechibzuit a ne supăra de o piatră ce ne cade în drum. Mai cuminte este adeseori să ne zicem „De schimbat tot nu-l pot schimba, așadar să mă folosesc de el”.

22. Este de mirat cât de ușor și de curând se arată în conversație omogenitatea sau etnogeneitatea minții și a inimii între oameni; în cel mai mic lucru se simte. Să fie vorba de chestiile cele mai străine și mai indiferente; totuși, între cei din fire eterogeni, aproape orice opinie a unuia va dispăcea mai mult sau mai puțin celui alt, unele chiar îl vor supăra. Cei omogeni, din contră, sunt îndată și în toate un fel de conformitate, care, unde omogenitatea e mare, produce o armonie deplină până la unisono. De aici se înțelege, mai întâi, pentru ce oamenii de rând sunt așa de sociabili să-și găsească pretutindeni cu atâta ușurință simpatia cea mai plăcută.

— Dar știi! Oamenii de soi, tot unul și unul! Cei aleși pățesc contrariul și cu cât sunt mai eminenți, cu atât mai rău; așa încât, în singurătatea lor, poți simți uneori o adevărată bucurie, când întâlnești în altcineva măcar o fibră omogenă cu a lor, fie cât de mică. Căci nimeni nu poate fi mai mult pentru altul, decât este aceasta pentru el. Adevăratele spirite înalte locuiesc ca vulturii în vârf de munte, singuri! Al doilea, vedem cum cei deopotrivă se reunesc cu atâta iuțea, încât parcă se simt atrași de magnetism; sufletele amice se salută din depărtare. Prilejul de a observa aceasta îl vom avea, ce e drept, mai des cu oamenii răi la inimă sau mărginiți la minte; însă numai fiindcă aceștia există cu miile și milioanele, pe când naturile mai bine și mai alese sunt

și se numesc rare. Astfel, spre pildă, într-o mare societate cu interese practice, doi oameni de nimic se vor recunoaște îndată unul pe altul, parcă ar purta cocardă și se vor lipi pentru a unelti vreo faptă rea sau vreo trădare. Asemenea dacă, per imposibile, ne închipuim o societate numeroasă alcătuită numai din oameni cu minte și plini de spirit, afară de doi neghiobi, care s-ar fi furișat și ei printre ceilalți, acești doi se vor simți atrași de o simpatie reciprocă și în curând fiecare din ei se va bucura din inimă că a găsit cel puțin un om cu minte. Este în adevăr un lucru interesant a vedea cu ochii, cum doi inși, mai ales din cei inferiori la minte și la inimă, se recunosc la cea dintâi privire, își dau osteneala de a se apropia unul de altul, se salută cu toată bucuria și aleargă spre olaltă parcă s-ar cunoaște din copilărie.

— Așa este de interesant și de surprinzător lucrul, încât îți vine să crezi, după învățătura metempsihoziei budhiste, că au fost împrietenți într-o viață anterioară.

Ceea ce însă ține chiar pe oamenii foarte potriviți în oarecare depărtare de olaltă și deșteaptă uneori o dizarmonie trecătoare între ei, este nepotrivirea dispoziției momentane, care mai totdeauna se întâmplă să fie alta pentru unul și alta pentru altul, după cum este în acel moment starea fiecăruia, ocuparea, împrejurimea, sănătatea, șirul gândurilor ș.c.l. De aici se nasc disonanțe și între persoanele cele mai armonice. Puterea de a aplica totdeauna corectivul cerut pentru dizolvarea acelei disonanțe și pentru introducerea unei temperaturi de vibrațiune egală, ar fi rezultatul celei mai înalte culturi. Așa de mult contribuie egalitatea dispoziției la menținerea relațiilor omenești, încât și o societate foarte numeroasă se animă și se învelește prin preschimbarea idelor și se interesează cu plăcere, îndată ce un obiect comun, fie o primejdie, sau o speranță, sau o știre, sau o priveliște rară, o scenă de teatru, o muzică, sau altceva, atrage luarea-aminte a tuturor în același timp. Căci atunci se acopăr toate interesele private și se produce o unitate generală a dispoziției. În lipsă de asemenea influențe obiective, societățile aleargă la cele subiective și astfel băuturile spirtoase sunt mijlocul obișnuit de a forma o dispoziție egală între cei adunați. Chiar ceaiul și ciocolata produc același rezultat.

Prin dizarmonia care se naște cu atâta ușurință din deosebirea dispoziției momentane între oamenii ce trăiesc împreună, se înțelege în parte cum aducerea-aminte, ca una ce este scoasă de sub toate aceste influențe neplăcute, deși trecătoare, idealizează pe fiecare și uneori îl înconjură cu o adevărată aureolă. Aducerea-aminte lucrează ca linta (luneta) convergentă din camera obscură ea contrage toate și produce astfel o imagine mult mai frumoasă decât originalul. Mulțumirea de a ne vedea astfel priviți, o putem dobândi întrucâtva prin orice absență. Căci deși idealizarea memoriei cere mai mult timp pentru a-și îndeplini lucrarea, totuși începutul îl face îndată. De aceea, dacă voim să fim prudenți cu cunoscuții și cu amicii noștri, este bine ca nici lor să nu ne arătăm decât la intervale mai mari. Revăzându-l, vom simți îndată că memoria a lucrat.

23. Nimeni nu poate vedea deasupra sa. Prin aceasta vreau să zic că nimeni nu vede în altul mai mult decât este el însuși, căzi nu-l poate primi nici înțelege decât este el însuși, căci nu-l poate primi nici înțelege decât după măsura propriei sale inteligențe. Dacă aceasta este din cele mai de rând, atunci toate darurile minții și cele mai strălucite, nu vor avea nici un efect asupra lui și el nu va vedea în omul de talent decât partea cea de rând a individualității, așadar numai slăbiciunile lui și defectele de caracter și de temperament. În aceasta i se va încheia toată ideea despre acel om. Iar

Înșușirile intelectuale mai înalte vor exista pentru el tot așa de puțin, precum există culorile pentru cel orb. Căci toate spiritele sunt nevăzute pentru cine nu are însuși spirit și orice prețuire este produsul dintre valoarea celui prețuit cu sfera intelectuală a prețuitorului. De aici urmează că în conversație ești totdeauna coborât la nivelul celui cu care vorbești, fiindcă tot ce ai mai presus de el dispare și nici că se simte măcar abnegația întrebuintată pentru o asemenea nivelare. Dacă ne gândim acum, de ce soi sunt cei mai mulți oameni, cât de mici sunt la mine și la inimă, vom înțelege că nu este cu putință să vorbim cu ei fără a ne înjosi și noi pentru acel timp (după analogia distribuirii electrice) și totdeodată vom lua cu plăcere hotărârea de a nu ne mai amesteca într-o societate cu care nu putem comunica decât prin ceea ce numesc francezi la partie honteuse a naturii noastre. Vom înțelege, asemenea, că față cu neghiobii și cu nebunii nu avem decât un mijloc pentru a ne arăta cu minte și acela este a nu intra în vorbă cu ei. Dar atunci, ce e drept, o putem păți uneori în societate ca dănțuitorul care vine la un bal și nu întâlnește decât niște oameni șchiopi cu cine să joace

24. Își câștigă stima mea, cu un ales între o sută, omul care, având să aștepte și stând neocupat, nu începe îndată să bată tactul sau să ciocănească cu tot ce-l cade sub mână, cu bastonul, cu cuțitul, cu furculița sau cu orice. Poate se gândește la ceva. La cei mai mulți, dimpotrivă, se vede că auzul și văzul au luat locul gândirii; ei bat toba cu degetele pentru a-și aduce aminte de propria lor existență, dacă nu au o țigară la îndemână, care să le slujească mai bine. Din aceeași cauză îi vezi mereu cu ochii și cu urechile deschise la tot ce se întâmplă în jurul lor.

26. Cei mai mulți oameni sunt așa de subiectivi, încât nimic nu are pentru ei un adevărat interes afară de ei înșii. De aici vine că în tot ce se vorbește, ei se gândesc îndată la dâșii și că orice raport întâmplător cu ceva ce le este personal, fie cât de depărtat, le atrage și le consumă toată luare-aminte, așa încât nu mai au nici o înțelegere pentru adevăratul obiect al vorbirii; și nici argumentele nu au vreo tărie pentru ei, îndată ce sunt în contra interesului sau deșertăciunii lor. De aceea și sunt așa de ușor distrași, atinși, supărați sau ofensați, încât, vorbind cu ei despre orișice obiect, nu ne putem îndestul feri de vreo relație posibilă, poate nefavorabilă, a celor zise de noi cu prea prețioasa și prea delicata dumnealor persoană, care se interesează numai de sine însăși și de nimic alta. Și pe când asemenea oameni nu înțeleg și nu simt ceea ce este adevărat sau frumos sau plin de spirit în vorbele altora, au cea mai gingași susceptibilitate pentru tot ce ar putea atinge, fie cât de departe și indirect, mica lor deșertăciune sau ar putea să se reflecteze în mod nefavorabil asupra mult merituosei individualități a dumnealor. Așa încât, în ușurința lor de a fi vătămați, seamănă cu cățelușii cei mici, cărora le calci pe labă fără să vrei și ai pe urmă să le auzi chelălăitul; sau se pot compara cu un bolnav plin de răni, de care trebuie să te ferești cu cea mai mare luare-aminte să nu-l atingi. Unii merg așa de departe, încât iau și cea mai mică umbră de spirit ce o arată cineva în conversația cu ei, drept o ofensă, deși se prefac deocamdată; cel lipsit de experiență se gândește mai pe urmă și-și muncește capul în zadar ca să înțeleagă prin ce și-a putut atrage ura și mânia lor. Însă tot așa de ușor este să-l lingușești și să-l câștigi. De aceea judecata lor este mai totdeauna prevenită și numai o frază în favoarea partidului sau castei lor, dar nu o judecată obiectivă și nedreaptă. Cauza a toate aceste este că în ei intențiunile covârșesc cu mult inteligența

și că mintea lor cea slabă este cu totul robită voinței, de care nu poate scăpa nici pentru un singur moment.

O dovadă enormă despre mizerabila subiectivitate a oamenilor, care raportează toate la interesul lor și de la orice idee se întorc în linie dreaptă numai spre ei înșii, ne-o dă Astrologia, care pune mersul imenselor corpuri cerești în relație cu nemernica persoană a omului și leagă cometele de pe cer cu certele și fleacurile noastre de pe pământ. Aceasta însă s-a făcut în toate timpurile și în cele mai vechi.

27. Când vreo absurditate se propune în public sau în societate sau ce scrie în literatură și află bună primire sau cel puțin nu este combătută, nu trebuie să ne desperăm și să credem că lucrul se încheie aici, ci să ne mângâiem cu încrederea că mai pe urmă și încetul cu încetul se discută chestia, se meditează, se explică și în cele mai multe cazuri ajunge a fi judecată cu dreptate; așa încât după un timp mai scurt sau mai lung, potrivit cu greutatea lucrului, ajung și ceilalți din capul locului. Deocamdată și până atunci nu ne rămâne decât să avem răbdare. Căci omul cu judecata dreaptă între oameni fără judecată seamănă cu omul al cărui ceasornic merge bine, pe când toate celelalte din oraș merg rău; el singur cunoaște adevărata oră, dar ce folos Toată lumea se ia după ora greșită, chiar și aceia care știu că numai ceasornicul lui arată timpul cel adevărat.

28. Într-o privire; oamenii sunt ca niște copii mici; dacă îi răsfeți, se obrăznicesc. De aceea nici nu trebuie să fii prea blând și prea iubitor cu ei. Precum rareori vei pierde un amic, dacă îi refuzi un împrumut; dar foarte ușor, dacă i-l dai; asemenea cu greu îl vei pierde prin mândrie și nepăsare, însă deseori prin mândrie și nepăsare, însă adeseori prin prea multă abilitate, ca una ce-l face arogant și nesuferit și provoacă ruptura. Dar mai ales nu pot oamenii să se împace cu ideea că ai neapărată trebuință cu ei, aceasta îi face numaidecât îndrăzneți și obraznici. La unii se poate întâmpla numai prin faptul că te pui în relație cu ei, D. E. că vorbești cu ei adeseori sau ceva mai intim; îndată își închipuie că de acum trebuie să le treci multe cu vederea și încearcă să se întindă peste marginile politetii. De aceea și sunt așa de puțini oameni, cu care ai putea fi în relații intime și mai cu seamă trebuie să te ferești de a te lega mai de aproape cu naturi triviale. Iar de cumva vreunul se prinde a crede că ai tu mai multă nevoie de el, decât el de tine, face deodată parcă i-ai fi furat ceva și caută în toate chipurile să-și răzbune și să ia înapoi. Numai atunci când nu ai nici o trebuință de ceilalți și când le dai s-o priceapă, poți păstra superioritatea în relațiile tale cu oamenii. De aceea este prudent ca, din când în când, să lași să simtă pe oricine, fie bărbat fie femeie, că te poți prea bine lipsi de el aceasta întărește prietenia. Nu strică chiar pentru cei mai mulți oameni, dacă faci să se strecoare din timp câte o picătură de dispreț; cu atât mai mult vor ține la prietenia ta. „Chi non istima, vien stimato”, zic șireții de italieni, adică cine nu stimează, este stimat. Dar dacă în adevăr punem cel mai preț pe cineva, atunci să i-o ascundem par-ar fi o crimă. Lucrul nu e tocmai plăcut, dar are folosul de a fi adevărat. Nici câinilor nu le poți arăta fără pagubă multă prietenie, necum oamenilor.

29. Oamenii de talent și de inimă arată foarte des, mai ales în tinerețe, o mare lipsă de cunoștință a lumii și de prudență în afaceri, sunt dar expuși a fi ușor înșelați și amăgiți, pe când ființele mai de rând înțeleg mult mai bine și mai iute cum merg treburile. Cauza este că, lipsindu-l experiența, omul judecă după firea sa înăscută, (adică a priori) și că îndeobște experiența este mai slabă decât firea înăscută. Aceasta însă ajută pe oamenii cei de rând, dar pe cei aleși și superiori nu, ca unii ce tocmai prin

superioritatea lor se deosebesc așa de mult de ceilalți; calculând ei dar gândurile și faptele altora după ei înșii, socoteala nu se potrivește. Însă chiar dacă unul din cei mai buni a învățat, în sfârșit, din povăța altora și prin ceea ce a pățit el însuși (așa dar a posteriorii), cât de puțin trebuie să aștepte de la oameni, fiindcă între ei cinci din șase părți sunt astfel făcuți în privința morală sau intelectuală, încât cine nu e silit să stea în relație cu dânșii, face mai bine să fugă de ei din capul locului și să rămână pe cât se poate afară din orice contact; – totuși cu greu va dobândi vreodată o idee destul de rea despre micimea și mișelia lor, ci cât trăiește va avea să o mai completeze, înșelându-se deocamdată foarte des în paguba sa. Și apoi iarăși, după ce în adevăr și-a întipărit în minte povăța experienței, i se va întâmpla totuși că, dând peste o societate de oameni pe care nu-l cunoștea încă, să-l vie mirarea, cum toți împreună, după vorbele și fețele lor, au aerul de a fi foarte cuminte, oameni de treabă, sinceri, cinstiți și virtuoși, uneori chiar inteligenți și plini de spirit. Dar aceasta nu trebuie să-l amăgească; căci simpla explicare este că natura ne face ca poezii cei răi, care, voind să ne înfățișeze oameni de nimic sau smintiți, îi arată în trăsături așa de tari și de groase, încât pare că auzi îndărătul fiecărei figuri pe însuși poetul dezmințind mereu simțirile și cuvintele ce le exprimă și strigându-ne în gura mare „Acesta e un om de nimic, e un nebun, nu vă încredeți în vorbele lui”. Natura, din contră, face ca Shakespeare și ca Goethe, în a căror opere fiecare persoană și dacă ar fi însuși diavolul, pe cât stă înaintea noastră și vorbește, are dreptate; fiindcă este înfățișată așa de obiectiv, încât ne aduce în apele ei și ne silește să o ascultăm cu interes; este dezvoltată tocmai ca operele naturii dintr-un principiu intern, în puterea căruia faptele și vorbele ei ni se arată naturale și necesare. Așadar, cine așteaptă ca în lume dracii să umble cu coarne și nebunii cu camizolă, va fi totdeauna prada sau unealta lor. Mai adăogă apoi că în relațiile lor oamenii fac ca luna și ca gheboșii, adică se arată dintr-o singură parte și că fiecare are un talent înnăscut de a-și preface prin mimică fizionomia sa într-o mască, care înfățișează ceea ce ar trebui să fie și care, fiind calculată anume pentru individualitatea sa, îi șade și i se potrivește așa, încât iluzia este perfectă. Masca o pune de câte ori este vorba de a se linguși pe lângă cineva și de a produce o bună impresie. În asemenea fățarnicii să ne încredem ca în măștile de ceară, aducându-ne aminte de nemeritul proverb italian „Non e și tristo cane, che non meni la coda”, cum am zice și o javră știe să dea din coadă.

În orice caz, să ne ferim cu tot dinadinsul de a nu avea o opinie prea bună de cunoscuții noștri cei noi, dacă nu vrem să fim mai totdeauna dezamăgiți spre rușinea sau spre paguba noastră. (Dacă la oameni, cum sunt de obicei, partea bună ar covârși pe cea rea, ar fi mai cuminte să punem temei pe dreptatea, pe echitatea, pe recunoștința, iubirea, credința sau compătimirea decât pe frica lor; dar fiindcă e dimpotrivă, trebuie să și facem dimpotrivă). Aici e locul să adăugăm și următoarea observare tocmai în lucrurile cele mici, unde omul nu are timp să se prefacă, se arată caracterul; atunci putem adese în cele mai neînsemnate acțiuni sau numai în unele maniere să observăm ușor egoismul cel nemărginit, care nu se gândește niciodată la alții și care mai pe urmă nu se poate ascunde nici în lucrurile mari, deși caută a se masca. Și să nu pierdem asemenea prilejuri de observare. Dacă cineva în întâmplările cele mai mici și în relațiile vieții de toate zilele, în lucrurile așa de neînsemnate încât – după vorba latinului – nici o lege nu le ia în seamă (de minimis les non curat), dacă cineva – zic – în asemenea lucruri este fără respect pentru alții, nu caută decât folosul sau comoditatea sa în paguba lor, dacă ia numai pentru sine ceea ce trebuie să fie

pentru toți Ș.c.I., atunci să fim încredințați că în inima lui nu găzduiește dreptatea, că, din contra, va fi și în lucrurile cele mari un om de nimic, îndată ce legea sau puterea nu-l va lega mâinile și cu această încredințare să nu punem nici un temel pe moralitatea șui. Cine calcă fără sfială fie și numai statuetele clubului său, va călca și legile statului, îndată ce o va putea face fără primejdie.

Dacă un om, cu care stăm în relație, ne-a adus vreo supărare, avem să ne întrebăm de ne este relația lui așa de prețioasă, încât suntem hotărâți să suferim încă o dată sau de mai multe ori aceeași supărare, poate și una mai mare. (Căci a uita și a ierta cu totul însemnează a azvârli pe fereastră o experiență foarte scump plătită). Dacă ne este atunci, să nu facem vorbă multă, căci vorbele sunt de puțin folos, ci să lăsăm lucrul să treacă cu dojană sau fără dojană, dar totodată să știm că, prin aceasta, ne-am abonat la doua ediție a aceleiași supărări. De ce nu este, atunci să o rupem îndată și pentru totdeauna cu prea scumpul nostru amic, sau dacă este o slugă, să-l dăm drumul. Căci la ocazie va face neapărat aceleași sau un asemenea lucru încă o dată, deși acum jură pe toți Dumnezeii și ne făgăduiește îndreptare. Toate, toate le poate schimba omul, dar pe sine însuși nu, propria sa fire nu și-o poate schimba. Caracterul este absolut incorigibil; fiindcă toate faptele omului izvorăsc dintr-un principiu intern, în puterea căruia el sub aceleași împrejurări face totdeauna același lucru și nu poate să facă astfel. Să ne pătrundem odată de ceea ce este așa-numitul „liber arbitru” sau libertatea voinței, precum am arătat-o în disertația mea (cea premiată) asupra acestei întrebări și să ne desfacem de închipuirile greșite. De aceea și slăbiciune, ce o plătim la cel dintâi prilej, când amicul nostru face din nou tocmai ceea ce cauzase ruptura, ba încă o face și mai tare, simțind, pe tăcute, că nu ne putem lipsi de dânsul. Tot așa e cu slugile gonite, dacă le primim înapoi. Dar tot așa de puțin și din aceeași cauză, trebuie să ne așteptăm ca cineva, în împrejurări schimbate, să facă ceea ce făcuse mai înainte. Din contră, oamenii își schimbă simpatiile și purtarea cu aceiași iuțelă cu care li se schimbă interesul; și încă nesațiul lor trage polițele cu o scadență așa de scurtă încât ar trebui să fim noi și mai scurți la minte pentru a nu le protesta.

Presupunând că vrem să știm cum va fi cineva într-o situație în care avem de gând să-l punem, nu trebuie să ne întemeiem pe vorbele și pe făgăduințele lui. Admițând chiar că vorbește cu sinceritate, totuși vorbește despre un lucru pe care nu-l cunoaște. Nu ne rămâne dar decât să calculăm purtarea lui, cumpănind poziția în care se va afla, cu caracterul lui și căutând a prevedea, spre ce parte se va coborî cumpăna la caz de conflict.

Pentru a dobândi o înțelegere deplină și lămurită, așa cum trebuie să o avem, despre adevărata și prea tristă fire a oamenilor îndeobște, este foarte instructiv să comparăm și să ne explicăm, drept comentariu al purtării și apucăturilor lor în viața particulară, purtarea și apucăturile lor în literatură și viceversa. O asemenea comportare ne folosește pentru a nu ne pierde încrederea în noi înșine și nici siguranța judecății asupra lor. Însă întru aceasta nu trebuie să ne supere sau să ne întristeze nici un caz de mișelie sau negliobie deosebită, cum îl întâlnim uneori în viață sau în literatură, ci trebuie să ne rămână numai ca un obiect de studiu, ca un nou semn al caracteristicii neamului omenesc, de care e bine să ne aducem aminte. Atunci îl vom privi cam în felul în care privește mineralogul un specimen foarte caracteristic de mineral. Excepții există, există chiar necrezut de mari și deosebirile individualităților sunt enorme; însă, luată în întregul ei, lumea – precum s-a zis din vechime – este în proastă stare; sălbaticii se

mănâncă unii pe alții și civilizații se înșeală unii pe alții și aceasta se numește mersul lumii. Ce sunt statele cu toate mașinăria lor, meșteșugită pentru cele dinăuntru și pentru cele dinafară și cu puterea lor executivă, decât mijloace de apărare pentru a ține în frâu nedreptatea cea fără de margini a oamenilor. Nu vedem noi pretutindeni în istorie, cum toți regii, îndată ce țara lor se bucură de oarecare prosperitate, se folosesc de aceasta pentru a tăbări cu armatele lor ca niște bandiți peste statele vecine. Și mai toate războaiele sunt ele oare în adevăratul lor scop altceva decât niște prădăciuni pe o scară mai întinsă. În antichitatea primitivă, precum în parte și în veacul de mijloc, cei biruiți se făceau robii biruitorilor, adică, vorbind mai simplu, trebuia să muncească pentru aceștia; tot așa trebuie să facă și cei ce plătesc contribuții de război; adică își dau roadele muncii agonisite de mai înainte. „Dans toutes les guerres el ne s'agit que de voler”, zice Voltaire și nemții ar trebui s-o țină minte.

30. Nici un caracter nu este așa încât să poată fi lăsat în deplina sa voie, ci toate au trebuință de a fi îndreptate prin noțiuni și maxime. Dar cine vrea să ajungă prea departe cu asemenea îndreptări, adică vrea să-și alcătuiască un caracter – nu izvorât din firea sa înăscută, ci produs numai prin reflecție, așadar meșteșugit, va simți în curând adevărul versului latin „Naturam expelles furca, tamen usque recurret” (alungă natura chiar cu furca, tot se va întoarce pe undeva înapoi). Căci poți foarte bine să înțelegi o regulă pentru purtarea ta față cu alții, poți chiar să o afli tu însuși și să o exprimi în cuvinte nemerite și totuși în viața reală să păcătuiești îndată în contra ei. Însă aceasta să nu te descurajeze și să nu te facă să crezi că este cu neputință de a-și regula purtarea în lume după principii și maxime, lăsându-te numai în voia firii tale și a întâmplării. Cu înțelepciunea vieții e ca și cu preceptele teoretice și cu instrucțiunile practice lucrul dintâi este să pricepi regula, iar al doilea să înveți aplicarea ei. Una se dobândește prin rațiune deodată, cealaltă prin deprindere încetul cu încetul. Arăți școlarului mișcările pe un instrument de muzică sau paradele și atacurile la floretă; cu toată bunăvoința, le greșește la început și crede că va fi cu neputință de a le observa în iuțea cetirii notelor sau în aprinderea luptei; dar încetul cu încetul tot le învață, prin deprindere, alunecând, căzând și sculându-se iarăși. Tot așa este cu regulile gramaticii la vorbirea și scrierea italienească. Tot așa ajunge și cel rău crescut să fie om de salon, cel violent politic, cel sincer rezervat, cel cu inimă generoasă ironic. Însă dresura ce și-o impune omul printr-un obiect îndelungat o va simți totdeauna ca un fel de silă dinafară, în contra căreia firea lui nu încetează niciodată de a se împotrivi întrucâtva și pe care uneori o leapădă pe neașteptate. Căci toată purtarea după maxime abstracte se raportează la purtarea după dispozițiile firești și înăscute, precum o creațiune mecanică, D. E. un ceasornic, unde forma și mișcarea sunt cu sila impuse unor materii străine, se raportează la organismul viețuitor, unde forma și materia se pătrund una pe alta și alcătuiesc o unitate. Acest raport dintre caracterul dobândit și cel înăscut adevăratește vorba lui Napoleon „Tout ce qui n'est pas naturel est imparfait”, care se aplică pretutindeni, la cele fizice ca și la cele morale. Nu cunosc decât o singură excepție aveturinul natural, cunoscut mineralogilor, care este inferior celui artificial.

De aceea să ne și ferim de orice fel de afectați. Ea nu ne poate atrage decât dispreț; întâi, fiindcă e o înșelăciune care mai arată și lașitate ca una ce provine din teamă; al doilea, fiindcă e osânda omului prin sine însuși, căci el vrea să treacă de ceea ce nu este, crezând că ar fi mai bine decât ceea ce este. A afecta o calitate, a se fâli prea mult cu ea însemnează a mărturisi că nu o ai. Fie curaj, fie erudiție, sau

intelență, spirit, noroc pe lângă femeii, avere, naștere sau oricare ar fi lucrul, cu care se fălește cineva; din chiar fãlirea lui înțelegi cã tocmai acolo se simte o lipsã cãci cine are în adevãr și pe deplin o calitate, nici nu se gãndește sã o simuleze sau sã o scoatã prea mult la ivealã, ci este liniștit în privința ei. Acesta e înțelesul proverbului spaniol „Herradura que chacolotea clavo le falta” (când potcoava țãcãnește, îi lipsește un cui). Ce e drept, dupã cum am spus-o la început, nimeni nu trebuie sã se lase în toatã voia lui și sã se arate tocmai cum este, fiindcã multele pãrți urâte și bestiale ale naturii noastre trebuie acoperite; însã aceasta ne dã numai dreptul de a ascunde ceva ce este, adicã de a disimula, iar nu de a închipui ceva ce nu este, adicã de a simula. Și apoi trebuie sã știm cã o afecțiune se cunoaște îndatã, înainte chiar de a se ști de ce fel este și nici nu poate ținea multã vreme, ci masca tot cade cândva.

31. Precum purtãm greutatea corpului nostru fãrã a o simți, pe când simțim greutatea oricãrui corp strãin ce voim sã-l mișcãm, tot astfel nu vedem greșelile și viciile noastre, ci numai pe ale altora. Pentru aceasta însã fiecare are în celãlalt o oglindã, în care poate vedea lãmurit propriile sale vicii, greșeli și deprinderi urãcioase. Dar cei mai mulți fac ca și cãinele care latrã la oglindã, fiindcã nu știe cã se vede pe sine însuși, ci crede cã este alt cãine. Cine criticã pe alții, lucreazã la propria sa îndreptare. Așadar, cei ce au aplecarea și deprinderea de a depune înãuntrul lor toatã purtarea altora unei critici amãnunțite și aspre, lucreazã la îndreptarea și perfecționarea lor proprie, cãci vor avea sau destulã dreptate sau cel puțin destulã mândrie și deșertãciune pentru a se feri înșii de ceea ce dojenesc așã de des în alții. Cei toleranți fac dimpotrivã, ei se țin de versul lui Horațiu „Hanc veniam damus petimusque vicissim”, cum am zice îți dau voie ție, dã-mi voie și mie. Evanghelia face o foarte frumoasã moralã cu paiul din ochiul altuia și cu bãrna din ochiul nostru; însã așã este firea omului el vede în afarã, dar nu se vede pe sine de aceea observarea criticã a greșelilor altora este un mijloc foarte nemerit pentru descoperirea lor în noi înșine. Spre îndreptarea noastrã ne trebuie o oglindã. Regula aceasta este adevãratã și în stil și în literaturã cine în asemenea materie admirã absurditãțile cele nouã în loc de a le critica, acela le va și imita. De aceea se și lãțesc în Germania așã de tare. Germanii sunt foarte toleranți; se și vede. „Hanc veniam damus petimusque vicissim” este deviza lor.

32. În tinerețe omul de o naturã mai aleasã crede cã raporturile firești și legãturile hotãrãtoare între oameni sunt cele ideale, adicã cele întemeiate pe asemãnarea simțimintelor, a cugetãrii, a gusturilor, a puterilor intelectuale, Ș.c.l.; dar mai târziu vede cã sunt cele reale, adicã cele întemeiate pe un interes material. Acestea sunt fundamentul tuturor raporturilor; majoritatea oamenilor nici nu are idee de vreo altã relație. Prin urmare, fiecare este considerat dupã funcția ce o ocupã sau dupã comerțul ce-l face, nu dupã nația și familia din care se trage, așadar dupã poziția și rolul ce le are în lumea convenționalã; dupã asemenea etichete este rubrica și se vede tratat ca o marfã de fabricã. Ceea ce este în sine însuși, cu însușirile sale personal ca om, nu se ia în bãgare de seamã decãt facultativ și excepțional și fiecare o lasã la o parte și o ignoreazã, îndatã ce nu-l vine la socotealã, prin urmare în cele mai multe cazuri. Cu cât își simte dar cineva mai multã valoare personalã, cu atãt îi va plãcea mai puțin acea întocmire convenționalã și va cãuta sã se retragã din societatea unde se aplicã. Cauza însã, pentru care se aplicã, sunt numeroasele trebuințe ale vieții în aceastã lume de nevoi, în urma cãrora mijloacele de îndestulare sunt pretutindeni lucrul de cãpetenie și predominant. Ca biletele de bancã în loc de aur, așã circulã în lume, în loc de adevãrata

stimă și prietenie, numai semnele ei demonstrative și gesturile imitatoare. Pe de altă parte, naște însă întrebarea dacă există oameni care merită mai mult decât atât. În orice caz, eu pun mai puțin temeii pe o sută de asemenea demonstrații și gesturi decât pe gudurarea unui câine credincios.

Prietenia adevărată și sinceră presupune că cineva ia parte la soarta celuilalt cu căldură, în mod curat obiectiv și fără nici un interes și aceasta presupune iarăși o identificare desăvârșită între cei doi prieteni. În contra ei se opune încă egoismul naturii omenești așa de tare, încât adevărata prietenie seamănă cu acele lucruri fabuloase, cum sunt D. E. șerpilor de mare cei uriași, despre care nu se știe dacă există undeva sau sunt numai închipuiri din poveste. Cu toate acestea, se pot stabili între oameni niște legături care, deși în realitate se întemeiază pe motive ascunse de egoism, au și o părțică de prietenie adevărată și sinceră în ele, așa încât, în această lume imperfectă, trebuie privite ca ceva mai înalt și li se poate da cu oarecare dreptate numele de prieteșug. Ele sunt cu mult superioare relațiilor de toate zilele, relații de așa fel, încât nici n-am mai vorbi cu mulți din prietenii noștri, dacă am auzi ce spun despre noi, când nu facem față.

Pe lângă cazurile în care avem nevoie de un ajutor serios și de sacrificii însemnate, găsim prilejul cel mai bun de a ne încredința despre sinceritatea sau nesinceritatea unui prieten în momentul în care îi anunțăm o nefericire ce ni s-a întâmplat tocmai atunci. Îndată se arată pe fața lui o întristare adevărată, adâncă și neîndoioasă, sau dimpotrivă, printr-un aer de resemnare sau prin vreo altă trăsătură fugitivă se confirmă vorba cunoscută a lui La Rochefoucauld „Dans l'adversite de nos meilleurs amis, nous trouvons toujours quelque chose qui ne nous deplait pas”. Obișnuința așa-numiți prieteni de-abia pot să-și stăpânească la asemenea prilejuri un surâs de mulțumire. Puține lucruri sunt în stare să contribuie la buna dispoziție a oamenilor ca povestirea unei mari nefericiri ce ne-a lovit de curând, sau mărturisirea vreunei slăbiciuni personale a noastre. Categorie!

Depărtarea și o lungă absență slăbesc orice prietenie, deși ne vine greu să o recunoaștem. Oamenii pe care nu-i vedem, fie chiar cei mai iubiți dintre prietenii noștri, se prefac în decursul anilor încetul cu încetul în noțiuni abstracte, oarecum se subțiază în memorie și interesul pentru ei devine tot mai mult un obiect al reflecției, o simplă tradiție; pe când toată căldura inimii se păstrează pentru cei de față, chiar și pentru unele animale. Așa de senzuală este natura omului. Și aici se adevărește versul lui Goethe „Prezența e o puternică zeiță”. Cu drept cuvânt se zice prieteni de casă, fiindcă aproape toți sunt mai mult prietenii casei decât ai stăpânului și seamănă prin urmare mai mult cu pisicile, decât cu câinii.

Prietenii se califică de sinceri; dușmanii sunt sinceri; critica acestora ar trebui să o întrebuițăm ca o doftorie amară, pentru a ne cunoaște pe noi înșine.

Să fie oare rari prietenii la nevoie Din contră De-abia te-ai împrietenit cu cineva și îndată zice că este în nevoie și îți cere bani împrumut.

34. Ce necopt este acela care își închipuiește că a se arăta om cu minte și cu duh e un mijloc pentru a fi bine primit în societate! În fapt, aceste însușiri deșteaptă, din contră, în imensa majoritate, o ură și o amărăciune cu atât mai mari, cu cât cel ce le simte nu poate mărturisi motivul lor, ci și-l ascunde chiar sieși. O analiză mai de aproape ne arată următoarele dacă cineva constată și simte în cel cu care vorbește, o mare superioritate intelectuală, trage în ascuns și fără a-și da bine seama concluzia că

În aceeași proporție trebuie să vadă și să simtă celălalt inferioritatea și mărginirea lui. Acest silogism prescurtat îi deșteaptă ura, amărăciunea și turbarea concentrată. Are dar dreptate Gracian când zice „Pentru a trăi în liniște, singurul mijloc este că te îmbraci cu pielea celui mai simplu animal”. Căci a te arăta cu minte și cu duh este un mod indirect de a imputa celorlalți incapacitatea și mărginirea lor. Orice natură trivială se turbură îndată ce vede o natură opusă și instigatorul ascuns al acestei turburări este invidia. Satisfacerea vanității precum zilnic se poate constata, este o plăcere care covârșește pe toate celelalte, dar omul nu și-o poate procura decât comparându-se cu alții. Însă de nici o superioritate nu este mai mândru decât de cea intelectuală; pe ea se întemeiază precăderea lui înaintea animalelor. A arăta unui om superioritatea în această privință și încă față cu martori, este cea mai mare temeritate. Aceasta îl provoacă la răzbunare și el va căuta de regulă prilejul de a și-o îndeplini prin mijlocul insultelor, cu care trece din sfera intelectuală în cea pasională, unde suntem cu toții pe aceeași linie. Pe când dar în societate rangul și averea se pot aștepta totdeauna la respect, calitățile intelectuale niciodată; în cazul cel mai favorabil sunt ignorate, de regulă sunt privite ca un fel de impertinență sau ca un câștig rușinos, cu care mai îndrăznește cineva să se fălească și pentru care ceilalți caută în ascuns prilejul de a-l umili. De-abia printr-o parte smerită va putea să dobândească iertare pentru superioritatea sa intelectuală. Saadi zice în Gulistan „Să știm că omul fără minte are de o sută de ori mai multă antipatie în contra omului cu minte, decât omul cu minte în contra celui fără minte”. Dimpotrivă, inferioritatea intelectuală devine o adevărată recomandare. Căci ceea ce este căldura pentru trup, este simțirea binefăcătoare a superiorității pentru suflet; din care cauză fiecare, precum se apropie de sobă sau de raza soarelui, se apropie instinctiv de cel ce-l procură o asemenea simțire. Însă nimeni nu i-o procură mai sigur decât cel incontestabil inferior în privința calităților intelectuale la bărbați și a frumuseții la femei. Ce e drept, sunt unii oameni înaintea cărora e grozav de greu să te arăți inferior. Dar pe de altă parte vezi cu ce sinceră bunăvoință întâmpină o fată frumușică pe una urâtă. Calitățile fizice nu se prea țin în seamă la bărbați; deși îi este și bărbatului mai plăcut să se afle alături de unul mai mic la statură, decât de unul mai înalt. Așadar, bărbații cei proști și ignoranți și femeile cele urâte află pretutindeni o primire călduroasă; ajung și ușor la reputația că au inima cea mai bună, din cauză că fiecare caută înaintea sa și a altora un pretext pentru simpatia ce-l atrage spre asemenea ființe. Din aceeași cauză superioritate intelectuală este o calitate foarte izolatoare; oamenii fug de ea și o urăsc și ca pretext atribuie celor ce au o sumă de defecte născocite. Același rezultat îl produce între femei frumusețea fetelor foarte frumoase nu găsesc prietene, nici măcar vreo cunoscută cu care să se plimbe. Ca guvernante nici să mai încerce a intra undeva; căci la cea dintâi înfățișare se întunecă fața stăpânei, care nu vrea să aibă un asemenea punct de comparație nici pentru sine, nici pentru fetele sale. Când e vorba de rang, chestia se schimbă; fiindcă rangul nu produce efect prin contrast și diferență, ci prin reflex, ca și culorile din jurul obrazului.

35. Adeseori încrederea noastră în alții vine din lene, din amor – propriu și din vanitate; din lene, când pentru a nu cerceta sau priveghea noi înșine, ne lăsăm mai bine pe altul; din amor – propriu; când dorința nestăpânită de a vorbi despre noi ne împinge a face „confidențe”; din vanitate, când aceste confidențe se raportează la ceva linguișitor pentru noi. Cu toate aceste, cerem ca încrederea noastră să fie respectată.

Din contră, n-ar trebui să ne supărăm, când vedem la cineva neîncredere, căci aceasta e un fel de omagiu adus onestității, adică o mărturisire sinceră că așa este de rară, încât ne îndoim de existența ei.

36. Politețea, virtutea cardinală a chinezilor, are două cauze; una am explicat-o în Etica mea; cealaltă se întemeiază pe convenția tăcută de a trece cu vederea și de a nu ne imputa unii altora mizeria noastră morală și intelectuală, care astfel rămâne ceva mai acoperită, spre folosul tuturor.

Politețea e prudentă; prin urmare, nepolitețea e prostie; fiindcă îți face fără nici o trebuință și cu dinadinsul dușmani, ceea ce este o purtare tot așa de smintită ca și când ți-ai da foc casei. Politețea este ca fișele la jocul de cărți, o monedă știută de falsă; a fi zgârcit cu ea dovedește nechibzuință, a o risipi dovedește minte. La toate națiile se sfârșesc scrisorile cu „votre tres-humble serviteur”, „your most obedient servant”, „suo devotissimo servo”, numai nemții sunt prea înțepați pentru a scrie „Diener”, fiindcă adică nu ar fi adevărat! Cine însă împinge politețea până a-și jertfi interesele reale, seamănă cu cel ce ar da monede de aur în loc de fise. Precum ceara, care din fire este tare și nemlădioasă, se înmoaie la căldură așa încât primește orișice formă, tot astfel putem prin ceva politețe și amabilitate să aducem și pe oamenii îndărătnici și răuvoitori să fie flexibili și îndatoritori. Așadar, politețea este pentru oameni ceea ce este căldura pentru ceară.

Însă politețea are și o parte grea ea ne cere să arătăm cea mai mare stimă pentru toți oamenii, pe când cei mai mulți nu merită nici una și să ne prefacem că avem cel mai viu interes pentru ei, pe când trebuie să ne pară bine că nu avem nici unul. A împreuna politețea cu mândria este meșteșugul cel mare.

Ofensele, care nu sunt decât exprimarea unei lise de considerare, nu ne-ar scoate așa din fire, dacă nu am avea o idee prea exagerată despre propria noastră valoare și demnitate, adică n-am fi așa de închipuiți și dacă, pe de altă parte, ne-am fi dat seama de părerea ce o are fiecare despre celălalt în fundul inimii. Ce contrast curios există între susceptibilitatea oamenilor pentru cea mai mică aluzie în contra lor și între ceea ce ar auzi, dacă ar surprinde conversațiile cunoscuților despre dânsii! Ar trebui, din contră, să nu uităm niciodată că politețea obișnuită nu e decât o mască cu surâsul pe buze și atunci n-am face atâta vorbă când se deplasează uneori masca sau se scoate peste un moment. Iar când cineva devine pe față grosolan, este parcă s-ar fi dezbrăcat în pielea goală și s-ar arăta în puris naturalibus. Ce e drept, nu-l șade bine; dar nici nu vei găsi mulți oameni care în această stare a naturii să fie frumoși.

Nu discuta părerea nimănui, ci gândește-te că, dacă ai vrea să-l scoți din cap absurditățile ce le crede, ai ajunge la vârsta lui Matusalem și tot n-ai izbuti.

Asemenea să renunți în conversație la orice observări rectificatoare, chiar la cele mai bine intenționate; căci e ușor a supăra oamenii, dar e greu, dacă nu imposibil, a-l schimba.

Dacă încep a ne necăji absurditățile dintr-o conversație, la care suntem față, să ne închipuim că este o scenă de comedie între doi nebuni. Probatum est. Cine s-a născut pe lume a povățui cu inima curată oamenii asupra lucrurilor celor mai însemnate, are mare noroc dacă scapă teafăr.

39. Cine vrea ca opinia sa să fie primită cu încredere, trebuie să vorbească rece și fără violență. Orice violență se naște din partea pasională a naturii noastre și prin urmare opinia se va atribui acestei părți, iar nu rațiunii, care după natura ei este rece.

Căci partea pasională („voința”) fiind elementul primordial în om, pe când rațiunea este numai secundară și accesorie, se va crede mai curând că judecata s-a născut din pasiune, decât că pasiunea s-a născut din judecată.

42. Trebuie să privim toate afacerile noastre personale ca un secret și să nu trădăm nici cunoscuților noștri celor intimi mai mult decât pot descoperi cu ochii lor. Căci cunoștința lor despre lucrurile cele mai nevinovate poate după timp și împrejurări să ne fie spre pagubă. Îndeobște este mai bine să-și arate cineva mintea prin ceea ce ne spune, decât prin ceea ce spune. Una dovedește prudență, cealaltă vanitate. Prilejurile pentru amândouă sunt deopotrivă de numeroase; însă noi preferim de obicei mulțumirea fugitivă a vanității, folosul durabil al prudenței. Ar trebui chiar să ne ferim de a vorbi tare cu noi înșine, ca nu cumva să se facă obicei, deși uneori este o ușurare a inimii pentru persoanele vioaie; dar atunci ideea se împrietenește și se împărechează într-atât cu cuvântul, încât vorbirea cu alții ajunge a se preface în gândire și vorbire să tămâie o mare distanță.

Uneori ni se pare că cei cu care vorbim, nu pot crede deloc un fapt relativ la persoana noastră, pe când nici nu le trece prin minte de a-l pune la îndoială; dar dacă îi facem să le treacă prin minte. Adeseori ne trădăm numai din închipuirea că este cu neputință să nu se descopere secretul; – precum unii se prăvălesc de pe o înălțime numai din ideea că e cu neputință să stea singuri acolo sau că le este chinul așa de mare, încât preferă să-l pună capăt; această iluzie se numește ameteală.

Pe de altă parte însă trebuie să știm că oamenii, chiar cei ce nu arată multă pătrundere, sunt foarte buni algebrști în privința relațiilor personale ale altora, unde cu ajutorul unei singure mărimi date dezleagă problemele cele mai complicate. Dacă D. E. le povestim o întâmplare din trecut, lăsând toate numele și altele indicii personale la o parte, să ne ferim de a le spune vreo împrejurare pozitivă și individuală fie cât de neînsemnată, cum ar fi un oraș sau o dată precisă sau numele unei persoane secundare sau altă relație oricât de indirectă; căci atunci au numaidecât o mărime sigură, cu ajutorul căreia pătrunderea lor algebrică află toate necunoscutele. Entuziasmul curiozității lor este așa de mare, încât voința dă pintoni intelectuali, care se simte astfel îmboldit să ajungă până la limitele cele mai îndepărtate. Căci oamenii pe cât sunt de neprimitori și de nepăsători pentru adevărurile generale, pe atât sunt de lacomi pentru cele individuale.

De aceea toți propovăduitorii înțelepciunii lumești au recomandat tăcerea cu atâta stăruință și cu argumentele cele mai felurite, față de care eu mă pot mărgini la observările de mai sus. Vreau numai să mai adaog câteva maxime arabe, care sunt foarte caracteristice și puțin cunoscute. „Ce nu vrei să știe dușmanul, nu spune prietenului”. „Dacă-mi ascund secretul, îl țin pe eu pe el; dacă-l spui, mă ține el pe mine”. „Pe pomul tăcerii rodesc liniștea”.

43. Nu sunt bani mai bine întrebuințați decât aceia cu care ne-a înșelat cineva; am cumpărat minte.

44. Pe cât se poate, să nu avem în contra nimănui animozitate, dar să observăm bine „procedurile” fiecăruia și să le ținem minte, pentru a judeca după ele valoarea lui, cel puțin în privința noastră și a ne purta față cu el conform acelei judecăți.

— Pururi pătrunși de neschimbarea caracterului. A uita vreodată fapta sau trăsătura rea a cuiva, este ca și când ai arunca pe fereastră o avere greu agonisită. Așa însă ne apărăm în contra familiarității și a prieteniiilor nechizuite.

„Nici să iubești, nici să urăști” – iată jumătate din înțelepciunea lumească; „Să nu spui nimic și să nu crezi nimic”, iată cealaltă jumătate. Dar vei și întoarce cu plăcere spatele unei lumi care te silește la reguli ca aceasta și ca cele următoare.

Despre purtarea noastră față cu soarta și cu întâmplările lumii

49. Ar trebui să nu uităm niciodată efectul timpului și împrejurările schimbătoare ale lumii și la toate câte se petrec acum, să ne închipuim îndată contrarul, așadar în loc de fericire nefericire, în loc de prieteșug dușmănie, în loc de vreme bună, vreme rea, în loc de iubire ură, în loc de încredere și de sinceritate trădare și căință și viceversa. Aceasta ne-ar fi un izvor statornic de îndată înțelepciune pentru întocmirea vieții, îndemnându-se totdeauna la cumpătare și ferindu-se pe cât se poate de amăgiri. În cele mai multe cazuri nu am fi făcut alta decât am fi anticipat efectul timpului. Poate însă că pentru nimic nu este așa de neapărat trebuincioasă experiența ca pentru cunoașterea nestatorniciei și a schimbării lucrurilor în bine. Tocmai fiindcă orice stare de lucruri, în timpul duratei sale, există cu necesitate și prin urmare cu tot dreptul de a fi orice an, orice lună, orice zi au aerul de rămâne cu dreptatea lor pentru veșnicie. Însă nimic nu rămâne pentru totdeauna și singurul lucru statornic este schimbarea. Cuminte este acela pe care nu-l înșeală stabilitatea aparentă și care mai prevede și direcția ce o va lua cea dintâi schimbare. Cei mai mulți oameni însă cred că starea provizorie sau direcția lucrurilor de astăzi va rămâne permanentă, fiindcă văd numai efectele dar nu pătrund cauzele, care –în deosebire de efecte – cuprind în sine sămânța schimbărilor viitoare. Ei se țin de efecte și presupun că acele cauze, lor necunoscute, care au avut puterea de a le produce, vor fi și în stare să le menții. Întru aceasta au ușurarea că, dacă se înșeală, se înșeală cu toții, unisono; așa încât și calamitatea, care îi lovește ca o urmare a greșelii lor, este obștească, pe când omul inteligent, dacă se înșeală, mai rămâne și singur. Fie zis în treacăt, aici avem o dovadă despre propoziția mea, că greșeala gândirii se naște totdeauna din argumentarea de la efect la cauză.

Însă numai în teorie și prin prevederea efectului este bine să anticipăm timpul, dar în practică, adică nu așa, încât să cerem înaintea vremii ceea ce nu poate veni decât cu vremea. Cine face aceasta, va simți că nu este cămătar mai rău și mai neîndurat decât tocmai timpul; dacă îl silești să-și sconteze, își ia dobânzi mai grele decât un ovrei. Așa D. E. cu căldură și cu var nestins poți sili un pom să dea în câteva zile frunze, flori și roade; dar apoi și moare. Dacă tânărul vrea să întrebuițeze, fie și numai pe câteva săptămâni, puterea genitală a bărbatului matur și vrea să facă la nouăsprezece ani aceea ce ar putea foarte bine la treizeci, timpul de dat îi va da acest acout, însă dobânda este o parte a puterii luate de la anii viitori, ba chiar o parte a vieții. Sunt unele boli de care nu te poți lecu pe deplin decât lăsându-le în voia lor; atunci se duc de la sine fără a lăsa urme. Dar dacă ceri numaidecât să fii sănătos acum, tocmai acum, timpul îți scontează uneori și te poți însănătoși; însă dobânda este slăbiciunea și suferințele cronice pentru toată viața. Ai trebuință de bani în vremea unui război sau unei revoluții și-l vrei numaidecât, ești silit să vinzi casa și pământul sau hârțiile statului cu pierdere de 13 și mai mult din valoarea pe care ai avea-o întregă, dacă ai lăsa timpului drepturile sale și ai mai aștepta câțiva ani; acum însă îl silești să-și sconteze. Sau iarăși îți trebuie o sumă de bani pentru o călătorie mai îndelungată; într-un an sau doi ai putea-o economisi din veniturile tale; însă nu vrei să aștepti, o iei împrumut sau o iei deocamdată din capital; timpul ți-o dă acout; dar dobânda este dezordinea în socoteli, un deficit permanent și crescând, de care nu mai scapi. Aceasta este camăta timpului; cine nu poate să aștepte, devine jertfa ei. A voi să grăbești mersul timpului,

care curge cumpătat, este întreprinderea cea mai costisitoare. Ferește-te dar de a rămânea timpul dator cu dobânda.

51. De nici o întâmplare să nu ne bucurăm sau să nu ne întristăm prea tare; pare fiindcă toate lucrurile sunt schimbătoare și se pot preface în fiecare moment, parte fiindcă judecata noastră se înșeală prea ușor asupra celor ce ne priesc sau ne sunt pagubă, așa încât tot omul se va fi văitat o dată de un lucru, care pe urmă i-a ieșit prea bine, sau se va fi tresărit de bucurie pentru un lucru care a devenit izvorul suferințelor lui celor moi mari. Dimpotrivă, să facem după cum zice Shakespeare „De atâtea ori am tresărit de bucurie și de întristare, încât acum nu mă mai stăpânește prima impresie a lucrurilor și am scăpat de această slăbiciune femeiască”.

Cine nu-și pierde cumpătul la nefericire, dovedește că știe cât de felurite și cât de imense sunt relele posibile ale vieții și privește răul întâmplat acum că o parte foarte mică a celor ce s-ar putea întâmpla. Aceasta este stoicismul, conform căruia cată să nu fim niciodată conditionis humanae oblit, adică să nu uităm condiția omenească, ci să ne aducem pururi aminte ce soartă tristă și ticăloasă este existența omului și cât de nenumărate sunt relele la care este expusă. Pentru a ne înprospăta această convingere, nu avem decât să aruncăm o ochire în jurul nostru și vom vedea pretutindeni aceeași priveliște niște bieți oameni luptând, chinându-se, dând din mâini și din picioare pentru a-și câștiga simpla lor existență sărăcăcioasă și lipsită de orice satisfacție. Și astfel începem a ne micșora pretențiile, a ne deprinde cu neajunsurile de tot felul și a ne aștepta pururi la vreo întâmplare nenorocită, pe să o putem evita sau suporta. Să nu uităm niciodată că neajunsurile mari sau mici sunt elementul vieții noastre, dar, pe de altă parte, să nu ne văităm, în felul unui răsfățat ca Beresford și să ne strâmbăm de veșnicele miseries of human life, nici în publicis morsu Deum invocare (să ne adresăm la Dumnezeu pentru orice pișcare de purece); ci, în felul unui, să împingem prudenta în prevederea și evitarea accidentelor ce ne-ar putea veni de la persoane sau de la lucruri așa de departe și cu atâta rafinare, încât să ocolim binișor ca o vulpe isteată orice accident (sub care se ascunde de regulă numai nedibăcia noastră).

Dacă ne gândim de mai înainte la o nenorocire posibilă, dar nu încă reală, mai avem în acel moment destulă liniște pentru a măăsura cu oarecare exactitate întinderea ei și o putem cuprinde cu ochii ca pe un lucru mărginit în limitele prevăzute. Astfel se explică pentru ce suferim mai ușor o nenorocită prevăzută, adică la care ne așteptam. Dacă ne lovește acum, în adevăr, nu se apasă decât cu greutatea ei reală. Dacă, din contră, nu suntem deloc pregătiți, ci ne vedem izbiți fără de veste, mintea speriată nu-și poate da bine seamă în primul moment de mărimea nenorocirii și fiindcă nu o poate cuprinde cu privirea, i se pare adeseori imensă, cel puțin mult mai mare decât este în realitate. La aceasta se mai adaugă că, pentru o nenorocire prevăzută, ne-am gândit din vreme cum ne-am putea mângâia și cum am putea-o ușura, sau cel puțin ne-am deprins cu ideea ei.

Nimic nu se face însă mai destoinici pentru a răbda în liniște nenorocirile ce ne lovesc, decât înțelegerea adevărului, pe care l-am stabilit și l-am derivat din ultimele sale cauze în disertația mea asupra liberului arbitru „Tot ce se întâmplă, de la lucrul cel mai mare până la cel mai mic, se întâmplă cu necesitate. Omul se împacă destul de ușor cu o necesitate absolută și înțelegerea acelu adevăr îl face să privească toate, chiar întâmplările cele mai stranii, ca fiind supuse aceleiași necesități ca și cele ce urmează regulile cunoscute și sunt conforme cu prevederile generale. Amintesc aici și

observările din Lumea ca voință și reprezentare asupra liniști sufletești produse prin înțelegerea necesității absolute. Cine e pătruns de aceasta, va face mai întâi ce poate și dacă nu mai merge, va răbda cu tărie ce trebuie.

Micile necazuri zilnice se pot privi ca menite a ne ținea deștepți, pentru ca nu cumva din prea multă tihnă să ne amortescă puterea de a întâmpina nefericirile mai mari. Față de veșnicile supărări, de meschinele fricțiuni în raporturile cu oamenii, de micile împunsături, de necuviințele din partea altora, cancanuri Ș.c.l., trebuie să fii ca Siegfried cel încornorat din povestea germană, adică nesimțitor, să nu le iei în băgare de seamă, necum să te turburi de ele, ci să le depărtezi de la tine și să le dai în lături ca pietrele din drum și să nu cumva să le primești în cercul reflecțiilor și meditărilor tale.

52. Ceea ce numesc oamenii soartă, nu e de obicei decât prostia lor. Trebuie dar să ne pătrundem cu tot dinadinsul de sfatul ce ni-l dă Homer în privința înțeleptei cumpăniri a lucrurilor. Căci deși păcatele nu se răsplătesc decât în lumea cealaltă, dar prostiile se răsplătesc în lumea aceasta.

— Cu toate că uneori scăpăm cu fața curată.

Nu omul cu cătătura cruntă, ci omul cu cătătura vicleană are aer primejdios și îngrijorător; atât este de adevărat că sunt o mai înfricoșată armă creierii omului decât gheara leului.

Dacă e vorba de perfecție în relațiile cu lumea, omul cel mai perfect ar fi acela care nu ar sta niciodată nehotărât și nu ar lucra niciodată pripit.

53. Pe lângă prudență mai este și curajul o însușire neapărată pentru fericirea noastră. Ce e drept, nici pe una nici pe alta nu ne-o putem da, ci le avem de moștenire pe cea dintâi de la mamă, pe cea de-a doua de la tată; cu toate acestea, deprinderea și voința hotărâtă ajută mult la sporirea capitalului firesc. În această lume de oțel se cer o inimă de oțel, întărită în contra sorții și înarmată în contra oamenilor. Căci viața întregă este o luptă, nici un pas înainte nu se face fără greutate și Voltaire are dreptul să zică „On ne reussit dans ce monde qu'a la pointe de l'epee, et on meurt les armes a la main”.

De aceea este un suflet laș acela care se codește, se pitulează și se vaită, îndată ce se adună nori pe cer sau se arată numai din depărtare. Deviza noastră să fie, din contră „Tu ne cede malis, sed contra audentior ito”. (Tu nu da înapoi în fața relor, ci mergi cu mai mare curaj în contra lor).

Până ce rezultatul unei întreprinderi primejdioase nu este încă hotărât, până ce nu există o posibilitate să se sfârșească bine, nu e loc pentru șovăire, ci numai pentru rezistență, precum nu trebuie să desperezi de vremea frumoasă până mai e un colț albastru pe cer. Să ajungem chiar a putea zice „Și fractus illabatur orbis, Impavidum ferient ruinae”. (Și de s-ar năruia tăria cerului, neînspăimântat l-ar izbi ruinele).

Viața întregă, necum averea, nu plătește o asemenea tremurare și strângere a inimii. „Quocirca vivite fortes Fortiaque adversis opponite pectora rebus”. (De aceea să trăiți cu tărie și să puneți piept contra greutăților).

Dar și aici să ne ferim de exces și curajul său nu meargă până la îndrăzneală. Un grad oarecare de timiditate este chiar trebuincios pentru ființa noastră în lume; lașitatea este numai o exagerare a ei, precum o explică Bacon de Verulam foarte bine în derivarea sa etimologică a cuvântului terror Panicus, care este cu mult superioară derivării lui Plutarch. Bacon derivă cuvântului de la Pan, ca personificarea Naturii și zice „Natura enim rerum omnibuz viventibus indidit metum ac formidinem, vitae atque

essentiae suae conservatricem, ac mala ingruentia vitanem et depellentem. Verumtamen eadem natura modum tenere nescia est sed timoribus salutaribus semper vanos et inanes admiscet; adeo tut omnia (și intus conspici darentur) Panicis terroribus plenissima sunt, praesertim humana”. (Natura a așezat în toate viețuitoarele frica și spaima ca un element de conservare a vieții în esența ei, prin care să se ferească de năvălirea relelor și să le alunge. Însă aceeași natură nu știe să păstreze măsura, ci amestecă totdeauna frica salutară cu cea deșartă și neîntemeiată, așa încât pe toate ființele, mai ales pe cele omenești (dacă am putea privi înăuntrul lor), le-am vedea pline de teroare. Dealtminteri, semnul caracteristic al terorii și panicii este că acestea nu-și dau seama de cauzele lor, ci mai mult le presupune decât le cunoaște, ba la nevoie își face din însăși frica o cauză a fricii.

Despre deosebirea păcatelor.

Ce frumos zice Voltaire „Qui n'a pas l'esprit de son âge, De son âge a tout le malheur!”

Va fi dar bine ca la sfârșitul acestor observări eudemologice să aruncăm o privire asupra schimbărilor ce le produce în noi vârsta.

În tot decursul vieții simțim numai actualitatea și alta nimic. Deosebirea este însă că la început vedem un lung viitor înaintea-ne, iar spre sfârșit un lung trecut în urma noastră; apoi că temperamentul, nu însă și caracterul, este supus la niște schimbări cunoscute, care ne arată actualitatea sub colori deosebite.

În cartea mea principală am explicat cum și pentru ce în vârsta copilăriei suntem mai îndemnați spre cunoștințe decât spre voințe. Tocmai de-aici provine fericirea celei dintâi pătrimi a vieții, de care apoi ne aducem aminte ca de un rai pierdut. În copilărie avem relații puține și trebuințe mici, prin urmare puțină deșteptare a voinței; cea mai mare parte a existenței noastre se consumă în a învăța și a cunoaște.

— Intelectul (ca și creierii, care ajung cam în anul al șaptelea la deplina lor mărime) se dezvoltă de timpuriu, deși nu este încă copt și caută neîncetat hrana sa într-o lume întreagă de existențe încă nou, în care toate strălucesc tocmai sub farmecul noutății. De aici vine că anii copilăriei sunt o poezie continuă. Căci esența poeziei și a tuturor artelor este perceperea ideii platonice în fiecare obiect individual, adică a părții esențiale și comune întregii specii. Astfel obiectul se înfățișează ca reprezentantul genului său și un caz stă pentru o mie. Deși se pare că în scenele din copilărie am fi ocupați numai cu obiectul sau întâmplarea individuală momentană și numai întrucât ne interesează voința în acel minut, totuși în realitate lucrurile se petrec astfel. Viața în întreaga ei însemnătate stă încă așa de nouă înaintea noastră, așa de curată, impresiile ce ni le produce sunt așa de puțin tocite prin repetiție, încât noi, în mijlocul jocului și mișcărilor copilărești, suntem mereu ocupați, deși pe tăcute și fără cunoștința scopului, a percepe din scenele și întâmplările individuale însăși esența vieții, tipurile fundamentale ale fapțurilor ei. Toate lucrurile și persoanele le vedem, cum zice Spinoza, sub specie aeteritatis. Cu cât suntem mai tineri, cu atât mai mult individul ne reprezintă genul său; și, din contră, cu cât înaintăm în vârstă, cu atât mai puțin; de aici vine marea deosebire a impresiilor în tinerețe și la bătrânețe. De aceea experiențele și cunoștințele din copilărie și din tinerețe devin mai pe urmă tipurile și rubricile statornice ale tuturor cunoștințelor și experiențelor de mai apoi, oarecum categoriile sub care subsumăm pe nesimțite tot ce urmează mai târziu. Astfel temelia ideilor noastre despre lume se așează încă din anii copilăriei și ele de pe atunci sunt adânci sau superficiale; mai pe urmă se dezvoltă și se completează, dar nu se mai schimbă în esență. În urma acestei priviri curat obiective și de aceea poetice, care se ține de firea vârstei copilărești, fiind ajutată și de faptul că voința nu lucrează încă cu toată energia ei, copiii sunt mai dispuși a cunoaște decât a voi. De aici privirea serioasă și contemplativă în ochiul multor copii, pe care Rafael a reprodus-o așa de frumos la îngerii săi, mai ales la cei de la Madona Sixtină. Din aceeași cauză anii copilăriei sunt așa de încântători, încât nu ne putem aduce aminte de ei fără a ne simți cuprinși de dor. Pe când ne îndeletnicim noi cu atâta seriozitate la înțelegerea intuitivă a lucrurilor, educația caută a ne da noțiunile. Însă noțiunile nu sunt esența proprie, fondul și cuprinsul adevărat al cunoștințelor, care, din contră, se află numai în perceperea intuitivă a lumii. Dar aceasta

nu o putem dobândi decât prin noi înșine, iar nu prin învățătura altora. De aceea valoarea intelectuală ca și cea morală nu ne poate veni din afară, ci izvorăște din adâncimea propriei noastre ființe și toate meșteșugurile pedagogice ale lui Pestalozzi nu pot face din cel născut neghiob un cugetător; asta niciodată! Neghiob s-a născut, neghiob are să moară. Din acea primă pricepere profundă și intimă a lumii intuitive se explică totodată, pentru ce împrejurimea și întâmplările copilăriei se întipăresc așa de tare în memorie. Ele ne-au cuprins mintea exclusiv, nimic nu ne-a distras de la perceperea lor și lucrurile ce au stat înaintea noastră le-am privit parc-ar fi fost unice de felul lor și singure în lume. Mai târziu vedem că nu sunt singure, ci nenumărat de multe și atunci pierdem curajul și răbdarea. Cine-și aduce aminte de explicarea din cartea mea principală, că partea obiectivă a lucrurilor, adică existența lor în singura reprezentare, este totdeauna senină și îmbucurătoare, pe când partea lor subiectivă, ca una ce consistă în voință, este foarte amestecată cu dureri și nefericiri, va primi ca un rezumat scurt al celor zise următoarea propoziție toate lucrurile sunt minunate la vedere, dar grozave la fire. După această deosebire, copilul cunoaște lucrurile mai mult din partea vederii, adică a reprezentării sau obiectivității, decât din partea firii, care este voința; și fiindcă aceea este partea mai senină a lucrurilor, iar partea lor cea mai subiectivă și grozavă rămâne încă ascunsă, intelectul cel tânăr primește figurile ce i le arată realitatea și arta, drept ființe binecuvântate și crede că dacă sunt așa de frumoase la vedere, vor fi și mai frumoase la fire. De aceea lumea stă înaintea lui ca un rai iată Arcadia, în care toți ne-am născut. Ceva mai târziu ne apucă dorul vieții reale, dorul de fapte și de suferințe, care ne aruncă în învălmășeala lumii. Atunci începem a cunoaște cealaltă parte a lucrurilor, firea lor cea proprie, adică voința, care e împiedicată la fiecare pas. Încetul cu încetul ne cuprinde dezamăgirea cea mare l'age des illusions est passe; dar dezamăgirea tot crește și devine din zi în zi ce merge mai desăvârșită. Astfel putem zice că în copilărie viața ni se arată ca o decorație de teatru văzută de departe, iar la bătrânețe ca aceeași decorație văzută prea de aproape.

La fericirea copilăriei mai contribuie ceva. Precum tot frunzișul are la începutul primăverii aceeași culoare și aproape aceeași formă, asemenea și noi, în prima copilărie, semănăm unii cu alții și prin urmare ne potrivim foarte bine. Însă o dată cu pubertatea începe și divergența și devine tot mai mare, ca distanța razelor unei sfere.

Ceea ce turbură mai târziu prima jumătate a vieții, adică tinerețea, care dealtminteri pare atât de preferabilă bătrâneții și a o face nefericită, este goana după fericire și așteptarea sigură că trebuie să se găsească în viață. De aici se nasc speranțele veșnic înșelate și din ele nemulțumirea. Imaginile încântătoare, dar nebuloase, ale unui vis de fericire, răsar sub deosebite forme caprițioase în fantazia noastră și noi le căutăm în zadar prototipurile mele. De aceea și suntem în anii tinereții mai totdeauna nemulțumiți cu starea și cu împrejurimea noastră oricare ar fi; căci îi atribuim ei ceea ce vine din goliciunea și mizeria vieții omenești îndeobște, cu care facem acum cea dintâi cunoștință, după ce ne așteptasem cu totul la altceva. Bine ar fi dacă s-ar învăța tinerețea de timpuriu să-și piardă iluzia că are să găsească mare lucru în lume. Dar se întâmplă tocmai dimpotrivă, fiindcă de obicei ajungem la cunoștința vieții mai întâi prin poezie și mai pe urmă prin realitate.

— Scenele descrise de poeți se răzlețesc cu desfătare în dimineața vieții noastre și îndată ne frământă dorul să le vedem realizate, să prindem curcubeul cu mâna. Tânărul își așteaptă viitorul sub forma unui roman interesant. Și astfel se naște

amăgirea, pe care am descris-o în cartea mea principală. Căci ceea ce dă farmecul tuturor acelor închipuiri este tocmai faptul că sunt închipuiri și nu realități și că, prin urmare, la privirea lor ne aflăm în liniștea și deplina mulțumire a cunoștinței curate. A fi realizat însemnează a fi pătruns de voință și aceasta aduce neapărat dureri.

Dacă, așadar, caracterul celei dintâi jumătăți a vieții este dorul zadarnic de fericire, caracterul celei din urmă este teama de nefericire. Cu vremea ajungem mai mult sau mai puțin la cunoștința că orice fericire este himerică, pe când suferința este reală. Prin urmare, oamenii cu oarecare minte caută mai curând liniștea și lipsa de dureri, decât gustarea plăcerilor.

— În tinerețea mea, când bătea cineva la ușă, mă apuca bucuria și-mi ziceam „acum vine!” Dar mai târziu mă apuca un fel de spaimă și mă întrebam „ce mai vine” —Și în privința relațiilor omenești putem deosebi două simțiri contrare, cel puțin la indivizii înzestrați de la natură cu însușiri mai alese și care nu se prea țin de lume, ci după gradul meritului lor se află mai mult sau mai puțin izolați; în tinerețe au adeseori simțirea că sunt părăsiți de lume, iar la bătrânețe, că au scăpat de ea. Cea dintâi e o simțire neplăcută și vine din lipsă de cunoștință, cea de a doua e o simțire plăcută și vine din cunoștința dobândită. În urma acestora, a doua parte a vieții, ca și a doua parte a unei perioade muzicale, are mai puțină tensiune, dar mai multă liniște decât cea dintâi; și pe când tinerețea crede că în lume se găsesc te miri ce fericiri și plăceri, dar că sunt numai greu de câștigat, bătrânețea știe că în lume nu se află nimic, se mulțumește în deplină liniște cu o actualitate suportabilă și se poate bucura și de lucruri mai mici.

Ceea ce a dobândit omul matur prin experiența vieții sale și ce-l face să vadă lumea altfel de cum o vede tânărul și copilul, este un fel de simplitate a bunului simț. De-abia acum vede lucrurile fără prevenție și le ia cum sunt, pe când copilului și tânărului le era lumea învăluită, dacă nu prefăcută într-o fantasmă, formată din caprițurile lor, din prejudecățile primite de la alții și iluziile cele mai curioase. Căci cea dintâi lucrare ce se impune experienței este dezrobirea noastră de închipuirile și noțiuni greșite ce ni s-au grămădit din copilărie. A păzi tinerimea din capul locului de ele, ar fi — ce e drept — singura educație bună, deși negativă; însă este foarte grea. Pentru aceasta ar trebui să ținem la început orizontul copilului pe cât se poate de mărginit, să-l dăm în cercul astfel restrâns numai noțiuni lămurite și drepte și să nu-l întindem vederile decât treptat și după ce a priceput bine toate cele explicate până atunci, îngrijind pururi să nu rămână nimic întunecat, rău înțeles sau înțeles pe jumătate. Noțiunile copilului despre lucruri și despre relațiile omenești ar rămânea astfel mărginite și foarte simple; însă ar fi drepte și lămurite, încât nu ar avea niciodată trebuință de rectificare, ci numai de dezvoltare; și așa mai departe până la vârsta tinereții. Ar trebui îndeosebi să nu se îngăduie cetirea romanelor, ci în locul lor să se dea biografii potrivite, precum este a lui Franklin, sau Anton Reiser de Moritz și altele asemenea.

În tinerețe credem că întâmplările și persoanele însemnate, care lasă urme adânci în viața noastră, se vor înfățișa sub o formă deosebită, cu tobe și cu surle; la bătrânețe însă privirea retrospectivă ne arată că toate s-au introdus încet, prin porțița cea mică și ca pe furiș.

Urmărind aceste reflecții mai departe, putem asemăna viața cu o stofă cusută, ca la început o vedem pe față, iar la sfârșit, pe dos; aici nu este așa de frumoasă, dar este mai instructivă, fiindcă ne arată legătura firelor.

Superioritatea intelectuală, fie și cea mai mare, nu-și va putea arăta preponderența în conversație decât de la patruzeci de ani înainte. Căci ea poate uneori întrece, dar nu poate niciodată înlocui maturitatea anilor și experiența câștigată; acestea, dimpotrivă, dau și omului de rând un fel de contrabalanță față cu puterile celui mai mare spirit, dacă este încă tânăr. Aici vorbesc numai de înrâurirea personală, nu de opere.

Orice om mai deosebit, orice om în afară de acea nemernică majoritate de 56 a omenirii va scăpa cu greu după patruzeci de ani de un fel de melancolie. Căci el începuse firește să judece pe ceilalți după sine, dar cu vremea, dezamăgindu-se, a înțeles că oamenii au rămas îndărăt cu mintea sau cu inima, sau mai des cu amândouă și nu i-au răspuns ce le-a dat el; din care cauză se ferește pe cât poate de a mai avea de a face cu ei, precum îndeobște fiecare va iubi sau va urî singurătate, adică propria sa societate, în proporția meritului său adevărat. Despre acest fel de mizanropie vorbește și Kant.

Una din cauzele pentru care în tinerețe suntem așa de veseli și de dispuși la orice întreprindere, este să ne urcăm pe munte fără să vedem moartea, care se află la poalele lui de cealaltă parte. Dar după ce am trecut dincolo de vârf, dăm cu ochii de Moarte, pe care o cunoșteam până atunci numai din auzite și vederea ei, pe lângă scăderea puterilor din acea epocă, ne sleiește curajul vieții. Atunci o seriozitate posomorâtă înlocuiește vioiciunea zburdalnică a tinereții și se întipărește și în expresia feței. Cât suntem tineri, credem viața nesfârșită orice ni s-ar spune și în această credință risipim vremea. Cu cât îmbătrânim, cu atât o economisim mai mult. Căci în vârsta mai înaintată fiecare zi petrecută ne deșteaptă o simțire analoagă cu simțirea ce o are la fiecare pas osânditul condus spre eșafod.

Din punctul de vedere al tinereții, viața are un viitor nesfârșit, din acela al bătrâneții însă un efort foarte scurt; ca orice lucru privit cu ocheanul întors (cu lintea obiectivă lângă ochi), iar la urmă ca privit prin ochean în modul obișnuit. Trebuie să fi ajuns cineva la o adâncă bătrânețe pentru a înțelege cât de scurtă e viața. Cu cât suntem bătrâni, cu atât mai mici ne par toate lucrurile omenești viața, care la început se prezenta înaintea noastră statornică și neclintită, ni se arată acum ca o fugă grăbită de înfățișări efemere; nulitatea întregii existențe se ivește. Chiar vremea are, în tinerețe, un pas mult mai încet; de aceea cel dintâi pătrar al vieții este nu numai cel mai fericit, dar și cel mai lung, așa încât ne lasă mult mai numeroase aduceri aminte și fiecă om ar putea povesti la trebuință îndoit de multe din vremea aceea decât din toate cele următoare. Ca în primăvara anului, zilele ne sunt și în primăvara vieții de o lungime obositoare. Toamna devin mai scurte, însă mai senine și mai statornice.

Dar de ce viața trecută se arată așa de scurtă la bătrânețe Fiindcă i se măsoară lungimea după aducerea-aminte. Aceasta însă uită tot ce era fără însemnătate și multe lucruri se pierd; prin urmare, puțin mai rămâne. Căci precum intelectul nostru îndeobște este foarte imperfect, așa ne este și memoria; învățătura trebuie repetată, trecutul trebuie rumegat, dacă nu, se pierd amândouă în prăpastia uitării. Însă de obicei noi nu medităm asupra întâmplărilor neînsemnate și rareori asupra celor neplăcute; iar fără de aceasta ele nu se pot păstra în memorie. Dar pe zi ce merge, crește numărul lucrurilor neînsemnate; căci multe din cele ce ne păreau însemnate la început, se repetă prea adese și cu vremea de nenumărate ori, așa încât devin neînsemnate; de aceea ne și aducem mai bine aminte de anii dintâi decât de anii din urmă. Cu cât trăim dar mai mult,

cu atât mai puține întâmplări ne par că merită o reflecție și o meditare retrospectivă, prin care numai s-ar putea întipări în memorie; și prin urmare rămân uitate, îndată ce nu mai sunt actuale. Așadar, timpul cu cât înaintează, cu cât șterge mai mult urmele din memoria noastră. Și, pe de altă parte, nu ne aducem bucurios aminte de lucrurile neplăcute, mai ales când ne ating deșertăciunea, precum o fac adese, fiindcă rareori suferim fără vina noastră. Neplăcerile se pierd dar și ele din memorie. Aceste două feluri de uitări ne scurtează aducerea-aminte și o fac din ce în ce mai restrânsă cu cât se prelungește viața. Când se depărtează corabia de țărm, obiectele devin tot mai mici și se confundă unele în altele; așa este și cu anii trecuți din viață, cu faptele și întâmplările ei. La aceasta se adaugă că uneori memoria și fantazia ne reproduc câte o scenă din trecutul îndepărtat cu o vioiciune și cu o apropiere parcă ar fi fost ieri. Cauza este că nu ne putem înfățișa cu aceeași lămurire întregul timp trecut între acum și atunci, ca unul ce nu se poate cuprinde într-o singură imagine și nici întâmplările lui nu le mai ținem minte, ci ne-a rămas numai un fel de cunoștință abstractă a lor, o simplă noțiune fără element intuitiv. Astfel, un lucru de mult trecut se arată așa de apropiat încât pare că s-a întâmplat ieri, iar timpul de la mijloc dispare și toată viața se înfățișează într-o scurtă surprinzătoare. La bătrânețe ni se poate înfățișa uneori tot trecutul nostru cel lung și prin urmare propria noastră vârstă ca o minune din povești; cauza este că avem înaintea noastră aceeași actualitate statornică. Aceste fenomene interne se întemeiază însă pe faptul fundamental că sub forma timpului nu se arată propria noastră fire în sine, ci numai manifestarea ei sensibilă și că actualitatea este punctul de întâlnire între obiect și subiect. Și pentru ce, din contră, în tinerețe ne pare viața, ce o avem înaintea-ne, așa de lungă Pentru că trebuie să facem loc speranțelor nemărginite, cu care o umplem și spre a căror realizare nici vârsta lui Matusalem nu ar fi de ajuns; și apoi pentru că măsurăm distanța timpului viitor după puținii ani din trecut, a căror aduce-aminte este încărcată de obiecte, așadar lungă, fiindcă nouțea a dat tuturor lucrurilor un aer de importanță și ne-a făcut să le mai medităm, să le mai îmbospătăm în memorie și astfel să ni le întipărim.

Uneori credem că ne e dor de un loc îndepărtat, pe când de fapt ne e dor de timpul ce l-am petrecut acolo, când adică eram mai tineri și mai impresionabili. Astfel ne înșeală timpul sub masca spațiului. Dacă ne ducem în adevăr acolo, recunoaștem îndată iluzia.

Pe două căi putem ajunge la adânci bătrânețe, presupunând, cu o conditio sine qua non, că avem o constituție tare; aceste căi se pot compara cu arderea a două lămpi una arde multă vreme, deși are puțin ulei, fiindcă are un fitil subțire; alta arde mult, fiindcă are mult ulei cu un fitil gros. Uleiul este puterea vitală, fitilul consumarea ei în orice privință.

Cât pentru puterea vitală ne putem compara până la vârsta de treizeci și șase de ani cu oamenii care trăiesc din dobânda capitalului lor; ce se cheltuiește astăzi, se înlocuiește mâine. Dar de la treizeci și șase de ani încolo semănăm cu oamenii care cheltuiesc din capital. La început nu se prea simte; cea mai mare parte a cheltuielilor se mai poate acoperi, un mic deficit nu se ia în seamă. Dar deficitul crește, crește pe zi ce merge, începe a se simți, ia proporții tot mai mari, orice zi e mai săracă decât ziua trecută, fără speranță de îndreptare. Sărăcia crește, precum crește iuțea corpurilor în cădere, până ce nu mai rămâne nimic. Cea mai tristă întâmplare, este când amândoi termenii acestei comparații, adică puterea vitală și averea, coincid în adevăr în scădere;

de aceea și crește cu vârsta iubirea de bani. Din contră, la început și câtva timp după majoritate, semănăm în privința puterii vitale cu proprietarii care mai pun ceva la o parte din dobânzi; nu numai cheltuielile se acopăr, ci se sporește și capitalul. Și în adevăr se și întâmplă uneori așa cu banii, dacă în timpul minorității am avut parte de un epitrop cumsecade. Fericită tinerețe! Nefericită bătrânețe! Cu toate acestea, să cruțăm puterile tinereții. Aristotel observă, că din cei încoronați la jocurile Olimpice numai doi sau trei au fost distinși de două ori o dată ca copii și încă o dată ca bărbați, fiindcă prin oboseala produsă de exercițiile pregătitoare din copilărie se sleiesc puterile așa încât mai târziu, la vârsta bărbătească, lipsesc. Aceasta nu se aplică numai la puterea musculară, ci mai ales și la puterea nervoasă, care se manifestă în orice lucrare intelectuală; din care cauză ingenia praecocia, copiii extraordinari, ceea ce numesc francezii les enfants prodiges, rezultatul unei educații peste măsură pripite, devin mai pe urmă capete foarte ordinare. Poate chiar încordarea prematură, la care sunt siliți copiii pentru a învăța limbile clasice, este de vină, dacă mai pe urmă atâția „savanți” sunt slabi la judecată și paralizați la minte.

Am băgat de seamă că la cei mai mulți oameni caracterul pare îndeosebi potrivit cu o anumită vârstă, în care se prezintă mai bine. Unii sunt foarte plăcuți ca tineri și apoi s-a isprăvit. Alora le șade bine ca bărbați activi și în putere, dar la bătrânețe nu mai plătesc nimic. Câțiva, din contră, au tocmai la bătrânețe cea mai mare trecere, fiindcă în urma experienței sunt mai îngăduitori și mai potoliți; așa se întâmplă adeseori cu francezii. Cauza trebuie să fie ca și caracterul are ceva copilăros, bărbătesc sau bătrânesc și astfel vârsta corespunde cu dânsul sau lucrează în contra lui ca un corectiv.

Precum pe corabie nu ne dăm seacă că mergem înainte, decât văzând că obiectele de pe țarm dau înapoi și devin tot mai mici, asemenea nu simțim că înaintăm mereu în vârstă, decât observând că oamenii din ce în ce mai bătrâni ne par încă tineri.

Am arătat mai sus, cum și pentru ce tot ce vedem, ce facem și ce ni se întâmplă lasă mai puțină miră în minte, cu cât înaintăm mai mult în vârstă. În acest înțeles s-ar putea zice că în tinerețe trăim cu conștiința întreagă, iar la bătrânețe numai pe jumătate. Cu cât devenim mai bătrâni, cu atât trăim cu mai puțină conștiință; lucrurile trec repede pe dinaintea noastră fără a ne produce impresie, precum nici obiectul de artă nu ne mai impresionează; dacă l-am văzut de sute de ori; facem ce vrem de făcut și apoi nu mai știm dacă am făcut-o. Devenind viața altfel din ce în ce mai puțin conștientă, cu cât se apropie mai mult de inconștiența finală și pasul timpului devine mai grăbit. În copilărie, noutatea tuturor obiectelor și întâmplărilor le întipărește pe fiecare din ele în conștiință; de aceea ziua este nesfârșit de lungă. Tot așa și în copilărie, unde o singură lună pare mai lungă decât patru petrecute acasă. Noutatea lucrurilor însă nu împiedică, nici în copilărie nici la drum, ca timpul în aparență prea lung să ne devie și în realitate „prea lung” și să-l petrecem în unele momente mai cu greu decât la bătrânețe sau acasă. Cu vremea însă, prin lunga deprindere cu aceleași imagini și întâmplări, intelectul devine așa de netezit, încât din ce în ce mai multe impresii lunecă peste el fără a lăsa urme; astfel zilele devin tot mai puțin însemnate și prin urmare mai scurte; orele copilului sunt mai lungi decât zilele bătrânului. Se vede doar că timpul vieții noastre are o mișcare accelerată ca o ghiulea rostogolită pe un perete înclinat și precum la un disc în rotație orice punct se mișcă cu atât mai repede cu cât este mai departe de centru așa timpul fiecărui om curge din ce în ce mai iute, cu cât se depărtează mai mult de începutul vieții

lui. Putem dar admite că lungimea unui an în aprecierea simțului nostru stă în raport invers cu quotientul anului împărțit prin vârstă când D. E. anul este 15 a vârstei noastre, ne apare de zece ori mai lung decât când este 150. Această deosebire a rapidității timpului are cea mai hotărâtoare înrâurire asupra felului existenței noastre la fiecare vârstă. Ea face mai întâi din copilărie epoca cea mai lungă a vieții și cea mai bogată în aduceri aminte, deși cuprinde numai vreo cincisprezece ani; și apoi ne supune urâtului în proporție inversă cu vârsta noastră; copiii cer mereu distracție, fie prin joc, fie prin lucru îndată ce ea încetează, îi cuprinde cel mai chinuitor urât. Și tinerii sunt încă foarte expuși urâtului și se gândesc cu grijă la orele neocupate. La vârsta bărbătească urâtul dispare din ce în ce mai mult; bătrânilor le e vremea totdeauna prea scurtă și zboară cu iuțeala săgeții. Se înțelege că vorbesc de oameni, nu de dobitoace îmbătrânite. Prin această accelerare a curgerii timpului se pierde dar urâtul și fiindcă pe de altă artă și pasiunile cu chinurile lor au amuțit, greutatea vieții, presupunând numai că s-a păstrat sănătatea, ne apasă în realitate mai puțin decât la tinerețe. De aceea în limba germană epoca bătrâneții, până a nu ajunge la debilitate și la infirmități, se numește die besten Jahre. Așa și sunt în adevăr cu privire la tihna și comoditatea noastră; însă anilor tinereții în care suntem primitivi de orice impresie și în toate se înfățișează cu vioiciune în conștiință, le rămâne o precădere ei sunt timpul rodniciei, primăvara înflorii sufletești. Căci adevărurile profunde le dobândim numai prin intuiție și nu prin reflecție abstractă, cu alte cuvinte prima lor percepere este imediată și se făptuiește prin o impresie momentană, prin urmare nu se poate produce decât atunci când aceasta este tare, vioaie și adâncă. Aici totul atâră de la modul cum întrebuițăm anii tinereții. Mai târziu putem avea influență asupra altora, chiar asupra lumii întregii, fiindcă noi înșine ne-am terminat dezvoltarea și nu mai suntem supuși impresiilor; dar lumea are mai puțină influență asupra noastră. Acești ani sunt prin urmare epoca faptelor și a lucrării, iar anii dintâi sunt epoca percepției și a cunoștințelor primordiale.

În tinerețe predomină intuiția, la bătrânețe reflecția; cea dintâi este timpul poeziei, cea din urmă mai mult al filozofiei. Și în privința practică tinerii se hotărăsc la ceva prin ceea ce gândesc. Aceasta se explică în parte din faptul că de abia la bătrânețe au trecut pe dinaintea noastră destule cazuri intuitive și au fost subsumate sub noțiuni, pentru a da acestora deplina lor însemnătate, valoare și credit și totodată a modera impresia intuiției prin obicei. Din contră, în tinerețe, mai ales la oamenii vioi și plini de fantazie, impresia intuitivă, prin urmare și impresia părții externe a lucrurilor, este așa de covârșitoare, încât ei privesc lumea ca o imagine; din care cauză se și interesează așa de mult ce figură joacă și ei în lume și ce impresie produc – mai mult, decât ce impresie și dispoziție produce lumea în ei. Dovadă vanitatea personală și cochetăria tinerilor.

Cea mai mare energie și încordare a puterilor intelectuale o avem fără îndoială în tinerețe, cel mult până la al treizeci și cincilea an; de aici încolo scade, deși foarte încet. Însă anii următorii, chiar și bătrânețea, nu rămân fără compensație intelectuală. Experiența și erudiția de-abia acum au devenit destul de bogate; omul a venit timpul și prilejul să privească lucrurile din toate părțile și să mediteze asupra lor, a comparat fiecare lucru cu celelalte și a aflat punctele de contact și de legătură și astfel pricepe, în sfârșit, conexul întâmplărilor. Toate s-au limpezit. Și ceea ce știam din tinerețe o știm mult mai bine la bătrânețe, fiindcă pentru orice noțiune avem mult mai multe date. În tinerețe credeam că știm, în bătrânețe știm în realitate; și pe lângă aceasta știm mult

mai multe și avem o sumă de cunoștințe culese din toate direcțiile, pătrunse cu mintea și înlănțuite unele în altele; pe când toată știința noastră din tinerețe este fragmentară și plină de lacune. Numai cine ajunge la bătrânețe, își poate face o idee deplină și conformă despre viață, fiindcă o privește în totalitate și în mersul ei firesc și nu numai față cu intrarea, ci și față cu ieșirea, de unde mai ales îi simte toată nulitatea; pe când ceilalți au încă iluzia că de acum înainte are să vie ce are să vie. Însă tinerețea e mai bogată în concepție și din puținele câte le știe, poate face mai mult; dar la bătrânețe e mai multă judecată, pătrundere și soliditate. Ceea ce un cap privilegiat e merit să producă și să dăruiască lumii, adică materia propriilor sale idei fundamentale și idei originale, se înmagazinează în tinerețe; dare de stăpânit nu stăpânește această materie decât mai târziu. De aceea se și constată, de regulă, că autorii cei mari au produs operele lor principale cam pe la vârsta la cincizeci de ani. Totuși tinerețea rămâne rădăcina pomului cunoștinței; deși roadele nu se ivesc decât la vârf. Dar precum orice secol și cel mai mizerabil, se crede mult mai cuminte decât cele precedente, așa și orice vârstă a omului; în fapt amândoi se înșeală adeseori. În anii dezvoltării fizice, când cresc și puterile intelectuale și cunoștințele, fiecare zi ia obiceiul să se uite cu dispreț la ziua precedentă. Acest obicei se înrădăcinează și rămâne și atunci când a început mintea să scadă și când ziua de astăzi ar trebui să se uite cu respect la ziua de ieri; și astfel prețuim adeseori mai puțin lucrările și ideile tinereților noastre.

În genere trebuie să observăm că deși intelectul, adică mintea omului, este în proprietățile sale fundamentale înnăscut, ca și caracterul, adică inima lui, totuși nu rămâne așa de neschimbător ca aceasta, ci este supus la unele modificări, care în cei mai mulți oameni se întâmplă chiar regulat, deoarece intelectul are un substrat fizic și materialul percepțiilor lui este empiric. Astfel puterea lui proprie are o creștere succesivă până la culminare și apoi o decadentă succesivă până la imbecilitate. Dar alături cu această prefacere, materia, care ocupă puterile intelectuale și le ține în lucrare, așadar cuprinsul cugetărilor și al științei, experiența, cunoștințele, deprinderea și perfecționarea înțelegerii, sunt o mărime continuu crescândă, până în momentul slăbiciunii definitive, când apoi toate se șterg din minte. Coexistența aceasta în om a unui element absolut neschimbător și a unui element schimbător în două direcții opuse, explică deosebirea aspectului și valorii lui în deosebitele epoci ale vieții.

Într-un sens mai larg se poate zice cei dintâi patruzeci de ani ai vieții ne dau textul, cei din urmă treizeci comentariul, fără de acum n-am putea cunoaște adevărul înțeles și conex al textului, precum și morala și toată finețea lui.

Spre sfârșitul vieții e ca spre sfârșitul unui bal mascat, când se scot măștile. Acum vedem, în adevăr, cu cine am avut a face în decursul vieții. Căci caracterele s-au dezvelit, faptele și-au dat roadele, operele au aflat aprecierea lor meritată și iluziile au dispărut. Toate acestea nu le-a putut face decât timpul. Dar lucrul cel mai curios este că și pe noi înșine în adevărata noastră ființă și menire nu ne cunoaștem și nu ne înțelegem decât la sfârșitul vieții, mai ales în raportul nostru cu ceilalți, cu lumea. Adeseori, deși nu totdeauna, va trebui să ne așezăm pe o treaptă mai jos decât ne închipuiam în început, însă uneori pe o treaptă mai sus ceea ce provine din faptul că nu avusesem o idee suficientă de înjosirea lumii și ne alesesem o țintă prea înaltă pentru ea. Și așa din întâmplare ne dăm seama despre valoarea noastră relativă.

Tinerețea se numește epoca cea fericită a vieții și bătrânețea cea tristă. Așa ar fi, dacă pasiunile ne-ar face fericiți. Aceste însă frământă tinerimea, cu puțină plăcere și cu

multe dureri. Bătrânețea cea rece e liniștită, despre partea lor și de îndată câștigă un aer contemplativ; căci cunoștința devine acum liberă și ajunge la cârmă și fiindcă în sine însăși este lipsită de dureri, ne face cu atât mai fericit cu cât predomină mai mult. Nu avem decât să ne aducem aminte că orice plăcere este negativă, pe când durerea e pozitivă, pentru a înțelege că pasiunile nu pot să ne dea fericirea și că bătrânețea nu este de plâns, fiindcă îi sunt refuzate unele plăceri. Căci orice plăcere este numai îndeplinirea unei trebuințe; firește că lipsind trebuința, lipsește și plăcerea, dar aceasta nu este un lucru trist, precum nu este trist dacă cineva nu mai poate mânca după masă sau dacă se deșteaptă după ce a dormit bine noaptea. Cu mai multă dreptate fericește Platon (la începutul Republicii) bătrânețea fiindcă a scăpat de instinctul sexual, care mai înainte ținea pe om într-o continuă neliniște. S-ar putea chiar susține că felurile și nesfârșitele capricii ce le instinctul sexual și efectele ce se nasc din ele, întrețin în om un grad oarecare de nebunie permanentă, câtă vreme stă sub influența aceluia instinct sau a diavolului, care îl stăpânește; așa încât omul nu e cu mintea întregă decât după ce a scăpat de amor. Sigur este că, vorbind în termeni generali și făcând abstracție de toate împrejurările individuale și excepționale, tinerețea are un fel de veselie și cauza nu este alta decât acel diavol, sub a cărui stăpânire, sau mai bine robie, zace tinerețea și care de-abia îi îngăduie o oră de odihnă și este totodată autorul direct sau indirect al mai multor dezastrelor ce lovesc sau amenință pe om; bătrânețea, dimpotrivă, simte veselia omului care a scăpat din lanțuri și umblă acum slobod. Pe de altă parte însă putem zice că după secarea instinctului sexual a secat și miezul vieții și a rămas numai coaja, sau că viața seamănă unei comedii jucate la început de oameni, dar continuate și sfârșite de niște păpuși îmbrăcate în haine omenești.

Oricum ar fi, tinerețea este vremea neliniștii, bătrânețea vremea liniștii și aceasta ne dă măsura fericirii amândorura. Copilul își întinde mâinile cu nesaț la toate ce vede în spațiu; toate formele și toate culorile îl ademesc, fiindcă senzorului lui este tânăr și fraged. Cu mai multă energie i se întâmplă și tânărului așa și el e ademenit de lumea cea bogată cu figurile ei felurite; numai că fantazia lui exagerează și așteptările sale trec peste ceea ce-l poate da vreodată lumea. De aceea îl muncesc poftele și dorul de ceva necunoscut și îi răpesc liniștea, fără de care nu e cu puțință fericirea. La bătrânețe toate acestea s-au așezat; parte fiindcă sângele a devenit mai rece și iritabilitatea senzorului s-a micșorat, parte fiindcă experiența ne-a deschis ochii asupra valorii lucrurilor și a plăcerilor, luându-ne încetul cu încetul iluziile, himerele și prejudecățile, care mai înainte ne învăluiau și ne desfigurau privirea liberă și curată a obiectelor; acum le înțelegem toate mai bine și mai lămurit și luăm lumea așa cum este, simțind mai mult sau mai puțin nulitatea tuturor lucrurilor de pe pământ. Aceasta dă omului bătrân, chiar celui inferior la minte, un aer de înțelepciune, care îl deosebește de cel tânăr. Dar mai ales liniștea caracterizează bătrânețea; aceasta însă este o parte însemnată a fericirii, este chiar condiția și esența ei. Pe când, prin urmare, tânărul își închipuiește că în lume se află te miri ce lucru, numai să știi unde, bătrânul este pătruns de adevărul lui Koheleth, „toate sunt deșerte” și știe că toate nucile sunt seci, oricât ar fi poleite cu aur.

Abia într-o vârstă mai înaintată ajunge omul cu desăvârșire la nil admirari al lui Horațiu, adică la convingerea tare, sinceră și nestrămutată, că toate lucrurile sunt deșerte și toată splendoarea lumii înșelătoare himerele au dispărut. Atunci nu-și mai închipuiește că undeva în vreun palat sau în vreo colibă, găzduiește o fericire deosebită, mai mare decât ceea ce pe care o simte obișnuit în momentele lipsite de dureri

fizice sau morale. Atunci nu mai ține în seamă deosebiriile lumești între mare și mic, între sus și jos. Și aceasta dă bătrânului odihna sufletească, în urma căreia privește surâzând la fantasmagoria lumii. El e dezamăgit și știe că viața omenească, sub orice pompă și podoabă ar vrea să se ascundă, va apărea peste puțin în toată goliciunea ei și, dezbrăcată de fireturi și de zorzoane, se va arăta pretutindeni aceeași, adică o biată existență, a cărei valoare proprie stă în lipsa durerilor, nu în ființa plăcerilor și cu atât mai puțin a paradei. Semnul caracteristic al bătrâneții este așadar dezamăgirea iluziile, care până atunci dau vieții farmec și activității încurajatoare, au dispărut; nulitatea și goliciunea tuturor splendorilor lumii, mai ales a felei, a strălucirii și a rangului, s-au dat pe față; prin experiență s-a dovedit că cele mai multe lucruri dorite și plăcerile visate nu aduc mulțumirea așteptată, astfel se întărește înțelegerea finală despre marea sărăcie și mizerie a întregii noastre existențe. De abia acum, la șaptezeci de ani, pricepem versul lui Koheleth asupra deșertăciunii. Dar aceasta dă totdeodată bătrâneții și aerul ei posomorât.

De obicei se crede că boala și urâtul sunt partea bătrâneții. Dar cea dintâi nu este esențială bătrâneții, mai ales nu, dacă e vorba să ajungi la o vârstă foarte înaintată căci crescute vita, crescut sanitas et morbus (cu creșterea vieții crește sănătatea și boala). Și în ceea ce privește urâtul, am arătat mai sus, pentru ce bătrânețea este, din contră, mai puțin expusă decât tinerețea; și apoi urâtul nici nu este o urmare necesară a singurătății, la care, în adevăr, din cauze ușor de înțeles, este redusă bătrânețea; ci se întâlnește la aceia care n-au cunoscut decât plăcerile senzuale și sociale și și-au lăsat mintea săracă și facultățile nedezvoltate. Ce e drept, la bătrânețe scad puterile intelectuale; dar unde a fost mult, tot mai rămâne pentru a combate urâtul. Pe lângă aceste, precum am arătat, experiența, cunoștințele, deprinderea și cugetarea tot mai aduc un spor de înțelepciune, judecata devine mai ageră și înlănțuirea lucrurilor mai lămurită; în toate se dobândește din ce în ce mai mult o privire completă a întregului; astfel, prin ce fel de combinații ale cunoștințelor grămădite și din când în când prin înavușirea lor, tot mai continuă dezvoltarea internă a omului în toate privințele, spiritul său este ocupat, mulțumit și-și află răsplata. Toate aceste compensează pierderile până la oarecare grad. Și apoi, cum am zis, la bătrânețe timpul trece mult mai iute și împiedecă urâtul. Scăderea puterilor fizice nu strică mult, dacă nu avem trebuință de ele pentru agonisire hranei zilnice. Sărăcia la bătrânețe este o mare nenorocire. Dacă aceasta este înlăturată și a rămas sănătatea, bătrânețea poate fi o epocă foarte suportabilă a vieții. Cerințele ei de căpetenie sunt comoditatea și siguranța; de aceea țin bătrânii așa de mulți la avere, fiindcă le înlocuiește puterile pierdute. Părăsiți de Venus, ei vor căuta uneori distracții la Bacchus. Trebuința de a vedea, de a călători și de a studia s-a schimbat în trebuința de a vorbi și de a învăța pe alții. Fericit bătrânul căruia i-a mai rămas iubirea de studiu, sau de muzică, de teatru și în genere un grad de impresionabilitate pentru lucrurile externe, precum îl și păstrează unii până în cele mai adânci bătrânețe. Mai ales atunci se vede ce este omul în sine însuși și cât îi folosește valoarea personalității. Dar asemenea exemple sunt rare; cei mai mulți, după ce au fost totdeauna slabi la minte, devin la bătrânețe din ce în ce mai automați; nu cugetă, nu zic și nu fac decât unul și același lucru și nici o impresie externă nu e în stare să-l mai schimbe și să-l împrăspăteze. Să vorbești cu asemenea ființe este ca și când ai scrie pe nisip; impresia se șterge îndată. O astfel de bătrânețe, ce e drept, este numai caput mortuum al vieții, rămășița insolubilă a vechilor chimiști. Natura pare a simboliza sosirea

acestei a doua copilării prin a o treia facere a dinților, care se poate observa la bătrâni în unele cazuri rare.

Sleirea tuturor la bătrânețe, sleire continuă și neînduplecată, e fără îndoială lucru foarte trist, dar necesar și chiar binefăcător, fiindcă pregătește moartea, care fără de aceasta ar fi prea grea. Cel mai mare câștig al bătrâneților adânci este Euthanasia, moartea ușoară, fără boală, fără spasmuri, fără simțire. (În Upanișadul din Veda se socotesc o sută de ani ca durata firească a vieții omenești. După părerea mea, cu drept cuvânt, fiindcă am observat că numai cei ce au trecut peste nouăzeci de ani au parte de Euthanasie, adică mor fără boală, nici apoplexie, fără spasmuri, fără agonie, uneori fără a îngălbeni, șezând în liniște, mai ales după masă, așa încât ai putea zice că nu mor, ci încetează numai de a trăi. La orice altă vârstă moare omul numai de boală, așadar cu zile.

În Vechiul Testament (Psalm 90, 10) durata vieții se socotește de șaptezeci, excepțional de optzeci de ani și Herodot, un autor mai important decât psalmistul, zice același lucru (1, 32 și 3,22). Dar tot nu e adevărat, ci e numai rezultatul unei constatări brute și superficiale a experienței zilnice. Căci dacă durata vieții ar fi de șaptezeci-optzeci de ani, oamenii între șaptezeci și optzeci ar trebui să moară de bătrânețe; dar nu este deloc așa, ci ei mor de boală, ca cei tineri; însă boala fiind esențial o anomalie, nu poate fi sfârșitul natural. Numai între nouăzeci și o sută de ani ca regulă generală mor oamenii de bătrânețe, în Euthanasie).

Deosebirea cea mare între tinerețe și bătrânețe rămâne totdeauna aceasta tinerețea are în perspectivă viața, bătrânețea moartea; cea dintâi are un trecut scurt și un viitor lung, cea din urmă dimpotrivă. Deși, prin urmare, ca bătrân ai numai moartea înaintea ta, iar ca tânăr viața, naște totuși întrebarea, care din două este mai grea și dacă nu e mai bine să ai viața îndărăt decât înainte. Din vechime stă scris în Koheleth (7,2) „Ziua morții este mai bună decât ziua nașterii”. Oricum ar fi a dori o viață foarte lungă, e mare temeritate. Căci vorba spaniolă *quien larga vida, vive, mucho mal vide*, adică cine trăiește multe zile, vede multe rele.